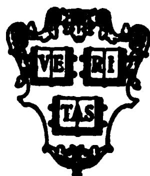

VE
RI
TAS

[redacted]

ONDERZOEK EN PHANTASIE.

ONDERZOEK EN PHANTASIE

VAN

J. GEEL.

Un bouvier, un masson, un passant, il fault tout mettre en besongne, et emprunter chascun selon sa marchandise, car tout sert en mesnage.
DE MONTAIGNE.

LEIDEN,
BIJ C. C. VAN DER HOEK.
MDCCCXXXVIII.

GEDRUKT BIJ J. G. LA LAU.

VOORREDE.

Er zijn bastaardformen in de kunst: even als in de natuur, wanneer de mensch er zijn hand in gehad heeft. Toen ik dit boek ging drukken, is er twist geweest tusschen den Uitgever en mij. Over het getal regels, en het getal en de gedaante der letters op iedere bladzij, waren wij het spoedig eens. »Er moet niet te veel op staan, zeide ik: nietigheden maken op een kleine bladzij eenige vertooning.'' Maar de hoogte en breedte van het papier gaven warmer geschil. — Zóó wenschte ik ze, zeide ik. — Maar Mijnheer! antwoordde de Uitgever, zulk een form bestaat niet: zij is hybridisch: mijne eer is er meê gemoeid. — Die form zal bestaan, wanneer *ik* ze maak, beweerde ik: al is het hybridische een onding, het is toch een ding. — Tegen dit argument had de Uitgever niets in te brengen, hoewel hij ongaarne zijn

ideeënwereld der papierformen opgaf: het troostte hem, dat het boek toch een ding zou blijven, en wij besloten dat men niet met rekken, maar met afsnijden, mijn ideaal bereiken zou. Het is ontstaan uit de antibibliopolische vereeniging van den fabriekvorm met de schaar. Het berouwt mij, nu het te laat is.

De mensch en zijn stijl zijn één: dat heb ik ergens zoo helder gemaakt, als de dag is: de stijl is een moeijelijk ding: waaruit volgt, geloof ik, dat de mensch een moeijelijk ding is. Het wordt mij duidelijk door een geweldigen sprong, dien ik niet tegen kan houden, en die mijne gedachte in eens van de hybridische papierform op hybridische stijlform brengt. Ik heb er eene in het oog gekregen: ook is het een VERSCHIJNSEL, en daar ik toch een Voorrede schrijven moet, waarin iets over *stijloefening* gevonden wordt, en mijne eigene gedachten niet opschieten willen, moet ik mij wel aan iets vastklemmen, waarin *gang* is. — Het verschijnsel, waarvan ik spreek, is een klein opstel; maar ik vind soms meer genot of smart in twee bladzijden van een geacht Tijdschrift, dan in gansche boekdeelen, en ik zal daarom moeten beproeven of het opstel mij vooruitsleept of achteruit. Het zal geworstel geven: dat voorzie ik: want zoo ik bemerk, dat ik achteruitgetrokken word, dan zal ik doen wat in mijn vermogen is, om den opsteller, en allen die achter hem *gaan*, vooruit te krijgen. De form van het Verschijnsel is van twee naturen,

dat is, *contra naturam*, waarvan geen voortplanting mogelijk is. Wilt gij een muildier hebben, breng een paard en een ezel bij elkaar: wilt gij er nog een hebben, alweder een ezel en een paard. Het gaat even hybridisch toe in de vereeniging van ernst en luim, wanneer zij zoodanig verbonden zijn, dat de ernst regtuit kijkt, en dat men duidelijk ziet, wat hij in het oog gevat heeft, terwijl de luim nu en dan met dat zelfde oogpunt solt, in plaats van ruiterlijk en aanhoudend te sollen met de voorwerpen, die zijn oog in den weg staan. Bij zulk eene beschouwing komt er een bastaardopstel te voorschijn, dat geen genetische kracht heeft, geen onderdeel der kunst is, waarop men voortarbeiden kan.

De Schrijver heeft ernst en luim door elkaar gemengd, op *zijne* wijze: ik zal een mengelmoes maken, op de *mijne:* want luim heb ik niet, zoo veel ik weet. Wie zelf zegt, dat hij iets *luimigs* schrijft, of schrijven gaat, heeft ze volstrekt niet: dat zien wij: het loopt op een grap uit: het is als of iemand zeide: »hier kom ik met een kruik wijn aan: past op, dat gij u niet dronken drinkt!'', en hij schenkt, — en het is water; al wie nu gevoelt, dat hij luim heeft, waarom zou hij het niet ronduit zeggen? Het is even onschuldig, als of men zeide: »ik heet Klaas:'' *atqui ergo* heeft waarschijnlijk niemand luim. — Ik heb zelden beter conclusie gemaakt. —

Ik zal nú maar weder op nieuw beginnen; ik ver-

zoek den Kunstenaar, eens geheel *buiten* zijn kunststuk te gaan staan, naast mij; al moesten wij, onder de kunstbeschouwing, zamen vrolijk worden. Maar ik zal mijn best doen, om ernstig te blijven. Hij is pseudonym, en dat geeft ons de handen vrij: zijn waren naam ken ik niet: ik *wil* dien niet kennen: ik denk, dat hij nooit bekend zal worden.

> Wir, unsrerseits, tadeln sie nicht, dass sie dieses unreife Product aufnahmen: denn wenn ein Archiv Zeugnisse von der *Art* eines Zeitalters aufbehalten soll, so ist es zugleich seine Pflicht, auch dessen *Unarten* zu verewigen.
>
> Göthe.

In den *Gids*, n°. X. 1837, staat uw geestig artikel, — *Vooruitgang.* Gij zijt een hoog bejaard man, die veel doorgedacht en doorgeoordeeld en doorgevoeld hebt, en van wiens bevindingen de slotsom *ijdelheid der ijdelheden* is. Ik bedoel de ijdelheid, die gij *buiten* u vindt: gij vindt ze in de tegenwoordige opvoeding en in meest alle wetenschappen. Ik wenschte wel, oude paai! dat gij wat strenger verband tusschen luim en ernst gemaakt hadt. Geest en humeur kunnen een diepen grond hebben, maar zij moeten peilbaar wezen, of het heeft ligt den schijn, dat men een paradox najaagt, of onzin nederschrijft. —

Doch gij hebt slechts gespeeld. — Wij zullen zien; maar stijl blijft stijl, zelfs in het spel. Gij schrijft:

> *Spoken! o ik heb allen eerbied voor ons beter licht, maar het spijt mij razend, dat er geene spoken zijn. Ik wenschte er aan te gelooven, aan spoken en aan toovergodinnen! O Moeder de Gans.*

Ziet gij wel? het herstel van het spokenrijk hebt gij in het oog gevat: de eerbied voor het betere licht staat u in den weg: daarom solt gij met dat licht. Dat kan er door; maar nu komen Moeder de Gans en een reeks kinderlegenden, en — een man van jaren bejammert het, dat hij er niet meer aan gelooven mag. Ziet gij wel, dat gij nu weêr met het spokenrijk solt? Het is goede ernst en verkeerde luim, en daarom een hybrida. Wat wilt gij dan toch eigenlijk? Wie belet u aan *Moeder de Gans* te gelooven? Waarom schrijft gij niet: »het spijt mij »razend, dat ik niet meer op een hobbelpaard mag »rijden: stokpaard, paplepel, o lief kaartenhuis!'' — Wie hindert uw genoegen, *aedificare casas*, — *equitare in arundine longa?* Ik ben zeker, dat gij het blindemanspel nog niet vergeten hebt.

Maar, Oude! gij hebt uw lezers een oogenblik beet gehad. Uw *eenige* bedoeling is misschien, de tegenwoordige kinderboeken te berispen, al lagchende: *quid vetat?* — Ik geef de meeste aan u prijs, en ik heb, even als gij, een afkeer van ontkinderde

mannetjes. Maar omdat sommige kinderen de historie van Blaauwbaard zoo goed niet meer van buiten kennen, of ons dreigen, dat zij, ouder geworden, zeggen zullen: *het is een leugen*, — wilt gij daarom het geloof aan spoken terugroepen? Wel zeker:

> *Eene kinderziel* wil *hare verschrikkingen hebben. Het wonderbaarlijke — hoe verlokkelijk is het! of is het u niet een genoegen, spook- en wondergeschiedenissen te lezen? Ik voor mij lees* SWEDENBORG *liever dan* BALTHAZAR BEKKER. *Gij doorbladert de* Mille et une nuit *met genoegen; een onzer eerste mannen leest ze sedert onheugelijke jaren dagelijks. Gij gaat tooverballetten zien; gij zijt de vrijwillige dupe* [dupe? wat schermt gij met verkeerde woorden! Zoo dikwijls ik de *Athalie* heb zien geven, heb ik de Vorstin zelve niet gemeend te zien, maar de *kunst* genoten] *van eenen* FAUST, *eenen* SAMIËL *en een* Cheval de Bronze. *Het bovenzinnelijke, het onbegrijpelijke streelt u* [dat is was anders]. *Wel nu, die trek is bij uwe kinderen nog grooter. Laat der jeugd hare wonderen! aan haar al het schitterende der schatrijke verziering, aan haar* Brisemontagne, *aan haar de schoone Slaapster, aan haar den Rijst- en Brijberg en* Luilekkerland; *voor u de flaauwe, dorre, ware werkelijkheid, voor u onze kleine groote mannen,*

> *onze wakende leelijken, en onze arme wereld, waar men niets gratis heeft;* [gij hebt een karige bui!] *dat is eerlijk gedeeld; of zoudt gij willen, dat kinderen zoo wijs zouden zijn als gij kinderachtig zijt?*

Wie de man is, dien *gij* bedoelt, weet ik niet, maar *ik* ken er eenen, dien ik hoogacht. Ik heb hem hooren verhalen, dat hij gewoonlijk, na het middagmaal, met dat wonderboek in de hand, op zijn sofa zacht insluimerde. *Mijn* man wint het van den *uwen;* maar ook, de *mijne* heeft een fijn hoofd; zijn verhaal en zijn daad zijn tegelijk de lof en de kritiek van het boek: — Ik ben niet gewoon, iemand iets na te doen: en evenwel lees ik veel in de *Mille et une:* over *dit* punt zullen wij dus geen geschil hebben. — Maar zoo ik uit uwe redenering komen kan, eet ik den ganschen Brijberg op. Uwe rhetorische antithesen zijn kunstig: tegen *Luilekkerland* staat *onze arme wereld* over, geloof ik: tegenover de *schatrijke verziering* de *flaauwe, dorre, ware werkelijkheid.* Maar let nu eens zelf op het hybridische! Eerst was die flaauwe werkelijkheid voor de *kinderen* niet passend: en nú zegt gij, zonder omwegen, dat zij voor volwassen mannen ongeschikt is: want terwijl wij ons daarmede bezig houden, zegt gij, dat wij *kinderachtig* zijn. — Dus moeten wij volwassenen aân *Luilekkerland* gelooven? — Hebben is hebben, maar krijgen is de kunst. — Voorts staat de *schoone*

slaapster tegenover *onze wakende leelijken*. Rhetorisch gaat dat goed; maar, oude Heer! in uw jongen tijd zoudt gij slecht uw hof gemaakt hebben bij onze schoone sekse, met die kunstfiguur. Of hebt gij toen het liefst gevrijd, als uw schoone *sliep?* Dat won veel praten uit. — Maar nu die *flaauwe*, *dorre*, *ware werkelijkheid*, die het treurige lot der volwassenen is. — Ik vrees, waarde vriend! dat gij in uw lange leven den slag niet gekregen hebt van ze goed te bezien, en op te merken, dat *waarheid* tot iets Hoogers, tot iets werkends of toelatends, terugvoert. — Laat *mij*, bid ik u, bij den Gothard stilstaan, en in bewondering verstommen, en verdiep *gij* u in den Rijst- en Brij-berg vdat is eerlijk gedeeld.'' — Wilt gij een flaauwe, dorre, ware kom rijst- en brij (de suiker en kaneel voor mij: *cela va sans dire*) bij mij komen nuttigen, gij zult mij welkom zijn; maar een berg van dien kost is mij te veel. — En waarom hebt gij in uwe antithesis aan Blaauwbaard geen plaats gegeven? Hij kwam in uw kraam niet te pas: hij was te bar.

En toch geloof ik, dat het geheel afsluiten dier onzigtbare wereld, het volstrekt betrekken der kinderlijke begrippen tot het gebied van het physiek mogelijke, zijn kwade zijde heeft, en in menige jeugdige ziel den grond legt tot een later scepticisme, rationalisme, *of ten minste tot eene zekere koelheid voor een*

menigte van zaken, die anders op het gemoed plegen te werken.

Ik houd van pragmatische behandeling; maar zij moet *grond* hebben, Oude! De *sceptici*, *rationalisten*, en *neologen* van onze dagen, mannen van stavast, en voor wie *ik* den handschoen niet opneem, hebben in hunne jeugd *Moeder de Gans* en *Brise-montagne* zien regeren. In mijn kindschheid geloofde ik, met mijn *dogmatismus*, dat de spijkers uit de wanden van het schip vlogen, als het voorbij den Magneetberg zeilde, en nú ben ik een *pyrrhonist*, en ik twijfel, of gij wel Hildebrand heet. En sla de *Romantische Schule* van Heine eens op, indien uwe oogen die *revolutionaire schittering* kunnen doorstaan: gij zult er in vinden, wat hij in zijn jeugd al geloofd heeft. — Dus begrijpt gij, dat men in de jonge jaren veel ophebben kan met eene schoone *slaapster*, en later met de *wakenden* twijfelen, wanneer men vreest dat ergens geen *waarheid* is. De kansen staan gelijk: want ik geloof onder anderen zeker, dat een *diep* ingeprent geloof aan die tooverwereld in de jeugd, den grond leggen kan tot een misselijke domme bekrompenheid, die niet het doel eener Hoogere opvoeding van den mensch zijn kan. Ik geloof zelfs, dat sommigen die kunsttermen *scepticismus*, *rationalismus*, *neologie*, zoo gedurig in den mond hebben, omdat een zeker iets, dat zij er tegenover stellen, zoo regt comfortable is, en

daarbij hun hoofd minder door nadenken gepijnigd wordt, en hun boeken minder slijten, en des noods de Academie, en de studie, en de Professoren er bij, gerust opkramen kunnen: hebt gij gestudeerd in uw jeugd? — Maar, Mijnheer! wat willen uwe woorden *onzigtbare wereld* zeggen? — Moeder de Gans, St. Nicolaas, en de sprekende katten. — Zeg mij nu eens, of dat een onzigtbare, of een onmogelijke, gedrochtelijke wereld is? Ik dacht dat wij *onzigtbaar* noemen, wat wij niet zien, en wat toch bestaat. Ziet gij wel, dat uw eerste uitroep »o Spoken!" hybridisch is? Gij gelooft er aan, en wij zullen u in *laarzen van zeven mijlen* zien *vooruitgaan*.

> *Arme tijden! In plaats van wonderdieren en wonderkrachten — natuurlijke historie en physica; in plaats van toovenarij — goochelboeken.*

Over die antithesen, als kunsttuig, bij een andere gelegenheid. Ik moet nu slechts opmerken, dat toovenarij en goochelspel nog al naar elkander gelijken; of behoort de toovenarij tot de onzigtbare wereld, en het goochelspel tot de zigtbare? Doch ik laat dit aan zijn plaats. Die *wonderdieren* en *wonderkrachten* tegenover *natuurlijke historie* en *physica*, dat is het humeur wat al te ver gedreven. Ik wil uw dupe niet wezen, Vader! of ernstig gaan bewijzen, dat de koude, flaauwe, ware natuurlijke historie en physica ons de wonderen der Schepping leeren kennen, zoo als zij *zijn*, en niet *Der Natueren bloeme* van *Maer-*

landt, noch de bespiegelingen van *Bartholomeus den Engelschman.* Gij zijt knorrig, omdat wij niet meer gelooven mogen, dat de ooijevaars hunne zwakke ouders op hun rug dragen. Wel! geloof het maar, en zweer er op, dat zij malkaar met hun langen bek een apothekersdienst bewijzen: onze Ouden geloofden het ook. Maar, zeg mij, wie heeft zich het eerst bezondigd aan dat treurige onderzoek der Schepping? Want gij moet hooger opklimmen dan Theophrastus en Aristoteles. — Gij weet het niet? Ik ook niet; maar het onderzoek is ouder dan gij, al zijt gij nóg zoo bedaagd: en ik geloof zelfs, ik zou er op durven te sterven, dat het onderzoek begonnen is van het oogenblik af, dat er een mensch op den aardbodem geplaatst is: — omdat zijn Maker het wilde. Dat vindt gij naar genoeg: daarom moet de arme Buffon het misgelden:

> Monsieur le baron De Buffon *en meerdere liefhebbers van dien stempel hebben al deze geslachten uitgeroeid, nijd en moord blazende tegen alle illusiën, is het als of zij eenen grooten maaltijd van al deze gedierten hebben aangerigt.*

Monsieur le Baron, dat is een scherpe zet! Waarom mogt hij geen Baron wezen? Indien ik in uw geheele opstel niet zag, afgeleefde man! dat de wereld voor u versleten is, en gij voor de wereld, dan zou ik denken, dat gij jaloersch zijt. Er zijn groote mannen geweest, (misschien zijn zij er nog) die hun hoogen

oorsprong en voorvaderlijken adel uit oude boeken en legenden, met kinderachtige combinatien, poogden op te krabbelen. Of dat van *Moeder de Gans* en van *Blaauwbaard* komt, weet ik niet. — Zoo gij weinig aan titels hecht, doet gij braaf; maar laten wij aan niemand een welverdiende onderscheiding benijden! — Doch dit doet eigenlijk niets ter zaak, ook niet die *groote maaltijd*, die er oratorisch en rhetorisch niet doorkan, even min, als die gedrochten, die gij betreurt, door de *keel* van »Buffon en van meerdere liefhebbers van zijn stempel.'' Maar gij noemt bijna in één adem Voltaire den Spotter en Buffon den Natuuronderzoeker. Nu betuig ik u, dat gij mij in de war brengt. Was Buffon koud, was hij gevoelloos voor de schoonheid der natuur, die hij onderzocht, was er geen *pectus* in sommige van zijn heerlijke stukken, als hij de wonderen der Schepping beschreef? Of hebt gij geen enkele letter van hem gelezen? Dit laatste kan niet: want uwe *oude* bevindingen zijn de slotsom van zóó veel wetenschap! — maar dan hebt gij onzin neêrgeschreven. — Gij brengt mij weêr teregt met deze woorden:

> *Göthe (of een ander, maar ik meen dat het Göthe was)* [Göthe *de poëet* of de schrijver van *Werther*, B. I. Br. 16. Göthe *de natuuronderzoeker* was een andere persoon] *sprak uit mijn hart, toen hij microscopen en vergrootglazen met zijn anathema trof;* [neen,

het was maar *mikken:* hij schoot mis] *ons oog, dacht* GÖTHE, *of die andere, ons oog en ons schoonheidsgevoel zijn slechts ingerigt en geschikt om de schoonheid dier wereld te begrijpen, die onder het bereik onzer zinnen valt. Daarom moeten wij ons zelven het onregt niet doen, ons in eene wereld te begeven, waarvoor wij geen zin, geene sympathie hebben; die ons, aan andere proportien gewend en voor andere vormen ingerigt, leelijk moeten voorkomen; en inderdaad, daar is voor mijn gevoel iets ondankbaars, iets onbescheidens in, in het bezit dezer groote aarde, nog dátgene te vervolgen wat buiten onze heerschappij ligt: eene nieuwsgierigheid, die wij dan ook gewoonlijk met walging, afschuw of ontzetting boeten. Of gevoeldet gij niet een akelig mengsel dezer drie gewaarwordingen, toen de oxygeen-microscoop u de verschrikkingen van een droppel water vertoonde, en sidderen deed voor de afgrijsselijke gedrochten, die er zich in bewogen? Voor mij, het geluk van des morgens met een blij gelaat mijne lampet aan te grijpen* [*Ik* ben 's morgens zoo slaperig, dat ik er niet aan denk, en somtijds mijn lampet omgooi] *en het heldere frissche water op mijne handen te gieten, heeft veel van deszelfs bekoorlijkheid verloren, sedert ik het klare vocht*

als het vehikel dier horreurs heb leeren beschouwen. —

Dit is ten minste een *argument*, en het overige dier bladzij is, als grap, regt goed geschreven. Maar ik bid u, Papa! zet uw lampetkan, waarin al die gedrochten zwemmen, met uwe bevende handen een oogenblik neêr, en zeg mij: waarom zet gij somtijds uw bril op den neus van uw blij gelaat? — Wel, omdat ik sommige dingen niet goed meer zien kan. — Best geantwoord: er is veel, dat gij niet ziet, zelfs van het *zigtbare;* maar het is »onbescheiden'' van u, dat gij uw bril opzet: want uwe zintuigen zijn zoo als zij aan een ouden man passen: zóó wil het de wet der natuur. — »Het is een onregt (zegt gij) »dat wij ons zelven aandoen, wanneer wij ons in »eene wereld begeven, waarvoor wij geen zin, geene »sympathie hebben.'' — Ik laat die *andere* nieuwe wereld nu eens loopen, hoewel zij toch de *onze* is, waarin wij zijn, en waar wij niet uit kunnen; maar hebt gij dan zóó veel zin en sympathie voor een nijdige spin, en een leelijke tor, en een smerigen worm? *Ik* niet, en toch zie ik ze zonder bril, en gij ook, of gij moest nóg ouder zijn, dan ik mij verbeeld. De leeuw en de tijger en de krokodil behooren misschien niet tot *uwe* wereld. Ik wensch u niet toe, dat gij ze ooit in *deze* wereld ontmoet: in het woud, bedoel ik, of in den Nijl. — Ja; maar dat binnenslikken van zoo veel gedrochten in

één enkelen waterdrop! — Lieve Grootpapa! hebt gij al uw leven zindelijke keukenmeiden gehad? Daar dit niet mogelijk is, weet gij ook zeker, dat gij dagelijks aan tafel iets naar binnen kunt krijgen, waarvoor gij »zin noch sympathie" hebt. Eet maar getroost voort: de pannekoeken zijn u altijd wel bekomen, al ging er een vlieg met den stroop naar binnen. En weet gij, wat? Zóó heeft God zijn natuur geschapen, dat het gezonde menschenverstand in kracht winnen moet, naar mate het die natuur beter leert kennen: en wanneer de mensch dan leert, dat hij zóó geschapen, en zóó door het geschapene omringd is, dat hij in één ademtogt en in één teug duizend levende wezens inzwelgen *moet*, dan zal hij begrijpen, dat dit *wijsheid* is, en dat hij waarschijnlijk nog niet weet, maar toch gelooven mag, dat die levende onzigtbare wezens door hem ingezwolgen *moeten* worden. Op dit standpunt, waarde Heer! worden *afkeer* en *walging* onbruikbaar, en met zet ze in den hoek, bij andere flaauwigheden der rhetorica. Want, dat gij zegt: »Zalige tijd, toen gij het nog niet wist! »Toen kondt gij in uwe gedachten schoon, zuiver, »*alleen* zijn!" — hier hapert iets aan. In den winter gaat het redelijk; maar kunt gij een rood insect, (met verlof, dames!) kunt gij een hippend insect zien? Ontkom die »horreurs" eens in den zomer! en zeg dan eens gelaten en langzaam, met Seneca: *minuta quaedam animalia, ut ait Phaedon, quum mordent,*

non sentiuntur: ik wed dat gij soms die sententie in het midden afbreekt, met een hollandsch woord: en — wie iemand met een vloek aanspreekt, is niet *alleen.* — De *kinderen* en de *natuur* zijn afgehandeld: nu komt de *geschiedenis.* Ik moet mijne oogen even uitwrijven: want het schemert mij. — Neen, het is te gek.

Nu nog iets, Overgrootvader! Maak poëzij, zoo veel gij wilt: want er is poëzij in uw opstel, al is zij onberijmd. Maar uw poëzij is van anno één. Of ziet gij niet, dat gij het zóó mooi gemaakt hebt, dat gij met uw *vooruitgang* achteruitgaat, en een zeilend schip met een draad terugtrekt? Wij moeten zorgen, dat er geen touw van groeije. De natuurlijke geschiedenis ergert u: dat zien wij. De physica hindert u: dat is duidelijk. De kritiek der geschiedenis wilt gij op zij schuiven: daar is geen twijfel aan. Diepe taalstudie is u aanstootelijk; dat volgt van zelfs. Al wat naar geleerd onderzoek en oordeel gelijkt, stoort uw geluk: ontken het, zoo gij durft! — Wat u overblijft, weet ik niet, dan dat gij in een hoek met uwe vrienden kunt zitten te prevelen: *Bon Dieu! rendez nous le Chaos!* — Dit besluit moeten wij wel opmaken, Mijnheer! het komt alles van de kunstform van uw opstel.

Daar het nu éénmaal mijne monomanie is, te gelooven, dat de mensch en zijn stijl één moeten zijn, heb ik u eene eer aan willen doen, met die identiteit

bij u te vooronderstellen; ik wil evenwel gaarne gelooven, dat gij en uw stijl *niet één* zijt. Maar het is zonderling, dat, hoe minder eer ik u aandoe, wij des te digter bij elkander komen, en daarna des te vriendelijker van elkander scheiden. Ik wil den omgang met u gaarne aanhouden: want *gij hebt talent;* maar gij moet het zoo niet misbruiken, noch onze jonge menschen, die naar den weg *zoeken*, van den wal in de sloot helpen: gij zijt een verkeerde *gids*. — En ik zit als een *scepticus* te twijfelen, of uw taal wel *hollandsch* is. Dat zal u vreemd klinken: het is nu geen tijd om daarover uit te weiden: want ik maak eigenlijk een Voorrede; maar ik zal er van spreken, zoodra ik weêr iets ontmoet, dat van denzelfden hybridischen aard is: dan kunnen wij weder een aangenaam onderhoud hebben over die *fraaije vergelijkingen* en *blinkende antithesen* der *laatste Fransche school:* en wanneer wij dan het schuim voorzigtig van den ketel geschept hebben, zullen wij zien wat er overblijft.

Zie zoo! mijn Voorrede is uit, waarde Lezer! wat er concreets in mogt zijn, zult gij, zoo als van zelfs spreekt, laten vallen. — Er zijn vruchten, die een wrange schel hebben, en dat schijnt zoo te *moeten* wezen. — Het abstracte, dat is, het *welgemeende algemeene*, blijft.

Wanneer ik de hand op mijn hart leg, gevoel ik, dat de inhoud van al mijne opstellen bij mij

tegenwoordig was, toen ik dit schreef; maar het doet mij leed, dat ik, met deze belijdenis, zelf mijn Voorrede prijs: zij is echt muzijkaal: het is de Ouverture van een Opera.

I. (*)

De Leidsche Afdeeling onzer Maatschappij houdt eenige avonden des winters openbare vergaderingen, waarin een spreker, somtijds twee sprekers optreden: de tweede na den eersten. Dan stroomt er een groot getal toehoorders heen, of uit nieuwsgierigheid, of uit welwillendheid, of uit gewoonte, of uit gebrek aan ander tijdverdrijf. Wanneer deze vier drijfveren allen te gelijk werken, dan is er geen plaats genoeg. De redevoeringen der sprekers zijn ernstig, leerzaam, en-

(*) Zoo als dit opstel te Rotterdam voorgedragen is.

kele keeren zelfs deftig. Dat alles is openbaar en bekend, en er is niets in, dat ook niet elders plaats heeft. Maar de Leidsche Afdeeling heeft tevens maandelijksche bijeenkomsten. Deze zijn besloten: slechts de leden komen te zamen. Daar wordt het belang der huishoudelijke zaken behandeld, en er treedt daarna een spreker op, en hij.... leest. Meent niet, G. T. dat men daar de belijders eener oude filosofische leer navolgt, die het duistere onderling ter tafel bragten, en elkander naar het hoog verhevene opvoerden, terwijl zij, in het openbaar, tot de vatbaarheid van minder geoefenden afdaalden. — In tegendeel: de leden der Leidsche Afdeeling zweven, in die afgesloten bijeenkomsten, over de oppervlakte der dingen: men zoekt er den geest te ontspannen, en elkander als bij verrasfing iets te leeren. Het geschater der drinkgelagen wordt er niet gehoord; maar de sprekers hebben daar zulk een natuurlijken takt, dat zij gevoelen, hoe een toehoorder in belemmering en verlegenheid zou geraken, wanneer hij, met een pijp in den mond, en een glas in de hand,.... een traan moest wee-

nen. —Dit verschijnsel behoort tot de geschiedenis der beschaving en der letteren: het zij dan, dat het een vooruitgang, of een schuinsche beweging, of een teruggang aanduide.

Toen ik de eer genoot, tot een spreekbeurt in uw midden uitgenoodigd te worden, was ik onvoorbereid tot het meer *openbare:* en ik moest of die eer dankbaar en beleefdelijk van de hand wijzen, of u, als bijlage of bewijsstuk tot deze historische mededeeling, een mijner eigene geheimere opstellen voordragen. Ik heb, met moeite, het laatste gekozen. — Indien gij uit heuschheid den schijn aanneemt eener gespannen aandacht, maar scheidende zegt: *is het anders niet?* dan weet ik, dat ik het met u bejammeren zal, *dat het niet anders is;* maar ik zal de vrijheid nemen, de schuld uwer teleurgestelde verwachting van *mijne* rekening over te dragen op die van uwen ijverigen, dringenden en vriendelijken voorzitter.

Ongevéer drie jaren geleden, las ik aldus:

Ik heb op mij genomen, dezen avond eeni-

ge oogenblikken alleen te spreken of te lezen, in de hoop dat gij zóó lang goed zoudt vinden te zwijgen. Meer niet, M. H! want eene verhandeling te maken, lag niet in mijn plan. Onze afgesloten bijeenkomsten laten een stijl in huisgewaad toe; en gij hebt er geen regt, om van den spreker te zeggen: *wat heeft hij ons verveeld!* want gij hebt intusſchen allerlei houdingen voor uw gemak kunnen aannemen, en, wat meer zegt, uwe pijp kunnen rooken. Hoe dikwijls hebt gij niet gerookt, bij gebrek aan gedachten? tot dat een enkelen keer uw damp in den vorm van een zuiveren cirkel opsteeg, en u over dit natuurverschijnsel deed nadenken, zoodat gij het rooken vergat. Ik vergun u, die kringetjes na te kijken, en het rooken en den lezer te vergeten, mits gij mij toestaat voort te praten, opdat ik, bij het naar huis gaan, ten minste zal kunnen zeggen: *ik heb mijn woord gehouden.*

Tot zóó verre mijne inleiding: nu de aankondiging van het onderwerp. Het vinden van een goed onderwerp is de grootste moeite voor een

spreker: daarom kiest hij er zoo dikwijls een dat beneden of boven zijn talent is. In het eerste geval levert hij soms het beeld van eene opgeschikte schoone, die niet schoon is. In het laatste geval zou ik, met verlof van B. en S. lust hebben, onze taal met een nieuw woord te verrijken: want er bestaat dan inderdaad geen *onderwerp* meer; de zaak is aan den behandelaar niet onderworpen, noch onder zijne magt; noemt het *bovenwerp* of *bovenhangsel*, het is zeker iets, waarnaar hij springt en grijpt, en dat hij niet naar onder kan krijgen. Ik voor mij, M. H! (het zij met de behoorlijke zedigheid gezegd) ben huiverig voor die beide uitersten, en heb daarom lang nagedacht, wat ik, zelfs in zulk eene geïmproviseerde lezing, behandelen zou. Uit de *theorie der fraaije kunsten en letteren?* Onze Maatschappij loopt weg met dat vak, en houdt er de hand aan. Zeer natuurlijk! want hare bemoeijing lokt merkwaardige verschijnsels uit, en het duidelijke onderscheid tusſchen theorie en praktijk. De theorie dus? — Maar de Belgen met Surlet I aan het hoofd! — Zal ik over een ouden schrijver spreken, en er

stukken uit vertalen? Niet ongelukkig uitgedacht! want hoe ouder de man is, des te sterker verbeeldt de verhandelaar zich, dat hij wat nieuws zegt, en onder het vertalen en inlasfchen van overgenomen stukken, groeit de verhandeling zoetjes aan, tot groote streeling van den verhandelaar. — Over een ouden auteur dus? — Maar de non-interventie, en die leelijke vrijheidszucht van de Europesche volken! — Zal ik over onze taal spreken, of, met nog dieper blik, in de algemeene taalbeginselen indringen, over den oorsprong der oude talen handelen, over haar wasdom, ondergang en — verder gebruik? Nuttige bespiegelingen! en waarbij de toehoorders aangenaam bezig gehouden worden door de onzekerheid, waar de spreker het meest mede ingenomen is, met een doode of met een levende taal, en of hij een doode levend of een levende dood maakt! — Maar onze armee en van Speyk!

Gij ziet het, M. H! de gebeurtenissen van den dag, met al hare wisfelvalligheid, met al den angst en kwelling, die zij aanbrengen: — zij verhinderen mij eene stoffe te huis te vinden, waar de

gedachten dikwijls zoo treurig verstrooid, de inspanning zoo dikwijls verlamd, de belangstelling zoo dikwijls vernietigd wordt. — Met of zonder uw verlof, zal ik mijn onderwerp zoo ver mogelijk van hier zoeken, en een weinig *over het reizen* praten. Ik zou regt hebben te zeggen, dat ik er over meê mag spreken: want ik heb tweemaal gereisd, en vrij verre van huis; doch gij zoudt kunnen denken, dat er in die praktijk velerlei manieren zijn, en een groote verscheidenheid van aanleg, om naar behooren te reizen. Op de Alpen heb ik een Hollander ontmoet (wij zijn hier onder ons, M. H!) die een der bergstroomen zag voortspoeden, en, in zijne wijze van verrukking, uitriep: *waar of al dat water blijft!* Ik heb anderen ontmoet, die in besloten koetsen voortrolden, en 's nachts al slapende zoo veel wegs mogelijk aflegden. *Ik* voor mij, ben met deze wetenschap op weg gegaan, dat een stroom uit eene bron voortkomt en naar zee vloeit, en dat men slapende de natuur niet zien kan. Of ik nog meer bekwaamheden op reis medegenomen heb, mag ik zelf niet beslisfen. Genoeg, M. H! gij

hebt het onderwerp gehoord. Misſchien spitst gij u reeds op het vernemen van een reisverhaal! — Ik heb te huis zeer veel aanteekeningen liggen, met potlood geschreven, omdat ik tot het opteekenen ieder oogenblik van den dag waarnam. De ondervinding had mij geleerd, wat er van komt, als men dien arbeid tot het eind van iederen reisdag verschuift. Van daar, dat zeker reiziger, in zijn uitgegeven journaal, bij zekeren datum opgeteekend heeft: *God dank! ik heb van daag niets gezien, dat de moeite waard was.* En die aanteekeningen nu? Ach, M. H! ik had veel moeite kunnen sparen: want zij zijn zoo weinig belangrijk, en niet veel meer dan *reizen in mijn kamer, reizen rondom mijn schrijftafel*, en zoo veel andere reizen, als er ooit met de minst mogelijke locomotie gedaan zijn. Ik heb er daarom bij geschreven, dat zij, na mijnen dood, moeten verbrand worden, opdat zij niet in eenig magazijn of verzameling van afgekeurde verhandelingen en andere wetenswaardige dingen verzeild raken. En wat zoudt gij er eigenlijk bij winnen, wanneer ik u vertelde, dat ik tot voorbij Dresden gereisd heb,

en op den Lilien-Stein bijna in een spleet van 500 voet diepte geraakt ben, en dat ik roekeloos genoeg was, om in een bootje op de Middellandsche zee bij Genua te dobberen, terwijl de Franschen Algiers beschoten? gij kunt de beschrijving van die zee en van die spleet en van Algiers in honderd boeken vinden. Het gaat met zulke mededeelingen, even als met zoo vele van wetenschappelijken aard: men kan er niets anders op antwoorden, dan: ei, ei!

Maar, wat zullen wij dan van u hooren, vraagt gij. Ik heb het reeds gezegd, M. H! geen verhaal boven op een stellaadje, met de noodige prenten, teekeningen en lampen, zoo als ik ze wel eens met groot genoegen gehoord heb; maar een zedig, burgerlijk *iets over het reizen:* losse gedachten uit mijne reis ontleend. Daarom zal ik misschien nu en dan iets uit mijn aanteekeningen of uit mijn geheugen verhalen. Ik zal die losse gedachten aan zekere punten vastbinden, zonder te zeggen: *in de eerste plaats: in de tweede plaats.* Hoe veel punten, en welke, zeg ik niet vooruit. Gij hebt vrijheid om naar het laatste te ver-

langen; maar ik houd niet van nagerekend te worden.

Wat doet ons reizen? Wij willen zien, wat buiten den kring is, waarin wij ons gewoonlijk bewegen. Daarmede geven wij te kennen, dat die kring niet genoeg voor ons is: omdat hij niet genoeg voor ons is, zijn wij er niet mede te vreden: en omdat wij er niet mede te vreden zijn, vervelen wij er ons in. Valt mij nu niet in de rede, M. H! Het eerste punt staat door een redeneringreeks vast: *verveling te huis*. Zoo is het van de oudste tijden af geweest. Zondert Ulysses uit, die *nolens volens* reisde, en bij Calypso en elders de genoegens waarnam, die zich in het voorbijgaan opdeden. Maar met Herodotus begint zeker de reeks van reizigers, die zich te huis verveelden. Hoe kon hij immers, uit enkele nieuwsgierigheid, het schoone Griekenland verlaten, terwijl hij wist, dat hij, buiten deszelfs grenzen den neus stekende, terstond onder barbaren zou voortwandelen? Het woord *verveling* klinkt hard, M. H! wanneer men het lieve vaderland en de geboortestad en den zoeten huisselijken kring er

tegenover zet. Maar het harde woord moest er uit: gij zult er aan gewennen. Altijd dezelfde vrouw en dezelfde kinderen tegenover zich te hebben, moet vervelend zijn: men raakt er mede uitgepraat. Beproeft het, wanneer gij een gezelschap aan uwen disch noodigt: zet, naar oud-voorvaderlijk gebruik, echtgenooten of boezemvrienden naast malkander, en er zal geen levendigheid van gesprek, maar, tegen het nageregt, veel verknepen gegeeuw zijn. En hij, die het genoegen van den huisfelijken kring mist: — waarom? dat is zijne zaak — doch hoe zijne eenzelvigheid door onbevoegden ook beoordeeld worde, hij zit van daag alleen, en hij zal morgen alleen zitten, en dat is vervelend, al slaat hij dikwijls Cicero op, en leest er, dat Scipio gewoon was te zeggen, *numquam se minus solum esse quam quum solus esset*. Het is snedig gezegd, doch Cicero en Scipio, en allen die het hun nazeggen, offeren veel waarheid aan de woordspeling op. Mij dunkt, het zou gemakkelijk te bewijzen zijn, dat men van zichzelven verveeld kan worden. — Maar men mag zijn huis uitgaan! —

Jawel! aanstonds dezelfde gevels van uwe overburen in het gezigt: voor dezelfde glasramen moet gij uwen hoed afnemen: dezelfde kennisfen moet gij op straat groeten of aanspreken. — Gaat gij buiten de poort — altijd hetzelfde Endegeest, en, zoo gij digter bij huis blijft, altijd dezelfde buitencingels, met staande of liggende boomen, naarmate dat de regering snoei- of rooilust gevoelt. — »Bezigheid, zegt men, is het onfeilbaar geneesmiddel der verveling, bezigheid van beroep of van liefhebberij." Een *geneesmiddel?* het is mij wel: maar *onfeilbaar!* Ik heb niet noodig allerlei bezigheid op te noemen, en te beproeven hoe sterke middelen zij zijn. Ik herinner u slechts, dat men dikwijls van *vervelend werk*, *vervelende bezigheid*, *vervelende ambten* hoort spreken. Werk van liefhebberij, wanneer het den geest bezig houdt, is verterend of voortbrengend. *Verteren* is *lezen*. Wanneer men nu de *literatuur* van een paar goede tijdvakken kent, zegt mij, M. H! welk nieuws een derde opleveren zal. Het zijn altijd dezelfde woorden, maar eenigzins anders geplaatst: dezelfde gedachten, met wat meer orde

of wanorde geschikt. Toen de kaleidoskoop uitgevonden, ten minste in alle huizen gevonden werd, en ik het ding zag, dacht ik: »hiermede ga ik zeker acht dagen achtereén zitten te draaijen en te kijken!" — en zoo dachten er velen; maar het waren altijd dezelfde snuisterijtjes, in dezelfde bus rondwemelende: en toen men dat begon te bemerken, geloof ik, dat men het instrument aan de kinderen overgelaten heeft. — Ik neem de vrijheid, M. H! u de vergelijking van de fraaije letteren met den kaleidoskoop aan te bevelen: denkt er eens over na. — Van de *geschiedenis* spreek ik niet eens. Een oostersch vorst (zijn naam doet niets tot de zaak: ook ken ik dien niet) die veel historie weten wilde, maar tegen den berg historische boeken opzag, zette al de geleerden van zijn rijk aan den arbeid, om uittreksels te maken. Toen zij gereed waren, vond hij hunne pandecten nog zóó dik, dat hij al weder inkorten liet, en daarna nog eens, ten derden male. Hoe lang die arme inkorters gezwoegd hebben, weet ik niet, maar wel, dat de bekwaamste van allen, die er in eens af wilde wezen, aan den vorst zeide: »Sire! wij hebben

nu zoo veel ingepalmd, als mogelijk was: wat er overblijft, is: *ken u zelven."* — Rekent nu eens, M. H! hoe doodelijk vervelend het is, altijd te lezen: *ken u zelven! Voortbrengen* schijnt onderhoudend en eene altoos vloeijende bron van genoegen, zelfs wanneer men voortbrengt, wat anderen vervelen zal. Men brengt voort om voordeel, of om eer, of uit liefde tot het voortbrengen. Het eerste is eene noodzakelijkheid: het tweede levert muffen wierook van recensenten en letteroefeningen: staat dien eens lang door, zoo gij kunt! — Het derde? ik heb 'er eerbied voor, M. H! — wie voortbrengt, omdat het voortbrengen hem een genot voor den geest is, hij mag te huis blijven en behoeft niet te reizen.

Ik zie geen mogelijkheid om die vervelingen een tijd lang te ontkomen, dan met op reis te gaan. De geest verkrijgt, gedurende dien tijd, nieuwe veerkracht en moed, en *het ligchaam wordt gezonder.* — Ik weet niet, M. H! of gij bemerkt, dat ik een nieuw punt vastzet. De overgang was gemakkelijk, en het nieuwe punt is van groot belang. Ik heb op reis eenen heer

ontmoet, die te huis aan verstoppingen en hoofdpijnen leed. »Zoodra zit ik niet in een diligence, mijnheer, zeide hij, of ik ben een ander mensch! de hoofdpijn houdt op, en alles wordt losser." Hij bedoelde namelijk dat de diligence snel rijden moest, en over de grenzen, en ver weg. Dat gaf, zei hij, beweging, en verandering van klimaat, en, omdat ligchaam en ziel in zulk een naauw verband staan, tevredenheid en onbezorgdheid. Ook was hij gewoon de laatste zóó sterk aan te kweeken, dat hij, bij zijn vertrek, zijn huisgenooten verzocht, hem geen brieven nà te zenden, of er moest iemand gestorven zijn, als wanneer hij natuurlijk terug zou komen, om voor de begrafenis te zorgen. — Ik weet over dit punt niets meer te zeggen, M. H! ik houd niet van uit te rekken, wat afgehandeld is. Ook zou ik op het gebied der geneeskunst komen: en daarvan heb ik geen verstand. Raadpleegt de Doctoren! — of liever, raadpleegt hen niet! wat hebben zij aan reizende patienten?

De overgang tot een derde punt zal zoo gemakkelijk niet zijn. Ik wilde iets over de *men-*

schenkennis zeggen, terwijl ligchaamsgezondheid en menschenkennis weinig punten van aanraking hebben. Den aanhef van eèn betoog te vinden, is waarlijk een arbeid: *copia facit inopiam.* Sommigen beginnen met: *niets is er:* — anderen met: *het is dikwijls opgemerkt:* — anderen weêr met: *onder alle de:* — bij een betere gelegenheid zal ik der Maatschappij een voorstel doen, om door eene commisſie een lijst van aanheffen te doen vervaardigen en uitgeven: menigeen zou er dankbaar voor wezen: *dimidium facti qui coepit habet*, zeî Horatius, en wie heeft er ooit meer menschenkennis gehad dan hij? Of hij ze juist met reizen opgedaan heeft, is onzeker: en, wanneer wij de zaak goed nagaan, dan zouden wij ligt vermoeden, dat men die kennis te huis ook kan opdoen. — »Onze beste kennisſen, die wij bijna dagelijks zien, die kennen wij" zegt gij. Zoo meent gij, M. H! maar gaat er mede op reis: dan zult gij nog meer leeren. Gij zult elkander alle dagen (met verlof) tot op het hemd bekijken. Ik bedoel niet het gezamenlijk naar bed gaan: want men kan zich, ieder in een afzonderlijk vertrek, ter

slaap begeven. Ik spreek overdragtelijk, M. H! en ik doel op het fransche spreekwoord: *il n'y a pas de héros pour son valet de chambre.* Verholen deugden of kleine zwakken en gebreken komen voor den dag, bij hen en bij u. Er is op reis allerlei beproeving voor het humeur: er is genot en spraakzaamheid, er is vreugd en luidruchtigheid, er is teleurstelling en gemelijkheid: er is hoop en vrees, moed en bangheid, en dit alles met oneindig grooter snelheid van afwisseling, dan gij ooit te huis kunt ondervinden. Wees zoo befaamd een held als gij wenscht: rok en broek moeten uit, en gij staat voor uwe reisgenooten in het hemd. — Ik ben met twee vrienden op weg geweest, en had ligte ongesteldheden, in het Schwarzwald en te Genua: ik ondervond dat zij belang in mij stelden: want zij bezorgden mij, als of ik gevaarlijk krank was. Wij bezochten in het Walliserland de *Pisſevache*, een beroemden waterval, dien gij overal kunt beschreven vinden. Wanneer gij al die beschrijvingen zult gelezen hebben, en de mijne er bij (zoo ik er het talent toe bezat) gaat dan evenwel naar het land der

watervallen. Al het geklots en gespat en gebruisch, waarmeê gij in die beschrijvingen omen overplast wordt, het mag misschien bewijzen, dat er een onderscheid is tusschen poëzij van het hart, en poëzij der zintuigen; maar gij zult er niet verder meê komen. Gij zult daarbij niets gewaar worden van die magt, waarmeê de denkbeelden der majesteit, der hoogste levenskracht, der eeuwige duurzaamheid uwe ziel van iedere gedachte aan haar zelve ontledigen, en ze toch niet vervullen, omdat die zamengevatte denkbeelden overweldigend maar onbestemd zijn, en u doen gevoelen, dat u iets ontbreekt, en dat gij iets hoogers behoeft, wat deze omringende zinlijkheid u niet geven kan. Bij zulk een schouwspel zult gij niet spreken noch zingen, maar gij zult er sprakeloos bij staan, zoo lang uw wegwijzer niet zegt: *Allons, Messieurs, avançons!* — Zulk een waterval is echter die niet, waarvan ik spreek: gelukkig voor de poezij, en voor den aanschouwer, die de onaangename slingering niet ondervindt tusschen stomme bewondering en het zoeken naar het *tertium comparationis* der bena-

ming. — Bij dezen val ligt een heuvel, M. H! waarop men digt bij den rotswand staat, waarlangs de stroom nederdaalt, en in de diepte ziet, waar het water, omdat de stroom niet rijk en de hoogte aanmerkelijk is, in droppels en schuim als sneeuwvlokken nederploft. Het beklauteren van dien heuvel was moeijelijk, M. H! omdat hij steil is, en het waterstof, uit de rotsſpleten teruggekaatst, den grazigen kruin gedurig besprengt en glad maakt. Wij hadden er boven op gestaan, en begonnen aan den anderen kant af te dalen, voorzigtiglijk, voet voor voet, toen *ik* —: niets van belang, M. H! ik miste mijn portefeuille met mijne aanteekeningen. Ik liet een kreet hooren, en keerde terug, denkende: met ons drieën zullen wij het ding wel terug vinden. Ik was voorop en vond de portefeuille bij het punt der eerste bestijging, en riep uit: *daar heb ik ze!* — maar er was niemand achter mij; mijne vrienden waren aan den anderen kant reeds op gelijken vloer. Ik besloot daaruit, dat zij aan zulke nietigheden minder hingen dan ik, en leerde hen en mij beter kennen.

Uit het liefelijke dal van Meyringen tot op de hoogte van den Grimsel, hadden wij een dag van veel genot, maar ook van groote moeite: ons gezelschap was vermeerderd door den Heer N. N. een braven Hollander. Heerlijke natuurtooneelen leverde de weg op, waarvan de val van den Handek een der laatsten was. Het stijgen duurde nog uren lang: de vegetatie verliet ons allengs: het bergpad was dikwijls zeer eng tusfchen een rotsmuur en eenen afgrond ingesloten: verward dooreenliggende steenbrokken, en naar den rand hellende glibberige rotsvloeren, maakten het klimmen bezwaarlijk voor den reiziger op zijn muildier, die de bewegingen van het lenige beest moest volgen, dat zich in allerlei bogten wringt, om zijn weg over stronk en bonk goed te maken: en voor den voetganger, die zijn vermoeijenis niet meer kon vergeten in het wonderbare en verrasfende van de omliggende natuur: want de avond viel, en de schemering is daar kortstondig: en de wolken, die den geheelen namiddag beneden de toppen der bergen gehangen hadden, daalden lager en omgaven ons met nevel en regen. In de duis-

ternis, om half negen ure (het was de 11de Augustus) bereikten wij het hoogste punt der bestijging. Het is een ruime valei, 5000 voet hoog, koud en bar, waar geen rundvee graast: slechts de geit vindt er een schraal voedsel. De herbergzame Zwitser heeft hier een huis gebouwd, waar gij den nacht door kunt brengen: dat is zeer veel, en meer zoudt gij er ook niet begeren: want gij wenscht geen tijd, om aan dit onvriendelijk oord te gewennen, waar uw oog geen ander rustpunt heeft dan den ijzerkleurigen Schreckhorn en zijn hooge sneeuwvelden; terwijl gij in zóó weinig uren uit het volste leven der natuur in haren doodslaap schijnt overgebragt. In de herberg waren geen haardsteden, dan in de keuken, en wij waren verkleumd! De ons aangewezen vertrekken waren hokken, die een onrustigen nacht voorspelden. Het weder was slecht geworden, en den volgenden dag zou men een eind wegs moeten afdalen, om nog vóór den avond de hooge keten van de Furca over te trekken! — Verwondert het u, M. H! dat, na zóó veel doorgestaan te hebben, en bij zulk een vooruitzigt, een gedeelte van het gezel-

schap wankelmoedig werd? — »wat winnen wij, »zeide men, bij zulk een ellendig getob? Over de »Furca is zeker de kortste weg naar den Gothard »en de Duivelsbrug; maar wij hebben tijd, en »zouden verstandiger doen, zoo wij morgen te- »rugkeerden naar Meyringen, en van daar een »anderen weg namen." — De Heer N. N., naar zijn gevoelen gevraagd zijnde, antwoordde: »ze- »ker, ik moet het bekennen, dit is een moeijelijke »togt, en zoo wij morgen naar Meyringen terug- »keeren, dan kunnen wij een anderen weg in- »slaan." Er was een ander gedeelte van het gezelschap, dat een verschillende meening had: immers had men zich vrijwillig in de Alpen begeven! de weg over de Furca beloofde veel zuren arbeid, maar ook het gezigt van den Rhone-gletscher, en, na al het doorgeworstelde, het zoete *meminisse iuvabit*. — De Heer N. N. merkte hierbij op: »ja, neen!" (met dit dubbel tusschenwerpsel was hij gewoon klem aan zijn redenen te geven) »ja, neen! zeide hij, de weg over de Furca zal »zoo niet wezen, of wij zullen er wel over heen »komen." — De eerste partij zag weinig heils in

het voorspelde *iuvabit*, en berekende dat de bergwegen door den gevallen regen glibberig en gevaarlijk zouden zijn. De Heer N. N. moest óók bekennen, dat het wel gebeuren kon, dat de regen den weg vochtig gemaakt had. — Doch de tweede partij bragt in, dat deze zwarigheid bijna even groot zou zijn, indien men den hondenweg terugging. — »Ja, neen! zeide N. N. als wij terug »keeren, zullen wij óók een nat pad hebben." De eerste partij gaf het niet op, maar beweerde dat de weg over de Furca ons, den volgenden avond, eerst zeer laat te *Hôpital*, het nachtverblijf op den straatweg van den Gothard, zou brengen, zonder eenige pleisterplaats tusſchen beide: welk bezwaar door den Heer N. N. aangedrongen werd door de opmerking, dat wij dan al weder in de duisternis zouden aankomen, en ons onder weg niet zouden kunnen ververschen. — De tweede partij gaf haar vermoeden te kennen, dat men zich in de berekening van den afstand verzon, en sloeg voor, dat men vroeg op weg zou gaan: waarop N. N. zeide, dat de afstand van den gemelden straatweg misſchien zoo groot niet was, als men vreesde,

en door ons reisboek van Ebel opgegeven werd, en dat, hoe vroeger men op weg ging, men des te vroeger aanlanden zou.

In die besluiteloosheid, M. H! bragten wij eenen nacht op den Grimsel door, in vuile kribben: de één met een labber koeltje op zijn wangen, door een glasruit: de ander met nog grooter ongemak, dat men in fatsoenlijk gezelschap altijd in de verte aanduidt, maar nooit bij zijn naam noemt. De volgende ochtend vond ons in dezelfde stemming; maar de tweede partij had kracht gewonnen: want de morgen was koud en scherp, maar helder, en het schouwspel dat, door een vrolijke zon verlicht, voor onze oogen lag, vreemd en ontzagwekkend. De geitenhoeder van de herberg, beter onderrigt dan onze gids, haalde breed uit van de wonderen op den Furca-weg, en (let wel M. H!) hij wist ons drie pleisterplaatsen op te noemen. Aan het ontbijt zat mede, op onze banken, een Duitsch student, kras en levendig: hij kwam van de Furca, haastte zich naar Meyringen, en toen de eerste partij hem over al de verschrikkingen van zijn afgelegden togt raadpleegde,

antwoordde hij, in de vlugt: »es ist gar nichts, »meine Herren, immer ein bequemes Rasen-»pfad!" — nam afscheid van ons en zijn bundel op den rug, greep zijn alpenstok, en wipte neuriend weg. — Zegt mij, M. H! of men boven op den Grimsel menschen leert kennen.

Ik vrees, M. H! dat gij mij uitlagchen zult met mijn menschenkennis op reis. Immers, men moet menschen in maatschappijen vereenigd leeren kennen, en hunne zeden en hun eigen karakter: dat is de pligt van den reiziger! — Ik heb er niets tegen, M. H! maar ik heb zoo veel scheeve en schele oordeelvellingen van vreemden over ons Hollandsch karakter gehoord en gelezen, dat ik dit besluit opgemaakt heb: niets is moeijelijker, dan een volk in zijn huishoudelijken toestand te bespieden: er wordt veel talent toe gevorderd, en een lang verblijf onder hen. Ik voor mij, ben omtrent het karakter der volken, wier landen ik doorwandeld heb, niet veel wijzer geworden, dan ik te voren was. — In Italie groet u niemand langs den weg: gij trekt den Alpenmuur over, en ieder landman, die u ontmoet, wenscht u Gods zegen.

Het besluit is gereed: de Italiaan is een lompert, en de Zwitser een vriendelijk man: en toch, M.H! ben ik in Italie dikwijls hartelijk behandeld, en in Zwitserland (vergeeft de uitdrukking) bitter in den nek gezien. Is dan misschien de Italiaan ernstig en de Zwitser luchtig? — Juist andersom, M. H! — Ik weet het niet, en moet er nog eens over nadenken. Maar het komt mij voor, dat die studie nooit moeijelijker kan geweest zijn dan tegenwoordig, vooral in de meest doorreisde gedeelten van Europa. Overal dezelfde soort van straatwegen, van herberging, van bediening. Gij zijt meest in een stroom van reizende menschen uit de gegoede of hoogere klasse, die door de algemeene beschaving zoo gesnoeid, geschaafd en gekleurd zijn, dat zij, de taal uitgezonderd, op elkander gelijken als eijeren. — Ik was op de stoomboot van Villeneuve naar Genève, en werd door een heer in het Duitsch aangesproken, met wien ik in die taal een langdurig gesprek voerde. De togt over het schoone meer leverde stoffe in overvloed op. Het doorschijnend smaragd-groen water, waarvan men den bodem zien

kan, tot op 30 voet diepte: de zachtrijzende noordkust met haar rijken akkerbouw, en het vrolijk liggende Lausanne, sterk gekleurd door een gloeijend zonlicht: de sombere zuidkust, met haar steile oevers, en het verder wegwijkende Savoysche gebergte, reusachtig en graauw, met donderwolken op de toppen bedekt; regts rijkdom en welvaart, links stoute natuur, maar schralen bodem, door geen nijverheid verholpen; hier de vrucht eener milde regering, — ginds de uitwerkselen eener grimmige ——: een oogenblik, M. H! over staatkunde laat ik mij van avond niet uit; — maar toch, dit alles hield ons gesprek aan den gang, en ik dacht: hoe levendig gevoelt de Duitscher alles wat hem treft! dit heeft hij boven ons vooruit! — Deze tusschengedachte gaf misschien aanleiding, dat ik weldra van Holland sprak, en door mijn man gevraagd werd: »Um vergebung! haben »sie vielleicht Holland bereiset?" Ik antwoordde: »Freilich, wenn nur ein Holländer so behaupten »darf." — »Dan kunnen wij het ons nog gemakke»lijker maken, mijnheer, zeide hij: want *ik* ben een »Rotterdammer, en hield *u* voor een Franschman!"

Gij ziet hieruit tevens, M. H! dat men gewoonlijk al te breed opgeeft van de taalkennis, die men al reizende opdoet: integendeel is er veel gelegenheid, om het goede te bederven, dat uw leermeester u te huis ingescherpt heeft. »Niets »is welluidender, zegt men, dan het Duitsch in »den mond eener beschaafde vrouw." — Gaat dan ten minste niet naar Westphalen, of, indien de beschaving van die streek bij u verdacht is, niet naar Zwitserland. Gij weet, dat een gedeelte van dit volk Duitsch spreekt, en dat het hun moedertaal is. Ik heb te Zürich zeer beschaafde vrouwen ontmoet, vrouwen van Hoogleeraren. Het was smartelijk, M. H! de uitdrukking harer vriendelijkheid en Zwitsersche goedhartigheid te hooren, in keelklanken, uit het diepste der longen opgerogcheld, zelfs dan, wanneer zij, ten gevalle van den vreemdeling, niet het verbasterd Allemannisch dialekt, maar fatsoenlijk Duitsch spraken. Gaat ook niet naar Lombardye, noch in het beschaafde Milaan of Turin. Het Italiaansch, dat gij uit uwen Tasso geleerd hebt, vindt gij daar in den omgang niet, maar een wanklinkend en

schor, met horten en stooten en met eene vervaarlijke snelheid uitgeschetterd dialekt, dat zelfs aan den geleerden stand zoo eigen is, dat zij wel nu en dan, om den vreemdeling te believen, in het zoetvloeijend en zoo naburig Toskaansch zich uitdrukken, maar terstond weder, en terwijl gij er bij staat, onder malkander hunne ratelende taal van het dagelijksche leven hervatten.

Ik durf u evenmin te beloven, dat gij al reizende veel kamergeleerdheid op zult doen, ten zij uw reizen niet anders is, dan een verandering van studeerplaats, gelijk met den Engelschen geleerde gebeurde, die naar Parijs toog, om eenige handschriften te vergelijken. Hij kwam, voor het eerst van zijn leven, in die wereldstad, liet zich terstond bij zijne aankomst naar de Bibliotheek geleiden, ontving verlof om de gewenschte codices in zijn logement te vergelijken, werkte vier weken van 's morgens tot 's avonds, zette op zekeren dag een punctum achter zijn arbeid, bezorgde de boeken weder op de Bibliotheek om 12 ure, en reed om 2 ure Parijs uit. — Zoo gij waarlijk reizen wilt, neemt zoo weinig boeken

mogelijk mede. Zij zijn lastige ballast, en dienen zelfs niet voor die gelegenheden, waartoe gij er uwen koffer mede bezwaard hebt, voor dagen van ongunstig weder, wanneer uw reis eene wijl zal moeten gestaakt worden. — onnoodige voorzorg, M. H! — neemt één enkel *vade mecum*, waarin kern is en aanleiding tot eigen nadenken. Voor het overige brengt de gedurige beweging en verandering van plaats u in eene stemming, die weinig andere gedachten toelaat, dan zulke die betrekking hebben tot de oorden, welke gij bezoekt. Het zal een enkelen keer gebeuren, dat uw reizigers-aandacht vermindert, en zelfs uwe nieuwsgierigheid ophoudt. Want er zijn zulke oogenblikken op reis, wanneer het verstand en zelfs het hart afgemat is, en den reiziger eene zenuwachtige flaauwheid doen ondervinden, even als een ledige maag aan den ongestelden, wiens eetlust verdwenen is, en die slechts een onbestemden wensch heeft om trek naar iets te gevoelen. — Bij den reiziger noemt men die ongesteldheid van den geest *heimwee*, M. H! een nare kwaal, en die men, gelooft mij, te huis nooit ondervindt. —

Wilt gij u te weer stellen, met een boek in de hand? — een ellendig wapen, vrienden! — dat boek zelf, en de rustige houding, waarin gij u, onder het lezen, vleit, zullen u weldra uwe haardsteê herinneren: dat beeld zal ongemerkt tusschen het blad en uwe oogen insluipen, en uwe aandacht onaangenaam storen: en gij zult pijn lijden, omdat het worstelen tegen verstrooidheid van gedachten vermoeijend en pijnlijk is, even als de verhittende toestand tusschen slapen en waken, en omdat het u zóó veel kost, het zwevende beeld van u af te weren, dat gij zoo gaarne met beide armen zoudt omhelzen. — Zoo dat kwaad u overvalt, M. H! pakt, is het eenigzins mogelijk, alles in, en reist terstond verder, al regende het baksteenen van den hemel! — het is beter, tot op de huid toe nat te worden, dan heimwee te lijden. Zoo gij in een plaats aankomt en vertoeven moet, die u niets belooft, verbeeldt u dat gij nieuwsgierig zijt: verlaat uw herberg en loopt rond. De prikkel, die u gezond moet houden, zal zich weldra doen gevoelen. Ik ondervond dit in Italie: eigenlijk gezegde oudheden, behalve die in Musea bewaard

worden, hadden wij niet ontmoet: slechts een groep kolommen van de Thermae Herculis, door Maximilianus gebouwd, smerig en vuil, in een achterbuurt van Milaan, waar de Italiaansche morsigheid heerscht. — Ach, M. H! het is ons niet vergund geweest, in het zuidelijker deel van Italie door te dringen, en gedenkstukken uit den ouden tijd te aanschouwen, die ten minste door de handen van het tegenwoordige geslacht ontzien en beschermd, en met geen heiligschennend slik besmet worden. — Dit was een groote teleurstelling, en verminderde, buiten de moderne pracht van Milaan en Turin, de belangstelling in een land, dat vlak is, weinig meer dan rijstvelden en moerbezieboomen en moeskruiden oplevert, en waar gij de zuidelijke Alpenreeks en den uithoek der Apennijnen slechts in een opdoemend verschiet ontdekt. — Op den terugtogt van Genua naar Milaan werden wij voortgesleept in een aangenomen vettura (M. H! reist dat land zoo spoedig mogelijk door, in postwagens!): onze vetturino kruide ons voort, den eenen dag na den anderen, onder den helderen Italiaanschen hemel. — Dat

klinkt schoon, M. H! bij het hoekje van den haard, wanneer de stormen buiten loeijen, en de hagel tegen onze vensters klettert; maar in de wezenlijkheid brengt die zomersche hemel zijn ongemakken mede. Altijd een verschroeijende zon, en geen lommer, vooral op de straatwegen: steeds een opstijgende wolk van verpoederd steengruis, waarin men omneveld zit, en waarmeê de kleederen van buiten en de longen van binnen besmet worden: regts en links van den weg al wat groen moest wezen, met een graauwe kleur overdekt, en de dorpen, waar men doortrekt, bestoven als kalkbranderijen. — Op dien togt was het geoorloofd, M. H! in iedere pleisterplaats, waar middag gehouden werd, aamechtig en half gestikt neêr te zijgen, en des avonds in het nachtverblijf uit te rusten, meer nog van afmatting der ziel dan van het ligchaam. Ik ondervond toen de kwaal, die ik beschreven heb. Hoe mijne reisgenooten het hadden, weet ik niet (want het is een kwaad, dat men voor elkander verzwijgt). Maar toen wij op een dier dagen, omstreeks den lang gewenschten ondergang van het hemellicht, de

muren van Asti binnengezeuld waren, stapten wij, zonder eenig opgeruimd reisgedruisch, uit het rijtuig. Asti is een smerig stadje, M. H! maar het is toch een stad, en wij namen de avondkoelte, hoe gering zij was, te baat, om nog een wandeling te maken. Het ging in stilte, en het gezigt van menschen scheen ons niet te kunnen genezen, ofschoon de beau monde bezig was een luchtje te scheppen, en op en neder wandelde in twee naauwe acacia-laantjes, aan beide zijden van een groot plein, dat zijn ruimte scheen verschuldigd te zijn aan den afbraak van huizen, die daar in tijden van grooteren bloei gestaan hadden, — en dat een waren aschbelt opleverde! — Waar wilt gij met uw lamlendig verhaal heen? vraagt gij: — Wel, M. H! het plein over: wij waren een mijmerende trio, en ontweken het pad der menschen, onze ziel opetende, zoo als eertijds Bellerophon. — Daar vertoont zich in eens, op zekeren afstand, een onafzienbaar bouwvallig metselwerk! — »Een waterleiding!" roept één van het gezelschap uit. Wat hem dat voorgevoel inblies, is mij onbekend gebleven: want ik geloof

dat hij met allerlei waterleidingen, maar juist niet met Romeinsche, gemeenzaam bekend was. — Genoeg! — het gezelschap ontwaarde een elektrieken schok, de doodelijke onverschilligheid week, en het gevoel van belangstelling deed ons zelfs spoed maken, om dit overblijfsel van Romeinschen reuzenarbeid te bezigtigen. Naderbij gekomen, openbaarde zich bij den één zekere twijfel: een ander was vasthoudender: allerlei bewijzen en gisfingen werden vóór en tegen aangebragt: er werd zelfs in een paar gaten gekropen; — maar hoe zouden wij het beslisfen, zoo geheel zonder reisboek of Winkelmann? Het was eenigzins pijnlijk, maar moest toch geschieden, dat wij, omtrent dit archaeologisch onderzoek, om inlichting vroegen aan een voorbijgaanden man met — augurken. »*Che cosa sono quegli avanzi?*" vroeg er een, die te gelijk aan zijn Italiaansch wat lucht gaf. De man antwoordde zeer veel, maar niemand onzer begreep er een woord van. Nieuwe onzekerheid; er werd weder gehukt en in gaten gegluurd, op puinhoopen geklommen, en een gedeelte langs gewandeld. — Hebt gij het ooit

ondervonden, M. H! hoe vreemd een gewaarwording het is, wanneer die faculteit der ziel, waarmede wij bewonderen en het bewonderde genieten, door twijfel in hare werking gestuit wordt, en slechts een klein momentum noodig heeft, om voor spotlust of beschaamdheid plaats te maken? — Ik wilde u slechts duidelijker doen worden, dat men op reis de belangstelling levendig moet houden; — het bleek ons in de herberg, dat wij te doen gehad hadden met de half gesloopte muren der stad! Wij werden opgeruimd, en zagen vrolijker onze terugkomst te gemoet in het schoone Milaan, met zijn paleizen en bibliotheken, en wandelingen en — sorbets!

Ik ben afgedwaald, M. H! toen ik u weinig *kamerarbeid* op reis voorspelde. Zoo gij reist om te reizen, beloof ik u even min eenen schat van *wetenschap*, in welk vak gij ook werkzaam zijt. Wij zeggen somtijds met regt, maar misschien ook al te dikwijls, dat de Hollander op moeders schoot vertroeteld, of in haar keuken verstoofd wordt: want, mij dunkt, er is waarheid in deze beschuldiging; maar het zou ook verkeerd zijn, te willen

staande houden, dat voor alle wetenschappen het reizen, en wel gedurende de krachtigste leerjaren, onontbeerlijk is. Och! M. H! hoevelen hebben er niet, al reizende, een talent van medepraten opgedaan, en een beweegbaarheid, zoodat zij overal schitteren, maar niet in het stille boekvertrek. In hunne loketten groeit de stapel brieven, aan buitenlandsche geleerden afgeperst, waarmede zij op reis kennis gemaakt hebben; maar in hun hoofd wordt de wetenschap niet tot een hecht en stevig gebouw, dat de stormvlagen der nieuwigheden en der winderige stelsels kan doorstaan. Wat hier ook van zij, M. H.! het is in allen gevalle nuttig, te zien, hoe elders gewerkt wordt; daarna zal men met verdubbelden ijver naar huis terugkeeren. — Te Zürich bragten wij drie dagen met den edelen en geleerden O. en zijne vrienden door. Hij woonde, met gezin en professoraat, op een tweede verdieping, en de huiskamer, waar de gastvrije man ons hartelijk onthaalde, was tevens slaapvertrek. Het schrijverswerk bezorgt hem eer, maar ook een noodzakelijk voordeel, en ondersteuning van zijn huishouden; en toch gaf hij

zijn tijd geheel aan ons weg, en deed een dubbele opoffering, om ons te onthalen: het verlorene zou hij (misschien met nachtwaken!) wel weder inwinnen. Hollandsche geleerden! neemt er een les uit! Te Genève werden wij even gul ontvangen door den braven H., Professor in de Oostersche talen. Hij heeft geen fortuin, maar hij heeft geld noodig, om boeken te doen drukken, die in Genève niemand leest noch koopt. — Daarom heeft hij een kostschool opgerigt, voor acht jaren: twee zure jaren moest hij er nog van doorleven, en zou dan een som gelds gewonnen hebben, om in Parijs te kunnen gaan afschrijven, en daar te laten drukken, wat de wetenschap bevorderen zou. — In de Ambrosiana, te Milaan, zaten vijf geestelijken, opzieners en suppoosten, te arbeiden, minder aan het bestuur der boekerij (want die blijft *in statu quo*) dan aan eigene ondernemingen. Daar zaten zij, die eerwaardige, gedienstige mannen, in de ruime gothische zaal, op stoelen van de 16de eeuw, in zwarte tabbaarden, en met den driepuntigen hoed op! Zij hebben kuischheid en het celibaat gezworen, en zullen des te

kalmer arbeiden.... Ach! mijne Heeren! — Op zekeren dag werkten wij in dit muis-stille gezelschap. Eén van ons onderzocht een Latijnsch handschrift (een codex, M. H! en zulke boeken zijn, eeuwen geleden, door menschen van denzelfden stempel afgeschreven). Hij wenkte zijne vrienden, om nader bij te komen, en wees hun de plaats van Cicero, De Leg. *caelibes esſe prohibento:* er stond een randglos naast geschreven, wie weet met hoe diep een zucht: *optima lex!*

Het is mij een waar genoegen, M. H! ongemerkt twee punten met u vastgesteld te hebben, *taalkennis* en *wetenschap*, en dat gij en ik, zonder dat iemand van ons het vermoedde, reeds lang op het grootste van alle punten staan, *het afleggen van vooroordeelen.*

Vrij te zijn van vooroordeelen, is zóó groot, en schijnt zoo weinig bereikbaar, dat het bijna verwaand is, van middelen te spreken, om die vrijheid te verkrijgen. Ondertusschen, M. H! groeijen die vooroordeelen nergens tieriger dan te huis: en dat behoef ik niet te betogen; het zou een breedvoerige verhandeling worden, en met

zijn tijd geheel aan ons weg, en deed een dubbele opoffering, om ons te onthalen: het verlorene zou hij (misfchien met nachtwaken!) wel weder inwinnen. Hollandsche geleerden! neemt er een les uit! Te Genève werden wij even gul ontvangen door den braven H., Profesfor in de Oostersche talen. Hij heeft geen fortuin, maar hij heeft geld noodig, om boeken te doen drukken, die in Genève niemand leest noch koopt. — Daarom heeft hij een kostschool opgerigt, voor acht jaren: twee zure jaren moest hij er nog van doorleven, en zou dan een som gelds gewonnen hebben, om in Parijs te kunnen gaan afschrijven, en daar te laten drukken, wat de wetenschap bevorderen zou. — In de Ambrosiana, te Milaan, zaten vijf geestelijken, opzieners en suppoosten, te arbeiden, minder aan het bestuur der boekerij (want die blijft *in statu quo*) dan aan eigene ondernemingen. Daar zaten zij, die eerwaardige, gedienstige mannen, in de ruime gothische zaal, op stoelen van de 16de eeuw, in zwarte tabbaarden, en met den driepuntigen hoed op! Zij hebben kuischheid en het celibaat gezworen, en zullen des te

kalmer arbeiden.... Ach! mijne Heeren! — Op zekeren dag werkten wij in dit muis-stille gezelschap. Eén van ons onderzocht een Latijnsch handschrift (een codex, M. H! en zulke boeken zijn, eeuwen geleden, door menschen van denzelfden stempel afgeschreven). Hij wenkte zijne vrienden, om nader bij te komen, en wees hun de plaats van Cicero, De Leg. *caelibes esse prohibento:* er stond een randglos naast geschreven, wie weet met hoe diep een zucht: *optima lex!*

Het is mij een waar genoegen, M. H! ongemerkt twee punten met u vastgesteld te hebben, *taalkennis* en *wetenschap*, en dat gij en ik, zonder dat iemand van ons het vermoedde, reeds lang op het grootste van alle punten staan, *het afleggen van vooroordeelen.*

Vrij te zijn van vooroordeelen, is zóó groot, en schijnt zoo weinig bereikbaar, dat het bijna verwaand is, van middelen te spreken, om die vrijheid te verkrijgen. Ondertusschen, M. H! groeijen die vooroordeelen nergens tieriger dan te huis: en dat behoef ik niet te betogen; het zou een breedvoerige verhandeling worden, en met

de meeste verhandelingen dit gemeen hebben, dat het voor de duizend en eerste maal zou betoogd worden. — Het zal dus voor mij aangenamer, en misschien aan u welgevalliger zijn, M. H! dat ik u verhale, hoe *ik*, op reis, van vijf vooroordeelen genezen ben. Het zal mij nog eenige oogenblikken kosten; maar uwe aandacht zal daarna ook, voor zoo verre gij toegeluisterd hebt, afgelost worden.

Gelukkiglijk is de herinnering mijner vijfdubbele verbetering vereenigd met die van het aangenaamste gedeelte mijner laatste reis.

Ik meende dat ieder Engelschman, dien men op weg ontmoet, zich onheusch en lomp voordoet, en dat hij echter uit de fatsoenlijke klasse en beschaafd is. Ik was met mijne vrienden te Sesto Calendo aangekomen, het zuidelijkste punt van het Lago Maggiore. Terwijl wij op het balcon van het logement de stoomboot afwachtten, sprak ons een Engelschman aan, en vroeg ons om raad, hoe hij zijn weg naar Genève *het spoedigste* zou kunnen afleggen. Het bleek, dat hij, tot Martigny toe, in het westelijk gedeelte van Walliserland,

niet veel sneller vooruit zou komen dan wij, en hij bood zich dus aan, om tot zóó ver in ons gezelschap te deelen. Omstreeks Baveno, op de helft van den linkeroever van het meer, verlieten wij de boot, en vonden op die hoogte een schuitje gereed, om ons op de Boromeïsche eilanden te brengen. Daar zagen wij die gedeeltelijk vervallen, gedeeltelijk herrijzende praalgebouwen van het beroemde huis der Boromei, wier wapenspreuk *humilitas* is! Den aanblik van dat liefelijke meer, met zijn opgehoogde eilanden, en zijn beide oevers, met bergen bezoomd van middelmatige hoogte, maar van afwisſelende vorm en kleur, hier beplant met rijzige cypresſen, tusſchen wier donker groen het marmer der landhuizen doorschittert; daar met lager geboomte tot op de toppen bewasſen, zoodat zij, op dien afstand, met mos bedekt schijnen, of, door den glans van het zonlicht op het frisch gebladerte, en de slagschaduwen hunner hoeken en kanten, de smeltende plooijen van een groen taffenkleed vertoonen; — soms steil en dreigend; terwijl de rijke schakering van alle die tinten op het lichtblaauwe watervlak

afgespiegeld wordt. — M. H! de levendigste herinnering mag niet meer beschrijven; zij zou buiten hare grenzen en op het gebied der schilderkunst treden; — maar het genot van dien dag vergeet ik nooit. — De Engelschman hield zich gewoonlijk te Florence op: viermaal had hij van Parijs daarheen, en van daar wederom gereisd, maar nog was het hem niet in de gedachte gekomen, in het voorbijgaan dit beroemde oord te bezoeken! — Bij iederen uitroep van ons had hij de vriendelijkheid chorus te zingen, met *beautiful indeed!* en dan kaauwde hij weder op een strootje. — Wij moesten verder, M. H! en legden met postrijtuig den weg van Baveno, over den Simplon, door het geheele Walliserland, tot Martigny, in twee dagen af. Ik zou vier bladzijden noodig hebben, M. H! om u den overtogt van een hoogen Alp op een breeden straatweg te beschrijven. Het is een der stoutste ondernemingen van den mensch, (ik bedoel nu het aanleggen van den weg). Nergens gevaar! en toch wordt gij duizenden voeten hoog gesleept, en ziet in afgronden neder; of naast u woelt zich een bergstroom, als

verbolgen over de beletselen, die hij ontmoet, loeijend door afgerolde rotsbonken en kluften heen: aan de andere zijde ziet gij door elkander gesmeten steenen, bergen op zich zelve, in het vorig wintergetij door regen en storm en smeltende sneeuw losgewerkt, en van de hoogte neergeslingerd: zoodat gij onwillekeurig aan de hemelbestorming van het reuzengeslacht denkt; — of gij zijt gedrongen tegen een wand, die dreigend over u heen buigt, of gij gaat een tijd lang in het donker, door een rots heen, zoo dikwijls de weg stuit tegen een berggevaarte, dat de werkman nu met buskruid en moker en houweel doorgebroken heeft. — *Beautiful indeed*, zeî de Engelschman, en hij floot een deuntje. — De togt door het Walliserland is minder afwisfelend, — men gewent aan alles, zelfs aan den Alpenrug, waar men steeds ter regter zijde tegen op ziet. Er werden eenige gesprekken met den Engelschman op stapel gezet, maar zij wilden niet afloopen; zelfs geen toespelingen op zijn nationale letterkunde, geen naam van eenig beroemd Schot, geen gelukkige aanhaling uit eenig Engelsch dichter, — niets wilde vatten: tot dat ik,

bij toeval, het gesprek op Engelsche ligchaams-oefeningen en volksvermaken bragt. Nu kwam hij los, en het was moeijelijk aan de beurt te komen, zoo lang hij van *boxing*, *racehorses*, *horseraces*, *cockfighting*, *trapball* en *cricket* sprak. Wij waren leerlingen, M. H! en leerden veel — theorie. Een Engelsche rijknecht kwam ons te gemoet met twee schoone ruinen, wedloopers, naar Florence bestemd, waarheen de Engelsche beweeglust zijn spelen en weddingschappen overbrengt. Onze reisgenoot werd geheel leven: op het gezigt van den stalknecht vergat hij stand en rang (zoo hij er had): en te Martigny moesten wij van hem scheiden.

Mijn tweede les ontving ik kort daarna, M. H! — Ik zou ze u in twee woorden kunnen mededeelen; maar ik wil er wat omheen praten, om niet al te spoedig aan het einde te komen, en opdat gij niet moogt vragen: »heeft hij in Savoije gereisd, en spreekt hij niets van de natuur?" Ik zou er niet van kunnen zwijgen, M. H! al ware ik niet, van het begin af, voornemens geweest, nu en dan u te toonen dat ik den mensch niet voor

het eenigste belangrijke in. de schepping houd: en gij zijt zeker niet zoo zeer met andere gedachten van belang bezig geweest, of gij hebt gemerkt, dat ik de *beschouwing der natuur* niet als een punt vastgezet, maar door mijn opstel verspreid heb. Sommigen van u, die van vaste punten houden, zullen dit laken, en mijn geschrift kakelbont noemen, denkende met Horatius:

Purpureus, late qui splendeat, unus et alter
Adsuitur pannus.

Anderen van u, toegevend omtrent gedeelten, zullen denken: »wat zit dit stuk misſelijk in malkander!"

Infelix operis summa, quia ponere totum
Nescit.

M. H! het is mij, dezen avond, onverschillig, al waren er onder u, wier oogen met meer welgevallen op een houtzaagmolen rusten, dan op het Theſſalisch Tempe! en in allen gevalle haal *ik* ook het mijne uit den Romein, met een kleine verandering:

Spisſis indigna theatris
Scripta lubet recitare, et nugis addere pondus.

Er zijn twee wegen, M. H! om van Martigny in de vallei van Chamouny te komen. Zij liggen op weerzijde van een breed gebergte, dat men op halver hoogte langs de helling bestijgen moet. Regts heet die weg *la Tête noire*, links *le col de Balme*. Wij volgden den eersten, gedeeltelijk op muilezels, gedeeltelijk te voet: want het zijn 10 uren van Martigny tot Chamouny; maar de voetganger kan somtijds stilstaan en omzien: want achter, zoowel als voor, wisfelt het tooneel af, bij iedere wending van het pad, dat hier en daar uit de rots uitgehouwen, en slechts 6 voet breed is, en waarop of een gebrekkige, of geen borstwering, u belet twee of drie duizend voeten diep te vallen. Onder hoort gij den stroom bruisen, en ver tegen u over, aan de andere zijde der valeijen, staat berg achter berg, zacht glooijend, of afgebroken steil, met sneeuw op hun hoogste toppen bedekt, of met zwarte spitsen uit een lager sneeuwveld oprijzende, dat smelt, en in schuimende stroomen, wit als melk, langs allerlei rigtingen de helling doorgroeft, en gelijdelijk neêrgolft, of geen grond meer vindende, een waterval

wordt, en honderden voeten nedervalt, en dáár weder tegengehouden, verder woelt, tot dat het zich bij een tweeden rand overstort, en soms weder een derde en meermalen, en eindelijk in de laagte van het dal zich met den hoofdstroom vereenigt, onder een mengeling van dof dommelend gebons en scheller geruisch. Overal is leven en kracht: want de zwaarste dennen rijzen op uit de spleten van den rotswand, of hemelhoog ontdekt gij een weide, met herdershutten en rundvee, dat gij met moeite onderscheidt, et dat rustig graast aan den hellenden rand eener afgrijslijke diepte. — Hier was geen vooroordeel af te leggen, zoo het niet was de vrees voor duizeligheid; maar ik bedoel die niet; ook hebt gij daar geen tijd noch lust om aan u zelven te denken. Naar de vallei van Chamouny afdalende, overviel ons de avond, met vollen maneschijn; doch er was geen gevaar, omdat de weg nu langs een zachtere helling van den berg nederwaarts ging; maar moeijelijk, M. H! door veel gestrompel van mensch en dier over struwelen en steenen en rollend gruis. — Maar wie beschrijft den indruk van de intrede in

het wonderbare dal, bij maanlicht, wanneer het oog onmetelijke maar drijvende vormen ontdekt, en in die natuur niet te huis is, om de ontzaggelijke hoogten, op wier sneeuw en ijsvelden de maan zulk een onzeker licht verspreidt, dat gij duidelijk onderscheiden wilt, wat u zoo treft en verplet, maar niet kunt, en waarlijk eene soort van betoovering ondervindt. — Wij waren in het dal, dat eerst in het midden der vorige eeuw (let wel! M. H! eerst in het midden der 18e eeuw,) in het midden van Europa, ontdekt is. Doch het bevreemde u niet: *caelum ipsum petimus stultitia*, anders zou het nog onbekend wezen: want het diepste der vallei ligt zoo hoog, dat het er nooit regt zomer is, en geen veldvruchten er tot vollen wasdom gedijen. En evenwel is thans een bezoek te Chamouny, het vlek midden in de vallei, een plaisiertogtje. Twee herbergen hebben voor de menigte Engelschen, die dezen hoek opzoeken, al hunne comforts: het gezelschap is er af en aan dobberend, maar altijd beschaafd en fatsoenlijk: en kan men in zulk gezelschap verschijnen, met een baard van twee dagen, door

ligchaamsbeweging en smeltende warmte bovenmatig het kinvel uitgedrongen? — Wie zelf zich helpen kon, sloeg aan het maaijen. Wie dit handwerk beneden zich rekende, riep om hulp van anderen. Dit was het lot van één uit het gezelschap. Er kwam een *barbier*.... M. H! zoo het u ooit weêr gebeurt, dat woord, uit vooroordeel, met minachting uit te spreken, en daardoor te toonen, dat gij een wankelend geloof hebt aan het verband van kunsten en wetenschappen, gaat dan boete doen bij de faculteit der Geneeskunde! want het was de Wel-Ed. Zeer Gel. Heer N., te Göttingen gepromoveerd, en thans Med. Doct. in de vallei van Chamouny.

Mijn derde les ontving ik nog hooger in de lucht. Want op den volgenden dag deden wij eenen der twee togten, die men in de vallei onderneemt. Vóór de herbergen wemelt het van af- en aankomende reizigers, langs den weg, dien wij gekomen waren, of van de westzijde, van Genève, over Salanche: zij komen op paarden en muilezels, of canapés op vier wielen, met één paard bespannen, of in draagbaren. Uit de her-

bergdeuren stroomen de gasten, die een bergwandeling voorhebben, op het luchtigste gekleed, den Alpenstok zwaaijende, of uit ongeduld in den grond prikkende, den knapzak aan den gordel: en het gejoel vermeerdert door de gidsen, waarvan er een veertigtal in de vallei woont, en door de regering aan reglementen en tarieven onderworpen is, en die voor zadeldieren en draagbare ververschiug zorgen, en voor mantels, die den verhitten klimmer boven in den fijneren dampkring dekken zullen. Wij bestegen vroeg, na het ontbijt, den *Mont Breven.* Het is de hoogste berg, in de keten, die den noordkant van het dal insluit. — Indien ik u al weder sprak van duizenden voeten, van uren klimmens, en van stronken en bonken, en paden, glibberig door het afsijpelende water uit bergaders of groeven van vorige sneeuw- en steenvallen, — gij zoudt zeggen: »dat wordt eentoonig;" en toch, M. H! heeft de wezenlijkheid aldaar weinig, dat overeenkomt met hetgeen men reeds gezien heeft; maar de groote vermoeijenis van de beklimming langs een steil en naauw pad, dat somtijds afgebrokkeld is

en geheel verdwijnt, zou alle genot verbitteren, indien men niet, of om adem te scheppen en de kniepezen te laten uitrusten, of om te zien wat rondom ligt, stil stond, en opmerkte, hoe men al klimmende het breede dal ruimer in zijn lengte overziet, en de tegenoverstaande spitse rotsen, die, van beneden uit het dal gezien, de wolken doorboren, en het gezigt op de kroon van het gebergte belemmeren: hoe zij allengs, met den klimmer op gelijke hoogte komen, en nu de *Mont Blanc*, als een reus onder de grooten, meer en meer rijst, en zijn drie ontzaggelijke kruinen vertoont, die achter elkander wegwijken, waar sneeuw en ijs nooit smelten, en geen verandering is, dan die der donkere striemen, door vallende klompen en sneeuwvallen geploegd. Gij meent dit alles in uw bereik te hebben, en toch zijt gij er uren van verwijderd. Want het oog is aan het afmeten van zulke gevaarten niet gewend, en het bespeurt geen gewone voorwerpen, omdat zij te verre weg zijn: daarom verdwijnt het vermogen, om de afstanden te berekenen: want gij ziet een zwarte plek door de glinsterende

sneeuw steken, en meent een kuil te zien, waarover gij heenstappen zoudt; maar uw gids verzekert u, dat het een dal is, waar gij duizend schreden kunt wandelen. Al weder klimmende, wordt het wonder der glaciers u duidelijk. Gij overziet de glooijende tusſchendalen, waarin de nedergézakte sneeuw half gesmolten en door vorst weder tot ijs zamengepakt wordt, en zich meer en meer ophoopende, door eigen zwaarte splijt, en zeegroene diepten vertoont, en gelijdelijk of met geweld en donderend zich een slingerweg baant, en tot in het benedenste Chamouny-dal nederzinkt, in vormen van logge blokken en pyramiden, niet zelden het karig plantsoen van den dalbewoner voor altijd bedelvende. Onder het genot van zulk een gezigt bereikten wij een kleine vlakte, waar een hut staat: zij heet de *Chalet de Plamprai.* Het is een rustplaats voor hem die verzadigd is van klimmen, en voor hem, die nog eenige honderden toises hooger, den top wil bestijgen, langs een weg, waar men soms als op een ladder staat, of twintig voeten hoog een regtstandigen wand beklauteren

moet, met hand en voet zich vastklemmend aan scherpe punten of kloven, of een sneeuwveld tot aan de knien doorwaadt, en eindelijk voor zijn tobben beloond wordt met een onbelemmerd overzigt van het dal, tot aan zijn beide uiteinden, van het geheele Savoysche gebergte, en van den ganschen bajert eener omwenteling van den aardbol, waarin tijd en natuur het afzigtelijke verzacht, en het wonderlijke en het majestueusche veredeld hebben. — Wanneer gij, in Noord-Holland, M. H! een frisfche boerenmeid onder een koe ziet zitten, en zij u vergunt een teug melk uit haren nap te drinken, dan denkt gij »neen, dit genot levert Holland alléén op." — Een vooroordeel, M. H! — gaat naar de Chalet van Plamprai, en gij zult u bekeeren; op die rotsen, in dien hoogen dampkring, groeijen geurige kruiden, die het rundvee afwijdt, en een melk geeft, — M. H! het is geen honger en dorst en uitputting van krachten, zoo als zij den koning van Perzië op roggebrood onthaalden, en die nu misfchien zoo smakelijk maken, wat zeer gewoon is. Indien ik de stoute wendigen van

sommigen dorst navolgen, die bekende dingen met onbekende vergelijken, om zich regt begrijpelijk uit te drukken, dan zou ik zeggen: »zul»ken nectar dronken de Goden."

Mijn vierde les, M. H! ontving ik in het hooge Bernoberland. Ik zal nu geen natuur meer beschrijven. Gij hebt er wél van! — Maar het bergvolk! zoo afgescheiden van de wereld en hare woelingen en hartstogten en onreinheden! — Het herdersleven, M. H! o! kon ik u het onschuldig herderinnetje schilderen, huppelende in het Haslithal, en die zuiverheid harer ziel, en haar lief gekoos met den herder, dien zij innig en teeder bemint: en die stille huisselijke bezigheden, onder het ouderlijke dak, waar geen drift binnensluipt, geen onzuivere wensch gekoesterd wordt. Hoe dikwijls hebt gij dit tafereel niet ontrold gezien door schrijvers en zangers, in wegslepende verzen of zoete herderskouten! — ik houd evenwel nog meer van waarheid, M. H! en denk geen lofrede te maken op.... vuiligheden. Want in die buurt worden vele jonge dochters opgekweekt door hunne verbasterde

ouders tot bijzitten van een liederlijk overzeesch menschenras, dat met zijn rijkdom de deugd en de eenvoudige zeden verjaagd heeft.

Mijn laatste les, M. H! (want ik eindig) is, geloof ik, de gewigtigste en de nuttigste van allen. Ik heb hoog gezien, en ik heb laag gezien: ik heb genoten, en ik ben in verrukking geweest: ik heb geprezen en ik heb benijd; en ik was gereed mijn zegel te zetten op de spreuk: *waar men het wel heeft, daar heeft men een vaderland.* Maar ik ben terug gekomen, M. H! van mijne reis, en van een koud en onhartelijk wereldburgerschap: en liever dan ooit is mij het minder schoone vaderland, met al zijn gebreken, en worstelingen, en rampen.

II.

Het volgend opstel is in een geheel opgeruimd oogenblik geschreven, zoo als ik ze wel eens *had*. De sprekende personen zijn geïdealiseerd, en ik zelf ben niet vrijgekomen. Wat de prijsvraag betreft, waarover gehandeld wordt, ik weet in alle eerlijkheid niet wie ze opgegeven had: misſchien ben *ik* het geweest, toen ik mede een vragende bui had. Is dit het geval geweest, dan heb ik mij aan een persifflage schuldig gemaakt. Doch er zou eene verdediging op zijn: welligt was ik toen reeds van meening, dat de meeste maatschappijen, als leerende, dat wil zeggen, *onderwijzende* ligchamen, eigenlijk uitgediend heb-

ben. Het zijn uitgebrande kraters, waarin Jan en alleman, jong en oud, zonder gevaar en op hun gemak zitten kunnen. Ik zou dáárom evenwel niet wenschen, dàt zij geslecht en met den grond gelijk gemaakt wierden: zij zijn physiek nuttig, en leeren *klimmen.*

Wat zegt gij van die prijsvraag, vroeg ik aan Acilius, die aan mijn linkerzijde zat, aan den maaltijd te Amsterdam, nadat de algemeene vergadering der Maatschappij gehouden was. — Er is waarlijk geen mogelijkheid, om een afzonderlijk gesprek te voeren, antwoordde hij: het gedruisch is te groot, en het gezelschap te talrijk voor een algemeen onderhoud. — Dat verstonden de Ouden beter: (zoo viel hem Scaevola in de rede, die aan mijn regterzijde zat) zij dronken stout aan tafel, maar zij namen de eenheid van zitplaats en de eenheid van gesprek in acht, en wanneer men naar huis gewaggeld was, sliep men goed, maar men wist 's anderendaags den maaltijd te vertellen. — Stil! zeide Acilius, hoort

gij niet dat er een gezondheid in verzen ingesteld wordt? die dingen vervangen thans de plaats der oude σκόλια. — Het werd redelijk, maar niet geheel stil: want het sisfende st., dat de een den anderen toeriep, verdoofde een goed deel van 's dichters uitboezeming, en toen dit geschuifel ophield, werd hier het prozaïsch contrast van den notenkraker gehoord, (want het nageregt was reeds opgediend), ginds vloog een tabakspijp aan diggelen, die onder het omwenden van het ligchaam des rookers naar den dichter, op den schouder van een buurman te huis kwam. Ik begreep dus naauwelijks welk een toast er ingesteld werd, en nog minder, hoe de dichter het aanlegde: want hij stelde de hemelsche gesternten allegorisch voor: en dewijl ik den aanhef, en hier en daar een vers miste, speet het mij, geen deel te kunnen nemen in de goedkeuring, zelfs van die weinigen, op wier oordeel ik vertrouw, en die het stuk waarlijk schoon vonden: ik zweefde met mijne aandacht zoo los in den donkeren sterrenhemel, dat ik naar grond begon te verlangen. Handen en monden waren gereed om toe te juichen, en die belooning viel

den dichter ten deel. Ieder geraas, dat zeer sterk is, wordt gewoonlijk door een oogenblik stilte vervangen, zegt Göthe ergens: en daarom moet het wel waar wezen: zoo was het ook nu, en ik nam die verpoozing te baat. — Wat zegt gij dan toch van die vraag, Acilius: — want ik stel vertrouwen in zijn oordeelvellingen, en ik verlangde te weten wat hij dacht van sommige der voorgestelde vragen, die in grooten getale door de Afdeelingen der Maatschappij zamengebragt waren, terwijl iedere Afdeeling overwogen, gekozen, veranderd en gepolijst had, en geen lid eene vraag te berde had durven te brengen, die niet in zijn studeervertrek *met inspanning* overdacht, en *met zorg* opgesteld was. — Was het niet van belang, zeide ik, dat men vroeg: *of de theorie van het Chinesche schrift bruikbaar zou zijn vóór onze westersche talen, en of men hiervan eenige voordeelen zou kunnen verwachten voor de meer algemeene verbreiding van wetenschappelijke kennis?* — Eenige Chinas-appelen zouden bruikbaar wezen, antwoordde Acilius: ik mis ze ongaarne op dezen rijken disch; maar hoe meer men heeft, hoe meer

men vraagt. — Ik werd bijna ontstemd, omdat hij dit gesprek scheen te ontduiken: want ik had niet bemerkt, dat de Heer Quaestor, die aan het buurten was, achter op mijn stoel leunde. — Ik meen te hooren, zeî Quaestor, dat gij zamen bezig zijt over de vraag, die ik in mijne Afdeeling voorgesteld heb, maar die ongelukkig dezen morgen niet gekozen is. — Waarom *ongelukkig?* vroeg Acilius. — Wel, was het antwoord, ik heb juist geen al te groot zwak voor mijne eigen opstellen, maar het is toch een stil genoegen, wanneer men aanleiding geeft tot een goed geschrift, en de behandeling van een moeijelijk onderwerp uitlokt. — Ja wel, het was een chinesche lokvink, hervatte Acilius: kent gij Chineesch? — Neen, maar er zijn meer anderen in het zelfde geval, en ik vermoed zelfs, dat men bezwaarlijk hier te lande iemand vinden zal, die het verstaat. — Dan moet de vraag door een Chinees, of door Abel-Remusat beantwoord worden (*). — Ik weet niet, zeide

(*) Sedert Acilius dit gesproken heeft, bezitten wij een kenner van het Chineesch, een man van buitengewone talenten, en te weinig bekend: en Abel-Remusat is dood.

hierop Quaestor, of onze vragen tot Parijs en Peking doordringen; maar zoo gij u de mijne herinnert, dan weet gij ook, dat ik slechts naar de *theorie* van het Chinesche schrift vraag. — Daar hebben wij het weêr: (zoo viel Scaevola hem in de rede, terwijl hij met het bolle der regterhand in de palm der linker sloeg: want deze beweging drukt bij hem een sterke gemoedsaandoening uit:) daar hebben wij het weêr: ondervinding en geschiedenis worden niet meer geraadpleegd, maar men steunt op holle theoriën, die de wereld regeren, en oorzaak zijn, dat men helaas van zijn liberale beginselen terugkomen moet, en de regeringen zegenen, die weten wat praktijk is: terwijl de edele Metternich .... — Welnu! zeide ik, de edele Metternich, en de lekkere Johannisberger, en de gevaarlijke cholera .... Scaevola wist niet of hij lagchen zou, of boos worden: hij deed het eerste: want hij is goed van hart; maar Acilius vergat intusſchen het begonnen gesprek niet, en vroeg aan Quaestor: maar kent gij dan de theorie van het Chinesche schrift? — Die is ook zoo moeijelijk niet, ant-

woorde deze: de Chinesen schrijven geen klanken, maar zaken, of, met andere woorden, zij schilderen hunne gedachten. — Weet gij ook, hoe zij dat doen, vroeg Acilius wederom. — Gij schertst, Acilius, was het antwoord: want wie onzer heeft geen Chineesch schrift gezien? het heeft iets bevalligs voór het oog, door symmetrie en kracht van trekken. — Dat is volkomen waar, riep Scaevola; in Europa gaat de kalligraphie deerlijk achteruit, en zelden ontmoet men schrift van een geleerde, dat gemakkelijk leest: de maatschappij diende een prijsvraag uit te schrijven: *welke middelen zijn er uit te vinden, om ieder man van beschaving te dwingen, dat hij leesbaar schrijve?* — Over die liberale vraag kunnen wij een volgend jaar raadplegen, zeide ik; maar geleerden schrijven zelden goed, en hoe meer men krabbelt en smeert en drukken laat, des te beter gewennen de letterzetters aan het slechte schrift. — Het is hier verschrikkelijk warm, zeî Quaestor, ik ga buiten een luchtje scheppen. — Nog even, zeide Acilius, en hield hem bij een pand van zijn rok: gij bedoelt toch zeker iets meer, dan die *sym-*

metrie en kracht van trekken, en gelooft toch niet, dat hierin de theorie van het Chinesche schrift bestaat? — Ik heb het u reeds gezegd, antwoordde Quaestor; zij schilderen hunne taal, en dit is zulk eene eenvoudige manier, zoo door de natuur aangewezen, en zoo onafhankelijk van buiging en voeging en klank van woorden, dat zij verdient algemeen te worden. — Ik begin nu te begrijpen, zeide Acilius, dat uw vraag bij de IV[de] klasse van het Instituut te huis hoort, en het best door Humbert of Moritz beantwoord zal worden. Maar het bevreemdt mij, dat de Chinesche boeken zoo onverstaanbaar voor ons zijn, en, ofschoon zij de zaken schilderen, zoo als gij zegt, ik echter geene enkele figuur herken. Welligt komt dat hier van daan, dat in China alle dingen er geheel anders uitzien dan bij ons. Maar hoe dit ook zij, (want ik ken China in het geheel niet) uw vraag bevat velerlei nut: want zij moet de lithographie doen bloeijen, en de graveerkunst ook, over wier verachtering wij zoo bekommerd zijn, dat er gisteren avond, in de Bestuurders-Vergadering, twee vragen te gelijk over voorgesteld werden: einde-

lijk ook de schilderkunst zelve. Want zij, die eeuwig schrijven, zullen lithographieren; boeken van geleerdheid en fijn oordeel, die zoo spoedig niet zamengesteld worden, doch wier maker een man van smaak is, wiens verstand moeijelijk voldaan kan worden door iets, dat het zintuig zijner oogen beleedigt, zulke boeken zullen het graveerijzer bezig houden: boeken van vertooning, eindelijk, waarvan men zou kunnen zeggen, dat zij *representeren*, voornamelijk die, waarvoor de maker, zoo als van zelfs spreekt, onderscheidingen ontvangt, die hem in voordeel en eer van het overige gemeen onderscheiden, zulke moeten met penseel en olieverw gewerkt zijn. Een bibliothekaris zal, in het vervolg, niet meer van folio en quarto en octavo spreken, maar van steenwerk, koperwerk, doekwerk. Gij hebt zelf, geloof ik, nog niet berekend, mijn lieve Quaestor, hoe ver uwe vraag zich uitstrekt: de geheele klasſe van letterzettende en boekdrukkende menschen zal tot de beeldende kunsten opklimmen; boekverkoopers worden kunstkoopers: uwe vraag zal een revolutie in de standen en rangen te weeg brengen. — Op het

hooren van het woord *revolutie* draaide Scaevola zich geweldig om, en was gereed om een uitval te doen; maar Quaestor voorkwam hem, en antwoordde aan Acilius: dat is een vreemde blik in de toekomst! doch gij toont, voor het minst, dat gij mijn vraag niet begrijpt. De Chinesen teekenen de dingen niet, zoo als zij zijn: — Zij teekenen ze dus, zoo als zij niet zijn, vroeg ik. — Laat mij uitspreken, zei Quaestor: wanneer zij het woord *boom* willen schrijven, dan teekenen zij geen stam, en takken en bladeren: want dit zou te lang ophouden; maar, b. v. een loodlijnig streepje: nu stel ik, dat zij een *treurwilg* schrijven; dan komt er een dakje op dat streepje, van neêrhangende streepjes aan weêrzijde: willen zij van een *populier* spreken, dan zullen die zijstreepjes van weêrzijde, in eene omgekeerde rigting, naar boven gaan, en zoo voorts; doch het verstaat zich van zelf, dat zulk een gelijkenis niet altijd kan bewaard worden: want hoe zouden de Chinesen zich anders redden, wanneer zij afgetrokken denkbeelden willen uitdrukken? — Gij voorkomt mijn zwarigheid, zeide Acilius: ga voort! — Wan-

neer men, b. v. *deugd* denkt, is niets eenvoudiger, dan een cirkeltje te schrijven: (ik heb wel in het Chineesch niet veel cirkels ontdekt; maar ik spreek nu van de theorie en van de toepasfing op de Westersche talen) *volmaakte deugd* zou men kunnen voorstellen door een cirkeltje met een stip er in, voor middelpunt. — Dat begrijp ik zeer goed, nam ik de vrijheid op te merken: het is als of men zeide » dáár ligt het centrum: steek er uw pasfertje gerust in, en beproef maar, of het cirkeltje niet zuiver is." — Dit had ik er niet eens bij gedacht, zei Quaestor; doch gij hebt gelijk, en gij ziet tevens, hoe redelijk zulk een theorie kan wezen, en welk een helder denkbeeld en afgeronden volzin deze eenvoudige figuur voorstellen kan. — Ik begin langzamerhand het gewigt van uwe diep doordachte vraag te gevoelen, zeide Acilius, en wat gij onder de *theorie* van het Chinesche schrift verstaat, is mij nu bijna helder. — Dat is mij aangenaam, antwoordde Quaestor; er is echter zóó veel niet bij verloren, wanneer zij een volgend jaar eerst uitgeschreven wordt: de wetenschappen gaan wel wat al te langzaam, maar toch zeker, vooruit;

doch ik vrees dat mijne openstaande zitplaats door een anderen zal ingenomen worden, wanneer ik zoo lang rondwandel. — Geen nood! zeide ik, wij zullen er u iure postliminii op terug brengen. — Met dat *ius* staat het tegenwoordig anders zoo goed niet, riep Scaevola; bijna even slecht als met het *ius primae noctis*, nu alle denkbeelden van regt en eigendom door de holle liberale theoriën verdrongen worden. — Ik sta er u borg voor, Scaevola! hernam ik, dat het zulk een vaart niet loopen zal in dit gezelschap, en ik beroep mij op den indruk en op de goedkeuring der toehoorders, toen de Voorzitter heden ochtend de Vergadering met zijn schoone aanspraak verwelkomde. — Onder dit zijdelingsch gesprek had Acilius aan Quaestor een snuifje aangeboden, die zelden hiervan gebruik maakt, en nu ook sterk stond te niezen, zeggende dat dit kruid een enkelen keer de levensgeesten opwekt, en aan een laat middagmaal de slaperigheid weert. — Ieder volk heeft zijn gewoonten, zeide ik, en zijne aanwendsels: de Chinesen, b. v. zijn verzot op slaapgoed. — *Recte mones*, riep Acilius uit: neen,

mijn lieve Quaestor! ik laat u niet los, eer gij mij nog een paar inlichtingen gegeven hebt. Gij vraagt, of de theorie van het Chinesche schrift bruikbaar zou zijn voor de *Westersche talen:* wat bedoelt gij met *Westersche talen?* — Wel! niets is eenvoudiger dan mijn bedoeling: ik bedoel al de talen, die men niet onder de Oostersche begrijpt, of liever al de talen, die in Europa gesproken worden. — Dit begrijp ik zeer goed, zeide Acilius; misſchien zondert gij evenwel het Turksch uit, voor zoo verre het in Europa gesproken wordt. — Natuurlijk, antwoordde Quaestor; maar die uitzondering zal éénś ophouden, wanneer de Turken uit Europa verjaagd zijn. — Zoo spoedig niet! riep Scaevola uit: de Grieken zullen ééns begrijpen, dat zij nooit gelukkiger geweest zijn, dan onder de Turken, toen zij nog niet gezengd waren door dien vervloekten revolutiegloéd, door holle theorien aangeblazen. — Maar, zeide Acilius tot Quaestor, ik begrijp niet, waarom gij, in dit vraagstuk, de Westersche talen van de Oostersche onderscheidt. Houdt gij het reeds voor uitgemaakt, dat de theorie van het

Chinesche schrift voor de Oostersche talen bruikbaar is? — Neen, antwoordde Quaestor, twijfelend; ik heb eigenlijk hierover niet nagedacht; maar (ging hij met meer vertrouwen voort) het is beter, aan de vraag geen al te grooten omvang te geven, en over de Oostersche talen kan ik niet oordeelen: ik versta er geen eene. — Dit geeft een bewijs van uw verstand en voorzigtigheid, zeide Acilius, en toen gij gevraagd hebt naar de bruikbaarheid voor *onze Westersche talen*, hebt gij zeker die Europesche talen alleen bedoeld, waarmede gij bekend zijt, of kent gij ze allen? — Zeker niet, antwoordde Quaestor. — Maar, mijn lieve Quaestor, vroeg Acilius al wederom: hoe zal de beantwoorder weten, welke talen gij kent en bedoelt? — Quaestor overwoog deze vraag een oogenblik, en antwoordde toen: nu, men zou duidelijkheidshalve een verandering in de vraag kunnen maken, en, in plaats van *voor onze Westersche talen*, schrijven: *voor de meestbekende Westersche talen.* — Gij weet te geven en te nemen, zeide Acilius, en wanneer men met u een zaak behandelt, vordert men; maar, zeg mij,

zouden de volkeren, wier talen gij niet kent, u niet onregtvaardig vinden, en van eigenbaat beschuldigen, wanneer gij hen van het onberekenbare nut uwer vraag verstoken liet? Ik vrees dat gij, zoo doende, dat nut veel enger beperken zult, dan uwe eigene bedoeling is: want uw vraag schijnt slechts wetenschappelijk te zijn, maar zij is inderdaad zuiver philanthropisch: gij wilt aan anderen mededeelen, wat wij bezitten, en gij zijt hierin echt liberaal (op dit punt verzocht ik Scaevola, dat hij ons eens inschenken zou). Maar zeg mij nog iets: waarom spreekt uw vraag van *talen?* — Ik begrijp u niet, antwoordde Quaestor: neem het denkbeeld eener taal uit mijne vraag weg, en er zal niets overig blijven: zonder taal of spraak (want *taal* staat tot *spraak*, als *species* tot *genus*) is geen mededeeling van gedachten mogelijk. Ik heb over dit punt eens een vraag medegedeeld: *Is denken en mededeelen van gedachten zonder taal mogelijk? zoo ja, hoe zou dit moeten geschieden? zoo neen,......* — Ik herinner mij die vraag, antwoordde Acilius: zij was duidelijk gesteld, en het *zoo ja* en *zoo neen*, dat

eigenlijk in geene vraag moest ontbreken, gaf een geleidelijk middel ter beantwoording. — Het bevreemdt mij, riep Scaevola, dat die vraag toen niet uitgeschreven is. Iemand, die maar eenigzins gewend was prijsvragen te beantwoorden, zou deze zeer gemakkelijk behandeld hebben. Men vindt daaromtrent reeds denkbeelden in de overzetting van Plato door Schleiermacher, en bij meer oude schrijvers, wier plaatsen men aangehaald ziet door een menigte Duitschers, die dat onderwerp geheel of van ter zijde behandeld hebben. Door het zamenstellen en vergelijken van alle die verschillende schrijvers, ziet men ligt, wat de algemeene denkwijze over zulk een onderwerp is: die denkwijze had men kunnen mededeelen, en dewijl dit veel verdienstelijke moeite zou gekost hebben, zou men ze als zijn eigen meening hebben mogen voordragen, in den vorm van Inleiding, met opvolgende hoofdstukken en paragrafen: terwijl men den stijl had kunnen verlevendigen door aangehaalde stukken, uit eigen adversaria geput. — Ik kon mij nu niet langer inhouden, maar riep uit: dat is persifflage, Scae-

vola! of meent gij, dat men een Maatschappij met zulke fabrikaten paaijen kan, en een gouden medaille weghalen? en gelooft gij, dat ooit iemand zich tot beoordeelaar van een ingekomen antwoord zou laten benoemen, die over het onderwerp niet reeds eene meening had, uit *eigen* studie voortgesproten, en...... — Ik ging er nog meer van zeggen, (want ik werd warm, en bemerkte in mijn onnoozelheid niet, dat Scaevola mij met eene ironie beet had) maar ik werd gestuit, en liet mij gaarne stuiten, door een gedicht van Mercator, dat hij zelf opzeide. Het was een oogenblik van waar genot: want hij had een onderwerp, dat hij meester is, en wanneer hij *zulke* behandelt, is hij dichter: het was de bekommering van een vader over zijnen zoon: en die zoon was aan het vaderland gegeven, en waagde er zijn leven voor, en die vader was Mercator zelf, die zijn bekommering en zijn gelatenheid liet spreken in poëzij van het hart. — Toen hij opgehouden had, en de druischende toejuiching van het geheele gezelschap overgegaan was in een gefluister, waarin ieder man aan zijn naaste te kennen gaf, dat

hij dit gedicht bewonderde, de eene uit gevoel en kennis, de andere uit gewoonte, en een derde, om dat iemand, die zegt dat hij bewondert, gevoel en kennis *schijnt* te hebben, — toen zeide Acilius, die taai is, en niet ligt een gesprek loslaat: Quaestorlief! zou dit na te doen zijn, zonder taal? zoo ja.... — Gij schertst, naar uwe oude gewoonte, viel Quaestor hem in de rede: uit de vraag, waarvan ik zoo even sprak, bleek reeds, dat *ik* het voor onmogelijk houd. — Maar gelooft gij, vroeg Acilius, dat al die beweging der taal, al die kracht van het gevoel, al die speling eener bevallige woordplaatsing, al dat lenige der overgangen, al die zoete klanken, met het gemoed in harmonie, — gelooft gij, dat het Chinesche schrift dat alles uitdrukken kan? — Hierover heb ik niet nagedacht, antwoordde Quaestor, en ik moet zelf bekennen, dat een paar Chinesche romans, die in het Fransch vertaald zijn, er schraal en arm uitzien, en dat men niet weten kan, hoeveel sieraad er nog voor rekening van den vertaler komt; maar zóóveel is zeker, dat de Chinesen denken en spreken, en hunne gedachten door hun

schrift meêdeelen, en dat dit schrift onafhankelijk is van den klank en het getal der woorden, die in eene gedachte opgesloten liggen: dus kan het voor alle talen bruikbaar wezen: en deze vraag heb ik gewenscht behandeld te zien. Maar ik geloof, dat ginds zich iemand gereed maakt, om een lang gedicht op te zeggen: hij haalt een folio-pak uit den boezem: wij dienen te luisteren en ik ga naar mijne plaats. — Wees niet bekommerd, zeide Acilius: die donderbui drijft misschien over, en zoo het geen Chineesch gedicht is, heb ik er nu geen ooren voor. Ik moet nog even mijn vroegere vraag herhalen, waarom gij in de uwe van *talen* spreekt. — Wat raakt het? zei Quaestor, eenigzins gemelijk, de vraag is immers toch niet gekozen: en zoo zij ooit weêr ter baan mogt komen, wel nu! help mij dan maar onthouden, dat wij schrijven: *zou de theorie van het Chinesche schrift bruikbaar zijn voor het Westen?* — Zóó schijnt zij gelukkig gesteld, zeide Acilius, en de vraag wordt kernachtig. Ik heb dezen avond geleerd: ik *ken* nu uwe bedoeling, en ik *weet* wat gij bedoelt. Zie! *kennen* en *weten* kunnen niet

altijd, het eene in plaats van het andere, gebruikt worden, en toch beduiden zij het zelfde: ik ken uwe vraag, en ik weet wat gij vraagt. Hoe zou een Chinees wel schrijven, om deze verscheidenheid uit te drukken? — Voor zulk een diepe redenering, zeì Quaestor, is mijn hoofd aan een maaltijd niet geschikt. — Neen maar, hernam Acilius, toen gij uwe vraag stelde, hebt gij het wel geweten, en gij kende het onderscheid: want gij spreekt van de uitbreiding der *wetenschappelijke kennis*. — Dat is weér eene van die grammatische spitsvindigheden, riep Scaevola uit, die in de behandeling van oude en latere schrijvers zoo veel kwaads gesticht hebben! men ziet daarbij de kern der zaken over het hoofd, en klemt zich vast aan woorden: en wat zijn woorden anders dan ellendige werktuigjes, die men noodig heeft, om zijn zaken mede te deelen, maar die niet eens altijd toereikend zijn, om het gedachte uit te drukken? *Croesus kende zijne schatten niet*, of *Croesus wist niet hoe rijk hij was*: wat raakt het mij, hoe Herodotus dat te boek geschreven heeft? ik ken het factum, en dat begeerde ik te *weten* of te *ken-*

nen, en daarmede genoeg! Men leest in Cicero: *Quousque tandem abutére, Catilina?* Indien de handschriften hierin de plaatsing der woorden verschillen, wat gaat het mij aan, of Cicero aldus geschreven heeft, of: *Catilina! quousque abutére tandem?* den vocativus voorop, en met de deur in het huis. Het doet er niets toe: men weet dat Catilina vinnig aangesproken wordt, en dat is genoeg. Dat eeuwige uitpluizen en beproeven en twijfelen heeft zijn grond in liberalismus en ongeloof, die de wetenschappelijke kennis, of de kennelijke wetenschap, of hoe gij het noemen wilt, ondermijnen. — Scaevola! Scaevola! zeide ik hierop, ik heb u tot nu toe in stilte gehouden voor den schrijver van een mooi boekje over *Volksgeest en Burgerzin* (meen ik), dat waarlijk niet uit de *extrême gauche* gekomen is, en waarin zoo goed getoond wordt, dat verwarring van begrippen uit verwarring van benamingen spruit: het ding is met zoo veel talent geschreven: de woorden zijn er zoo goed in gekozen en geplaatst! — Hier zweeg Scaevola, behalve dat hij betuigde de schrijver niet te zijn: want hij is van een beproefde

eerlijkheid. Intusschen stond Quaestor ook een oogenblik, als of hij over iets nadacht, tot dat Acilius zeide: ik geloof, Quaestor! dat ik raden kan, wat gij overpeinst. — Onmogelijk, zei Quaestor: ik geef het aan u, alle drie, om het te beproeven: en zoo gij het raadt, beloof ik een zeldzaamheid: dan zal ik een toast instellen, die niet van buiten geleerd is; doch zoo ik het win, zult gij ieder iets toepasselijks op de tegenwoordige tijden zeggen. — Ik neem, het aan, zeide Acilius, voor mij, en voor de andere Heeren, mits dat uw toast geen echte toast zij, maar een ding, zoo als men ze tegenwoordig maakt, een kleine redevoering. Begin gij maar eerst te raden, Scaevola! — Dat is een laf spel, antwoordde Scaevola mompelend, en gij matigt u veel aan, en beschikt over mijn mond en mijn hoofd, als of zij u toehoorden. Het is ons immers onverschillig, wat Quaestor gedacht heeft: de gedachten zijn vrij. — Neen, Scaevola! voerde ik hem te gemoet, dat gaat zóó niet: in de maatschappij moet gij iets van uwe vrijheid opöfferen, en geen liberale brekespel worden. — De goedhartigheid van Scae-

vola had de overhand, en hij begon, eenigzins grommelend: »Ik geloof, dat Quaestor gedacht heeft, dat wij hier tegen de regelen van wellevendheid en orde handelen. Wij maken een convivium in convivio: het is een uitvloeisel van de hedendaagsche begrippen; die de banden der maatschappij losmaken: wij onttrekken ons aan het gebied van den Voorzitter, en laten ons door de demagogische woelingen van Acilius wegslepen, terwijl die holle theorien”...... — Mijn lieve Scaevola! zeide ik, hem tegenhoudende, ik weet het beter. Quaestor poogde in uw hoofd te kijken: hij zag er een schat van kunde en belezenheid, en een overvloed van begrippen over Godsdienst, Staatkunde, Wetenschappen en Letteren, alle gedurende een reeks van jaren beproefd, en afgemeten naar een brave en deugdzame, maar onbekrompen denkwijze; doch hij zag nog meer in uw hoofd: hij zag, dat alles er in rep en roer is, nu gij soms van die begrippen voor den dag moet halen, en een geheel anderen maatstaf aanlegt: nu is het eene begrip te groot, het andere te klein: hier moet een stuk af, daar een stukje aangevoegd:

en Quaestor meende dus in uw hoofd dezelfde beweging en verlegenheid te bespeuren, als wij bij onze huismoeders zagen, toen lengte en gewigt op een nieuwe wijs moesten gemeten, en het geld anders berekend worden. — Gij zijt er zeker niet, zeî nu Acilius, aan wien de beurt kwam: want Quaestor kan, in dat oogenblik, zóóveel niet gedacht hebben. Zie hier, wat ik gis: Gij weet, dat het bij Quaestor een ingeschapen wensch is, dat het geluk der verlichting en beschaving aan alle menschen medegedeeld worde: daarom overlegde hij deze prijsvraag voor het volgende jaar: *Dewijl de algemeene beschaving voor een deel te danken is aan het onderlinge verkeer, en daartoe het spoedig afleggen van groote afstanden noodig is: en dewijl de tot nu toe uitgevondene middelen van vervoer, zelfs de stoomvaart en de ijzeren wegen, nog onvoldoende bevonden worden, zoo vraagt de Maatschappij, of de theorie van den gang der schildpadden bruikbaar zou zijn, en of men daarvan eenige voordeelen zou kunnen verwachten voor de meer algemeene verbreiding van Wetenschappelijke kennis.* — Wat de

twee andere Heeren gegist hebben, riep Quaestor, kan met het gezonde verstand eenigzins gerijmd worden; maar gij, Acilius! schijnt mij van eene openbare dwaasheid te beschuldigen. — Hierover nader, antwoordde Acilius; de vraag is nu, of wij het geraden hebben. — Alle drie mis, zeî Quaestor. — Wat was het dan, riep Scaevola ongeduldig uit? — De gedachten zijn vrij, antwoordde hem Quaestor; ik zal het evenwel naderhand mededeelen: een geheim zal het niet blijven; maar gij moet mij gelooven, en, dewijl gij de weddingschap verloren hebt, uwe belofte houden. — Scaevola begon: »Mijne Heeren! dewijl de Staten-Generaal zich, in het nu verloopen jaar, door de lesſen der geschiedenis en der ondervinding hebben laten leiden, en aan geen holle....” — Een oogenblik, zeide ik, hem in de rede vallende: ik twijfel niet, mijn lieve Scaevola! of gij gaat ons iets welsprekends met warmte voordragen; maar gij hebt te veel talent, om te herhalen wat iedereen zegt. Wie gevoelt tegenwoordig niet diep, hoeveel het waard is, tot onze natie te behooren? maar hoe dieper dat

gevoel ligt des te meer moet het besloten blijven, en niet telkens, bij gebrek aan wierook van buiten, zich lucht geven in eigen lof en bewondering. Bij de Ouden, die gij zoo hoogschat, mag het gewoonte geweest zijn, dat zij zich bakerden in den gloed hunner eigen grootheid; maar ik kan het, bij voorbeeld, aan Prometheus niet vergeven, dat hij bij Aeschylus al de deugden opsomt, die hij bezit, en al de weldaden, die hij aan het menschelijk geslacht bewezen heeft, ofschoon hij aan een rots gekluisterd lag, en een arend dagelijks zijn lever opvrat; doch zóóver is het met ons nog niet gekomen. — Met moeite had Scaevola zich tot hiertoe bedwongen, maar hij berstte nu ook los: Wat vertelt gij mij van Prometheus en van zijn weldaden? (riep hij in een schorren tenor, terwijl hij de kool uit zijn pijp verloor, en een gat in het tafellaken brandde) zij hebben de menschen in een poel van jammeren gestort, en hen geleerd, de rede hooger te achten dan het bevel van Jupiter. Ziet gij dan niet, dat zelfs naar uw laffe letterlijke uitlegging van die fabel, de oudheid den spot

dreef met die hooggeroemde verlichting en letterwijsheid? Maar ik zal u dieper inleiden in den zin van dat verhaal. In het tijdvak der geschiedenis, dat veel hooger ligt dan Homerus en zijne eeuw, en waarvan wij niets weten, had men reeds den geheelen kring van alleenheersching, getemperde eenhoofdige regering, volksregering met hare verlichting en holle theorien, en wanorde, en ondergang afgeloopen, en men was weêr teruggekomen op het eerste punt, stevige alleenheersching: het was weêr de triomf van het *εἷς κοίρανος ἔστω*. Prometheus is het beeld van een liberaal in die vroege dagen: in de lever schortte hét hem: want daarin rekenden de Ouden, dat de zitplaats was van veel ondeugende hartstogten, vooral van eigenwaan en opgeblazenheid. Hoe meer de lever zwelt, zeiden zij, des te brooddronkener wordt men; hoe meer zij slinkt, des te meer overwigt krijgt het gezonde verstand en de ondergeschiktheid aan orde en wet. Hercules, zegt de fabel, doorschoot den roofvogel met een pijl: dit beduidt niets anders, dan een bekwaam heelmeester, die den lijdenden

Prometheus van zijn leverontsteking genas, met insnijdingen, bloedzuigers en aderlatingen. Zoo begreep het de vóórhomerische oudheid; doch haar wijsheid is voor de volgende geslachten verloren gegaan: en onthoudt het, Mijne Heeren! de regeringen mogen dán eens door ontijdige strengheid, en dán weder door laakbare flaauwhartigheid, den wagen in het spoor pogen te houden, wij gaan toch vroeg of laat allen op hol, indien niet bij tijds alle liberale dagbladschrijvers, en alle heetleverige volksvertegenwoordigers van regeringswege door sterke insnijdingen en aderlatingen genezen worden. — Na dezen hevigen uitval stond Scaevola op, smeet een glas wijn omver, en brak door een groep staande gasten heen: want het werd woelig in de zaal, omdat de zitlust geweken was; het regende berijmde en ongerijmde toasten, en menigeen maakte zich gereed om naar huis te keeren. Ik liep Scaevola achterna, om hem terug te brengen: want ik houd veel van hem, en zie hem niet gaarne boos; maar het was te vergeefs: reeds had hij den hoed van een anderen gast opgezet, zijn eigen overrok

vergeten, en was de deur uitgestommeld. — Het spel is gebroken, zeide ik, terugkomende. Het spijt mij: want Scaevola, die zoo kwaad niet gesproken heeft, had mij op weg gebragt, om ook iets uit de oude fabel te ontleenen: dan zou ik Pandora genomen hebben met haar doos, en uit die doos zou ik allerlei omwentelingskwalen hebben laten vliegen, en onder op den bodem zou de hoop op een betere orde van zaken gelegen hebben: en juist wanneer deze zich gereed maakte, om ook te vliegen, zou ik de doos gesloten hebben. — Scaevola heeft veel voor zijn rekening, zeî hierop Acilius: want ons gesprek begon naar een oud symposium te gelijken, en wanneer de beurt aan mij gekomen was, zou ik, om de familie voltallig te maken, iets over Epimetheus gezegd hebben. — Het zou evenwel moeijelijk geweest zijn, zeî Quaestor, uit zijn geschiedenis iets toepasselijks te halen! — Zoo moeijelijk niet, antwoordde Acilius: want Epimetheus handelde eerst, en dan dacht hij na; maar, Quaestor! heeft uw prijsvraag u niet veel moeite en overpeinzing gekost? — Gij hebt mij

hier zóó lang aan de praat gehouden, antwoordde Quaestor, dat ik omstreeks mijn zitplaats het gezelschap verloopen zie: ik wil dus hier nog wel een oogenblik komen aanzitten: want Scaevola heeft ruimte voor mij gemaakt; maar over die prijsvraag, bid ik u, nu niets meer! dat is afgehandeld, en het gesprek zou droomerig worden. — Quaestor is een geheel ander mensch, dan ik ben, zeî nu Acilius, zich tot mij keerende: indien mij iets zoo ongewoons en gelukkigs ingevallen was, dan zou ik niet alleen wenschen, dat anderen er gedurig met mij over spraken, maar ik zou er telkens zelf over beginnen: want door over en weêr praten, maakt men zich de denkbeelden helder, en men gevoelt dikwijls dan eerst de waarde zijner eigene uitvindingen: en, wat meer is, indien het mij gebeurd was, dat een geheele Maatschappij zich niet had kunnen plaatsen op de hoogte van mijn voorstel, dan zou ik mij verpligt rekenen, het publiek op eene andere manier ér bekend mede te maken. Want al wat nuttig en weldadig is, kan nooit te spoedig in werking gebragt, of ten minste beproefd worden,

of het uitvoerbaar is, dan wel eene theorie zonder praktijk, of *pium votum* moet blijven. Bovendien is het geen zaak, dat men onnoodig tijd verlieze: want het geheele onderwijs zal op een anderen voet ingerigt moeten worden. — Al wederom (zoo brak Quaestor hier zijne rede af) al wederom bekijkt gij die zaak zoo zwaarmoedig. Ziet gij dan niet uit de wijs, waarop de vraag gesteld is, dat zij *cum grano salis*, zoo als men zegt, moet uitgelegd worden? *Zou de theorie*, vraag ik, en *zou men hiervan eenige voordeelen:* voorts moet gij letten op dat EENIGE *voordeelen*, en vooral op het slot: *de* MEER *algemeene verbreiding*. — Ik gevoel dit zeer goed, zeide ik tegen Acilius: het is even als of de Prins van Oranje, in zijne eerste dagorde, bij wijze van prijsvraag, gezegd had: *Wapenbroeders! zou de theorie van het kanonvuur bruikbaar zijn op onzen togt, en zou men hiervan eenige voordeelen kunnen verwachten voor de meer algemeene verbreiding van schrik onder de Belgen?* — Juist zoo, zeî Quaestor; met dit onderscheid echter, dat die vraag in ons leger bij acclamatie aangeno-

men, en die formule inderdaad niets anders geweest zou zijn, dan een omslagtig *voorwaarts!* Doch gij vat beide mijn vraag al wederom verkeerd op. Ik zou veel liever van dit onderwerp afstappen; maar ik wensch toch ook niet, dat men mij verkeerd versta. Al die verzachtende uitdrukkingen dienen, om de menschen niet te onthutsen, maar de zaak eenigzins smakelijk te doen worden. Ik kon, zoo doende, mijn oogmerk zekerder bereiken, dan indien ik gevraagd had: *Is het Chinesche schrift niet volstrekt onontbeerlijk?* De verandering van het onderwijs en de omkeering van zaken in de geleerdheid, zijn schrikbeelden, die Acilius zich schept, en die welligt veroorzaakt hebben, dat de vraag ook bij de overige leden gevallen is; maar had men dan zoo veel gezond verstand niet, om te begrijpen dat ik een proeve wenschte genomen te zien door geleerden en mannen van het vak? — Het is zeker dom van de Maatschappij, zeide Acilius; maar dit zijn nog de *vestigia ruris*, overblijfsels uit onze jeugd, toen men ons met een Chinees met lange knevels naar bed zou hebben

kunnen jagen. Ik verbeeld mij, dat ik mij op het standpunt plaatsen kan, van waar gij uwe vraag gedaan hebt. Meer niet: want ik vermeet mij daarom geenszins, de vraag te kunnen beantwoorden: en ik zie ook inderdaad niet, waarom het noodig zou zijn, dat een prijsvrager zelf een antwoord kon geven. Men vraagt, hetgeen men begeert te weten: dus, hetgeen men niet weet: en er is tusfchen het vragen in het algemeen en het doen eener prijsvraag dit onderscheid alleen, dat men, in het laatste geval, zegt: »*ik* weet het niet: weet *gij* het? zoo gij het weet en het zegt, krijgt gij een prijs." Denkt gij er even zoo over? vroeg hij mij. — Misfchien, antwoordde ik hem, zou er nog dit bij dienen te komen, dat de vrager overtuigd moet zijn, dat zijn vraag beantwoord kan worden. Indien b. v. Quaestor gevraagd had: *Is de maan met menschen bevolkt? zoo ja, hoe zien zij er uit? zoo neen, hoe komt het dat zij er niet zijn?* — dan zou het wezen, als of hij vroeg: »weet *gij* het?" en als er geantwoord werd: »wij gelooven dat de vraag niet eens beantwoord kan worden," dat hij dan

weder antwoorden wilde: »dat geloof ik ook niet:" en dan zouden het publiek en de Maatschappij weder op hunne beurt kunnen vragen: »scheert gij den gek met ons?" Maar plaats u, bid ik u, op het standpunt, waarvan gij spreekt: ik verlang te hooren, wat gij van dat standpunt al ziet, en ik laat u gaarne het woord, om het ons in het breede te vertellen. Ik houd mij overtuigd, dat Quaestor het zelfde wenscht. — Toegestaan, zeî Quaestor, uitgenomen het *breede:* want hoezeer de geest ook gesterkt is geworden, gedurende deze twee dagen, zijn zij toch vermoeijend geweest voor het ligchaam, en ik ontveins niet, dat ik naar huis verlang. — Ik zal het kort maken, zeî nu Acilius, en slechts uwe vraag in een aanspraak paraphraseren. Een aanspraak kan u niet hinderen: het is geheel in den geest eener redevoerende en aansprekende eeuw. Mij dunkt, gij spreekt aldus:

»Mannen van geleerdheid, en gij, Heeren van het vak! die u niet alleen beijvert, om wetenschap en kennis te bevorderen, maar die boven alles de wetenschappelijke kennis verder uitgebreid wenscht

te zien: het bekommert u buiten twijfel, dat het u zoo veel moeite kost, uwe wetenschappelijke kennis aan elkander mede te deelen. Gij hebt daartoe uwe moedertaal, en misſchien nog wel drie andere talen noodig, die gij vóór uw zestiende jaar onmogelijk magtig kunt zijn: en hoe veel kostelijke tijd is er dan niet reeds verloopen, dien gij aan het mededeelen en verbreiden van wetenschappelijke kennis zoudt hebben kunnen besteden! Er woont aan den oostelijken uithoek van Azie een groot volk, dat een hoog punt van wetenschappelijke kennis bereikt heeft, en in de kunst om die kennis uit te breiden alle andere volkeren overtreft. Men zegt, dat zij reeds sedert een paar duizend jaren op die hoogte staan; doch in dien tusſchentijd heeft nog geen enkel volk aangenomen, wat zij zoo gemakkelijk en eenvoudig mededeelen. Het wordt tijd, M. H! dat wij de voertuigen onzer gedachten, waarmede wij ons zóólang beholpen hebben, op zolder zetten. — Het volk, waarvan ik spreek, M. H! heeft dit voorregt boven alle westersche volken, dat het in de eerste beginselen van zijne beschaving, het

zij door toeval, of liever door een diep inzigt in de zaak, eenen weg ingeslagen heeft, die regtstreeks en in weinig tijds eene hoogte doet bereiken, boven welke men niet stijgen kan. Een onwedersprekelijk bewijs hiervan is, M. H! dat zij sedert vele eeuwen reeds geen vorderingen meer maken, terwijl bij ons daarentegen alle bestanddeelen en werktuigen der beschaving gebrekkig zijn, en steeds voor verbetering vatbaar. Zoo is het, bij voorbeeld, met de mededeeling hunner gedachten en uitvindingen gelegen (indien men verwachten kan, dat bij hen nog vele uitvindingen mogelijk zijn, door de onbegrijpelijke volkomenheid hunner verlichting). Hun schrift is het ideaal van alle schrift: het is de zuivere, juiste, ronde mededeeling eener gedachte, die u als het ware voorgetooverd en ingegoten wordt, zonder dat gij aan den klank van een enkel woord, of aan deszelfs gebruik en plaatsing denkt. Indien het al, (nu begin ik te spreken, wat een geleerde Duitscher zegt) indien het al eenige moeite en tijd kost, om zich de 30 of 40 duizend Chinesche karakters in het hoofd te prenten, zoo is men daar-

entegen ontlast (let wel, M. H! *man ist quit*, zegt hij) van een nog veel grooter menigte woorden, en van een verschrikkelijken bajert van buigingen, regelen en uitzonderingen, die zich in andere talen aan ons opdringen, en jaren lang bezig houden. De natuur, M. H! (ik vat nu weder zelf het woord op) heeft ons beweegbare gelaatstrekken geschonken, en lenige handen, en een buigbaar ligchaam, niet alleen opdat wij in onze behoeften zouden kunnen voorzien, maar ook vooral, opdat de mensch tot zijnen evenmensch die taal der gebaren spreken zou, die zelfs de geoefendste redenaar van onzen tijd niet ongebruikt laat: zóó natuurlijk is zij, en zóó veel krachtiger dan iedere andere uitdrukking. Die spraak der ledematen, M. H! is bijna verloren, en men meent ze geheel door de taal der klanken te kunnen vergoeden. Men heeft ze verloren, omdat de beschaving een zijweg ingeslagen is, door een schrift uit te vinden, dat die klanken teekent. Daardoor is een oneindig gefutsel en geknutsel van woorden ontstaan, omdat hij, die op het papier spreekt, zich den tijd gunnen kan, om zijn woorden te schikken en te verschikken, hier wat

weg te nemen, dáár wat bij te voegen. Sedert dien tijd eerst is opgekomen, wat men *stijl* en *kunst van den redenaar*, en *dichtkunst* noemt: kunsten, die ons streelen, maar ons steeds verder van het hooge doel der wetenschappelijke kennis, van de vulling des geheugens, doen afdwalen: even als het talent van den kok, die ons gehemelte kittelt door prikkelende sausen, en door de toebereiding van ééne en dezelfde spijs op verschillende manieren, maar die ons somtijds minder verzadigd van tafel laat gaan, dan indien hij ons eenvoudig toebereide graauwerwten en ossenvleesch voorgezet had. Ach, Mijne Heeren! indien ik het Chinesche schrift of ten minste de theorie daarvan verstond, ik zou mijne overtuiging in u overgieten; maar gelooft mij, bij al de spraakwendingen, waarvoor een westersche taal vatbaar is! het wordt eindelijk tijd, dat het menschdom aflegge, wat kinderachtig is, en den man niet past. Slaat uwe oogen op, en laat ze weiden over geheel Europa! Wordt gij niet weemoedig, wanneer gij de geringe uitbreiding der wetenschappelijke kennis, en haar moeijelijke mededeeling gewaar wordt?

Is het niet rampzalig, dat over de geheele oppervlakte van dit werelddeel slechts zes honderd verschillende letterkundige en wetenschappelijke Tijdschriften verspreid worden? — Maar, M. H! wanneer ik u aanspoor, om de theorie van dat wonderbare schrift op de westersche talen, of op de meest bekende westersche talen, of op het westen, toe te passen, dan geschiedt dit slechts, om u door de grootheid dezer onderneming niet duizelig te maken. Om dit ongemak te mijden, moet ik wel een kleine opoffering van het gezonde verstand doen: want van eene meer algemeene uitbreiding der wetenschappelijke kennis sprekende, denk ik er in stilte bij, dat zij dáár het meest werken moet, waar die kennis het zwakste is: — en waar is zij zwakker, dan in Azie, (uitgenomen China) en in Afrika, en in een groot gedeelte van Amerika, en in Australie, en in alle eilanden, die op den Oceaan verspreid liggen, en door wilden bewoond worden? De wetenschappelijke kennis zal tot de bewoners dier landen nooit doordringen, zoo lang men het klankschrift daartoe bezigt, en ieder der beschavers hun zijne eigene

taal wil opdringen. Dán eerst zal het gelukken, wanneer het Westen een algemeen zaakschrift zal aangenomen hebben. Slechts 30 duizend karakters of figuren heeft een Chinees noodig te leeren, om uit te drukken alles wat zijn beschaving en letterkunde hem ingeven. Rekent nu (want men heeft deze rekening nog nooit gemaakt, en men moet eerlijk wezen); rekent nu, dat onze beschaving en letterkunde, hoe gebrekkig ook, misschien tot die der Chinesen staan, als 3 tot 1: dan krijgen wij voor ons zaakschrift, plus minus, 90 duizend figuren. Een geoefend taalkenner in Parijs verzekert, dat men het in de kennis van dat schrift binnen drie jaren vrij ver brengen kan: rekent er nog twee jaren bij, om die vaardigheid te verkrijgen, dat men, door middel van dat schrift, de wetenschappelijke kennis kan uitbreiden. Indien ik hier al wederom naar evenredigheid onzer beschaving en behoefte reken, dan zou ik voor het westersch zaakschrift krijgen de uitkomst van 3 maal 5, of vijftien jaren. Doch dit schijnt overdreven: en wanneer men de volkomen innerlijke kennis van het systema heeft, valt de uitbreiding

en toepasfing op zaken, die de Chinesen niet kennen, zeer ligt. Stellen wij dus 10 leerjaren voor een geoefend taalkenner, wiens leervermogens geheel ontwikkeld zijn. — Maar, M. H! rekent nu ook, aan de andere zijde, hoe veel spoediger, b. v. een Australier het Chineesch-Westersch zaakschrift zal kunnen aanleeren: en stemt mij dan toe, dat men geen grootere weldaad aan het menschelijke geslacht mededeelen kan. Nergens zullen wij dan broeders ontmoeten, of wij zullen elkander verstaan, geen volkstam zoo wild in de binnenlanden van Afrika en Amerika, of gij hebt hun slechts om penseel en Oost-Indische inkt te vragen, en zult hun de wetenschappelijke kennis, zonder voorbereiding, mededeelen. — O zalig vooruitzigt!.... — hier hield Acilius een oogenblik op: want hij was bijna buiten adem. Zeg mij, hervatte hij kort daarop, waarde Quaestor, of ik niet geheel in den geest uwer prijsvraag ingedrongen ben. Begeert gij nu nog een peroratie? want er zweven mij nog veel denkbeelden door het hoofd, en een zeer ver verschiet opent zich voor mijn verbeelding. — Neen, antwoordde

Quaestor, ik schenk u de rest, en groet u beide. — Nog even! riep hem Acilius achter na: wat hebt gij toch overdacht, dat wij niet raden konden? — Van daag over een jaar, riep hij ons uit de verte toe, en verdween. — Willen wij óók niet naar bed gaan? vroeg Acilius mij.

III.

Wanneer men tot u spreekt over de welsprekendheid, G. T., en over de pligten van den spreker, en gij u herinnert, dat, zoo dikwijls er over de welsprekendheid gesproken wordt, even dikwijls de spreker handelt over de pligten van den spreker, — rijst dan dat talent in uwe schatting niet al hooger en hooger? — het talent, dat door zoo veel pligten gebonden is: dat zich zoo gaarne verdiept in de beschouwing van zijn eigen wezen en beloften: dat zoo opregt is, en zoo eerlijk, en u niet onkundig wil laten zelfs van de

minste schuld, die het aan u te betalen heeft. — Doch is daarbij uw geweten in rust: en herinnert gij u niet tevens, dat er een vereffening van wederzijdsche rekening kan verwacht worden? Want de ziel kan aan de stoffe iets schuldig zijn, zonder dat de stoffe iets terug betale, maar geen maatschappelijke betrekking is er, die niet wederkeerig zij; en, daar gij immers bezielde ligchamen zijt, kan het meer dan waarschijnlijk wezen, dat de toehoorder ook eenige betrekking tot den spreker hebbe, en iets aan hem schuldig zij.

Indien het pligt of gewoonte was, dat het gehoor eene vraag van den redenaar beantwoordde, — gij zoudt allen uitroepen: »Ja! ons geweten zegt »het ons, en wij gevoelen het. Daarom staan »wij, of zitten wij, en hooren wij toe; doch hiermede is de schuld vereffend!" — Vergeeft het mij, dat ik een antwoord mogelijk reken, dat zóó verkeerd is. Die kunstgreep zal ik meer dan éénś moeten aanwenden: want indien ik u een beter antwoord in den mond legde, dan zou ik nu reeds aan het eind van mijne rede zijn, en

zelf zou ik het levensbeginsel vernietigen, waaruit zeer vele redenen en geschriften ontstaan.

Er is een tijd geweest, dat de toehoorders zulk een lijdelijke stoffe waren. In de oude dagen, toen de welsprekendheid bloeide, kon de toehoorder zeggen: »ik sta: of, ik zit, en ik »hoor toe: en meer wordt er niet van mij ge»vorderd." — Die levendige Grieken? (zoo vraagt gij, met verwondering: want ik zal het woord voor u opvatten) — Die levendige Grieken? Die sterk gezenuwde Romeinen? — Twijfelt er niet aan, Toehoorders! met dat bewustzijn waren zij tevreden; — Maar hun ongeduld; hunne verplettering; hun drift; hun daverende toejuiching? — Van den redenaar kwam dat alles; de spreker hield den teugel van alle die hartstogten, en hij zette ze in beweging, of hij bragt ze tot kalmte terug. — Hoe nu! zijn wij zoo veel minder dan de Ouden? wind ons op! wind ons af! het staat aan u! — Ik zal de waarheid spreken: zóó handelbaar zijt gij niet meer. — Misschien spreekt gij ook zoo goed niet als de Ouden! — Die vraag is treffend! voor zoo verre

mij aangaat, heeft uw vermoeden véél grond: en ik ben zelf, op mijne beurt, toehoorder geweest, en heb somtijds gedacht: *zou men aldus gesproken hebben in den Ouden tijd?*

Verbeelden wij ons eenen spreker van die dagen! niet hem, die plotselijk het woord moet voeren, maar hem die over staatszaken, of in een burgerlijk geding zal spreken. — De welsprekendheid had zelden een ander tooneel, en zij zou zich belemmerd gevoeld hebben in de schaduw der scholen, en in iedere meer beperkte ruimte; even als de stem van den zanger, die gewend is, de grootste zalen tot aan het gewelf te vullen, maar in een kleiner vertrek van hare veerkracht en buigbaarheid verliest. — Verbeelden wij ons dien spreker! — Zijn onderwerp is bepaald; maar de hulpmiddelen zijn groot in getal: even wijd begrensd als verstand, en kennis, en verbeeldingskracht, en zorgvuldige geoefendheid. Een, twee, misschien nog meer dagen neemt hij ter voorbereiding. — De Ouden noemden dit *overpeinzen*: zóó krachtig was het geheugen, toen men het nog niet met ballasten

van zaken bevrachtte, en de *overpeinzing* genoegzaam was, om het onderwerp levendig en onbeneveld zich voor den geest te houden. — Ook de pen wordt gevoerd; niet door den overpeinzer: want de stroom zijner denkbeelden zou ze overstelpen; maar door een aantal slaven, tot dit handwerk afgerigt, die zijn luide gedachten opvangen. Zoo verzamelt hij zich een overvloed van bouwstoffen; hij bereidt zich vóór op iederen twijfel, op iedere tegenwerping, op ieder ongeduld, dat hij op de aangezigten van volk of regters lezen zal: en hij stelt zich in het bezit van het driedubbel vermogen, waarmede hij zijne toehoorders zal moeten overmeesteren: *leeren, onderhouden, bewegen.* — Daar treedt hij uit het oefenperk, en zijn slaven volgen hem! Op zijn gelaat en in zijn houding is nog de trilling der laatste inspanning: op zijne slaven de striemen zijner mishandeling.

Waarom zouden wij hem naar de volksvergadering begeleiden? — Gij weet het, T! al wie daarheen ging, om hem te hooren, hoe krachtig zijn wil ook was, hij wist niet, met

welk een meening, met welk een overtuiging hij naar huis terug zou keeren.

Zou het niet onbillijk zijn, tegen dien ouden redenaar den hedendaagschen over te stellen: niet hem, die in de raadsvergadering spreken zal over eene vraag, die misschien reeds beslist is, of voor de regtbank over een beschuldigden, die misschien reeds veroordeeld is; maar hem, die zijn talent naar de Gehoorzaal overbrengt? — Zou dat niet onbillijk zijn, terwijl deze schouwplaats dat talent zoo merkbaar aan banden legt, en hier een geheel andere manier van wel te spreken gevorderd wordt: eene manier, die de Ouden in hun roemrijke dagen niet kenden? — Het kan zijn, T! dat deze waarschuwing gepast is; doch waarom is het nog zóó onbeslist, ik zeg niet, of, bij iedere gelegenheid, die plegtig kan heeten, de taal van den spreker klimmen, en de namen van de grootste koninkrijken op den aardkloot gehoord moeten worden, en of het zijn pligt is, dat hij met een emmer waters en een blaasbalg een onweder op zee voorstelle, met windrukken en schuimende golven, — maar

of dit spreekgestoelte een strijdperk kan wezen voor die edelste krachten, die uit de ziel alleen geput worden? — de verhandelaar dringt zich, mijns ondanks, aan mijne verbeelding op.

Wat hij behandelen zal, is niet bepaald, maar het is aan zijn keuze overgelaten. — *Welk een voorregt!* — zult gij zeggen. — Neen T! zegt liever: *welk een nadeel!* — Want zelfs dan, wanneer hij zijn keus gedaan heeft, kan hij niet altijd zijn krachten verzamelen, omdat zij verdeeld blijven, en gedeeltelijk nog hangen aan iets anders, dat hij zou hebben kunnen aangrijpen, en welks keus misschien gelukkiger zou geweest zijn. — Hij zet zich neder: het moet rondom stil, en niemand mag er nabij wezen: geen gedartel van kinderen, geen huismoederlijk gestommel. De pen wordt vaardig; — maar dikwijls wordt zij nedergelegd, wanneer zij, als een werkelooze hevel der gedachten, den overpeinzer op een hinderlijke wijze herinnert, dat zijne gedachten *niet* stroomen. — Hij raadpleegt een boek uit zijn verzameling; misschien veel boeken, en — hij bevindt, dat, wat hij had

willen zeggen, reeds op allerlei manieren gezegd is. — De pen wordt weder vaardig, doch — om door te halen, wat reeds geschreven was. — Is het wonder, T! dat zulk eene overpeinzing afmartelend is, en dat gij den overpeinzer somtijds uit zijn studeervertrek zult zien treden met een gemelijke vermoeidheid, niet met den verhoogden blos van een innerlijk krachtgevoel, maar betrokken en moedeloos over zijn vergeefsche inspanning, ten minste over de onzekerheid, of het goedkeuring behalen zal, wat hij, aldus overpeinzend, tot stand gebragt heeft.

Voeren wij hem eindelijk op, den moedeloozen! Wat er in zijn binnenste omgaat: of hij denkt: »voor ditmaal zal ik den sleur der ge»woonte nog volgen, doch daarna niet meer;" of: »— Wat heb ik begonnen? Wie heeft er »mij toe genoodzaakt?" — Om deze gedachten bekommeren wij ons niet; maar wij willen zien, wat hij kan uitwerken; en of er rede was, om zoo moedeloos te zijn.

Hij zal *onderwijzen!* — Weet gij, wat *onderwijzen* is, T? Zij, die de bestanddeelen der

taal ontleden, leggen dit woord op verschillende manieren uit, en houden het of voor een *aanwijzen door onderscheiding*, of voor een stil *aantoonen van kunstenarijen en handgrepen*, of voor nog iets anders; doch, let wel! allen komen zij hierin overeen, dat het zamengesteld is uit *onder* en *wijzen*. — Daarom houd ik een regt op mijn eigene uitlegging. Het is de leeraar, aan wiens voeten de leerling zit, die *onder*, dat is, *lager* wijst, dan hij zelf gezeten is. In dezen zin onderwijst ieder, aan wien het vergund wordt, dit gestoelte te beklimmen: want gij zijt veel lager. — Aldus zou het zijn, T! indien de stand onzer ligchamen hier alles afdeed. Ach! denkt niet, hoe vereenigd ook ziel en ligchaam zijn, dat de ziel altijd met het ligchaam klimt. — Zou het niet wel kunnen gebeuren, dat de ziel van den spreker beneden bleef, en die van den toehoorder oprees, verre boven *zijn* gestoelte? — en aan wien van beide zou dan het onderwijzen voegen?

Hij zal *onderhouden!* — Het oude woord zegt eigenlijk *vermaken*. — Duldt één enkelen keer dat ondeftige woord, T! — De Ouden hebben

het óók verdragen: en hunne beste boeken over de kunst van den spreker, noemen het een der drie hefboomen, die hij onder het gewigt eener gansche vergadering aanlegt: den sleutel, waarmede hij de gemoedereu opent, om zijne waarheden of overtuigingen ingang te doen vinden. — De deftigheid en het noordelijke klimaat dulden het nu niet meer: en waarom ook zou de spreker een ongelijken kamp wagen met de norschheid onzer taal, zoo ongeschikt voor een wandelende voordragt, die soms een zijpad inslaat, om eens rond te zien, denkende: *wij zullen er wel komen!* maar zoo bij uitstek behulpzaam aan die stuursche vooruitstrevende betogen, waarin de eene zinsnede de andere voortduwt, en de lezer, (ook de toehoorder, zoo hij het bij kan houden) naar het einde gestuwd en geperst wordt, zonder dat zijn traagheid uitroepen mag: *laten wij even rusten!* — Weet gij wat *ernst* is, Toehoorders! — Gij hoort iets hards en onvriendelijks in den klank van dat woord; doch dit moet ons niet afschrikken van het nasporen der grondbeteekenis. — Het is *snert*, wanneer gij

de letters op hare plaats zet: — *snert*, *snart*, van waar nog *snar* overig is, voor *bits*, *vinnig*: het woord is verwant met *snor* en *snorren*: — met nog eenvoudiger omzetting is het *nerst*, *neerst*, — ijver, werkzaamheid, die schoone karaktertrek der Noordsche volken, wier afkeer zoo groot is van het Zuidelijke beuzelen en *luijeren!* — En zoo nu een spreker te huis waarlijk werkzaam geweest is, om u te *onderhouden*, zal hij zich tevreden moeten houden, wanneer *gij* zegt: *hij heeft geluijerd!*

Hij zal *bewegen*. — Wat? — Uwe zielen. Wanneer gij leest, en niet alleen rondom u geen gedruisch is, maar ook in het boek de gedachten effen en kalm daarheen gaan, stil als vloeijende olie, zult gij dan niet blijven zitten, en in de diepste rust geraken? — Maar wanneer dat boek tot u spreekt, en u doet denken en antwoorden, en uwe zenuwen doet trillen, en uwe hartstogten roert; — zal hij, die u dan bespiedt, niet zien dat er iets in u omjaagt, en zal hij u het boek niet neêr zien leggen en rondwandelen in uwe kamer, misschien met groote schreden, als of die beweging het zoete

spel der aandoeningen verlengen kon? — Zóó is het, T! Er is geen groote beweging der ziel, die zich aan het ligchaam niet mededeele. — En zoo nu een spreker, in *onze* dagen, dat zeldzaam vermogen bezit, mag hij het doen werken? Mag hij vergeten, dat hij zijn gehoor niet kwellen moet? — Want wat is er kwellender, dan een beweeglust, die geen ruimte vindt? en moet de spreker niet wenschen, dat er weinig ruimte overig zal wezen? en moet hij niet bevreesd zijn, dat hij, met zijne heftigheid, het beminnelijke gedeelte van zijn gehoor hinderen zoù, wanneer al de toebereidsels voor gemak en koestering in de ontstuimigheid der bewegingen verloren gingen?

Vergunt mij eene verpoozing, om u nog eens mede te deelen, dat ik spreek *over de pligten van den Toehoorder*. De beleefdheid vordert van den spreker, dat hij bij tijds en duidelijk zegge, waarover hij het woord zal voeren, opdat men, vóór het einde, wete wat hij behandeld heeft. Die pligt weegt mij daarom nú zwaar op het hart, omdat ik nog verder eenige oogenblikken spreken moet, als of ik nieuwe *pligten van den spreker*

ontwikkelde. — Zoo gij daarna eerst vernaamt, dat het u zelve geldt, dan zou uwe teleurstelling al te groot zijn. — De verdeeling van het onderwerp was niet in mijne magt; maar zij heeft zich van zelve aangewezen. — Ik zou om verschooning vragen voor die overmaat van orde, indien zij zich niet opgedrongen had, en ik er niet zelf onder leed.

Keeren wij terug naar den verhandelaar, die weifelend voor u staat; — en toch zijt gij gekomen, óf om *onderwezen*, óf om *onderhouden*, óf om *bewogen* te worden. Mogt hij slechts weten, welke van die drie genoegens gij wenscht! Want hoe veel mogelijkheid is er niet, dat zijne opgestelde rede strijden zal tegen den toestand, waarin uw verstand, of uw geest, of uw hart zich bevindt!

Ik stel mij voor, dat gij komt met *leerlust:* gij wilt *onderwezen worden.* — Waarom niet? — Hoe uitgebreid uwe wetenschap ook zij, er is nóg meer te leeren: en wie weet, of gij van deze spreekhoogte niet dingen vernemen zult, waarover gij nog lang zult nadenken? — Gij komt, met def-

tigheid en ernst, en met dien ijver, welken gij, zelfs voor zóó kort eene poos, in uw studeervertrek niet hebt willen achterlaten. Want al gebeurde het, dat de spreker op de oppervlakte van zijn onderwerp bleef drijven, of zich inhield aan den rand der diepte, waarin *gij* bereid zijt om met hem onder te duiken: — zoo wilt gij wel erkennen, dat dit zijne bescheidenheid, zijn *populariteit* is, maar zelf wilt gij die diepte peilen, en dankbaar zijn, omdat hij ze u zal aangewezen hebben. — O! gij zult zoo veel leering naar huis dragen, geput uit de rede des sprekers, of uit uwe eigene medewerkende overdenking! De redenaar treedt op: en na het uitspreken van enkele zinsneden, niet ongelijk aan een schermutseling van voorposten, waarin wel eenige drukte is, maar geen dooden vallen, begint hij u...... te *onderhouden*. — Vertelt het mij niet, T! ik weet het immers, hoe het dán in uwe ernstige zielen gesteld is! — Het is geklutste room, aan een hongerigen toegediend! Het is een rietstaf, overgereikt aan den zwaarlijvigen wandelaar!

Ik stel mij voor, dat gij eenen dag doorgesloofd hebt, die vol was van de beslommering des levens, rijk in tijdingen en geruchten, die u geslingerd hielden tusſchen hoop op een gunstige uitkomst der zaken, en bekommering over al wat nog gebeuren kan, en waarop gij gearbeid hebt, wat uw hand te arbeiden vond. — Uw geest wil de herinnering van werk en zorgen afleggen: — gij wilt ontspannen worden: en daartoe hebt gij u naar de gehoorzaal begeven. — De redenaar treedt op: en naauwlijks hebt gij hem eenige woorden hooren uitspreken, of gij bemerkt dat hij u gaat *onderwijzen.* Het is u, als of gij, op een engen weg, door een diep zandspoor, een wagen ziet naderen, zwaar beladen, sterk bespannen, en krakend op as en raderen! — O! denkt gij — zoo ik het ditmaal nog ontkom, en niet verpletterd word!

Ik stel mij voor, dat gij hartstogtelijk zijt: in dien beweegbaren toestand, als wanneer men de lente te gemoet ziet, en het eerste ontwaken der

natuur ook den geest helderder maakt, en het bloed sneller loopt, en meer warmte door het ligchaam verspreid is. — Och! daar treedt de redenerende redenaar op, en hij streelt uw gelaat met zijn koude hand, en herinnert u den winter met zijn doodslaap en bevroren wateren.

Zegt mij, T! of liever, denkt bij u zelve na, aan welke zijde de schuld ligt van die ongelukkige ontmoetingen. — Niet aan de uwe; maar ook niet aan die van den redenaar. — Ziet wel toe, dat gij voor uwe aandacht niet overvraagt! Immers zult gij niet van hem eischen, dat hij drie opstellen gereed hebbe, en met zich op het spreekgestoelte brenge! — Want indien hij u daaruit eene keuze toestond, is het wel zoo zeker, dat gij allen eene en dezelfde zoudt doen? — Of zoudt gij wenschen, dat bij stemopneming blijken mogt, welke gemoedsgesteldheid de meerderheid had. — Zeker niet! — immers zoudt gij wars zijn van een toestel, waarmede men elders het schoone talent van den improvisator vernedert tot de uiterlijk-

heid van een goochelspel? — Gij weet het zeker, hoe veel arbeids één opstel kost, dat de spreker met eenig vertrouwen voordragen zal: — en gij kunt zoo begeerlijk niet zijn, dat gij alle die drie opstellen zoudt willen aanhooren. — Gij zoudt van den gastheer, die u een feest toebereid heeft, niet drie vuurwerken verwachten. Het is genoeg, dat er één vervaardigd zij, met zorg en vlijt, en met groote onkosten: op dat het eenige oogenblikken u bezig houde, wanneer het brandt en sist, met donderwerk, zonnetjes en vuurpijlen: met afwisselend licht en — duisternis.

Ik kom nu nader tot de behandeling van uwe pligten. Ik zal bescheiden zijn, T!, en reken op uwe lijdzaamheid.

Twee dingen moet ik vooronderstellen: *Eerstelijk, dat de mededeelzaamheid van den spreker in overeenkomst is met de behoefte van het gehoor.* — »Dan is het gewonnen! (wilt gij uitroepen) dan zullen wij onophoudelijk goedkeuren: wij zullen met den spreker zamensmelten

in allerlei geneugte: dan zal onze pligt zich van zelf aanwijzen, zonder dat wij ons bekommeren over regelen, die *gij* ons wilt voorschrijven!" — Neen! Toehoorders! het is verkeerd! — Denkt er slechts over na! — en houdt de verdeeling vast, aan wier lastigen leiband wij wandelen!

Gij zit: en, door de vooruitgestrekte rigting uwer onderste leden, heeft het hoofd niet meer noodig den stand te bewaren, die de zwaarte van den geheelen romp binnen de basis en in evenwigt houdt. — Het mag dus vooroverhellen, doch met opgerigte tronie naar den spreker, op wien gij staroogt, terwijl de mond die geslotenheid nog niet heeft, waarmede bevredigde leerlust en bevatting aangeduid worden. — Het is de houding der *weetgierigheid*, T!, gij wilt *leeren.* — De spreker ziet het, en zijn onderwijslust wordt sterker. — Geen wonder! want de liefdadigheid groeit aan, naar mate men zijn giften begeerd ziet. — Hij verhaalt u, zoo gedrongen mogelijk, om tijd te sparen: dat, en waarom, en de middelen waarmede, te gelijk met den weg waarlangs, en den tijd waarin, *Jacob Cleyburg* een dichter

geworden, en wordende gebleven, en blijvende gestorven, en stervende verdwenen, en, in onze dagen, helaas! door u, maar niet door hem, vergeten is. — Wat gij nú te doen hebt, is eenvoudig: — gij haalt de onderste ledematen en het hoofd langzaam terug naar de regtstandige lijn van het evenwigt: gij sluit den mond, en ziet, regts of links van den spreker, naar een ander voorwerp. — Gij zijt dit aan den spreker verschuldigd: — want zoo gij het niet doet, zal hij een volgenden keer optreden en u betogen, *dat de beroeringen onzer dagen uit verschil van meeningen en begeerten ontstaan.* Welligt zal zijne eigenliefde hem doen gelooven, dat gij zijne zaken niet op prijs weet te stellen, en ze niet waardig zijt; maar zijn verstand zal terugkeeren, en de zedelijke kracht van uwe eenstemmige, ofschoon slechts zigtbare, oordeelvelling zal zijn hoogmoed vernederen: gij zult hem een dienst bewezen hebben.

Gij zit: en uw gelaat is open en vriendelijk. Door uwe oogen heen ziet de spreker tot in uw

gemoed, dat opgeruimd is en levendige indrukken verlangt. O! wanneer hij buiten het moeijelijke spoor geraakt, wat ik u bidden mag, breng er hem in terug door strenge en onbewegelijke gelaatstrekken! — opdat hij niet naderhand optrede en spreke wat beneden de plaats is, die hij de eer heeft te beklimmen, en beneden het gehoor, dat hem met zijne tegenwoordigheid begunstigt.

Gij zit: en — ik wilde zeggen: wanneer gij blijken geeft, dat uwe zielen, zelfs uwe ligchamen, bewogen willen worden: — doch hoe zoudt gij dit anders, dan met woorden, kunnen kennelijk maken? — maar ik wil toegeven, dat de spreker scherp van blik is, en dat hij het bemerkt, en al zijn werktuigen aanvoert, om u te roeren. Ik smeek u, schreit dan niet om iets, dat zich wel schikken zal: wordt niet boos, noch woedend, om iets dat de spreker zelf zich zoo erg niet voorstelt, hoe verbitterd hij ook schijne. — Want zoo gij dat doet, zal hij verleid worden ,

om u te eeniger tijd tot een speelbal te maken van zijne welsprekendheid.

Ik moet nu, *ten tweede*, vooronderstellen: *dat de mededeelzaamheid van den redenaar met de behoefte van den toehoorder* NIET *in overeenstemming is*.

Zoo hij dán de overhand op u heeft, en gij dit gevoelt, waarom zoudt gij tegenstreven, uit lust tot weerbarstigheid, of in u zelve zeggen: *ik zal aan iets anders denken, ik wil hem niet hooren?* — Zóó zoudt gij de welsprekendheid niet leeren kennen! — Geeft u gerustelijk over, en hoort toe! want die kunst staat dán op haren grond. Als zij niet verder wil streven dan hare tegenwoordige grenzen: — indien zij hare eigene pligten kent, zal zij ook de aansprakelijkheid voor de uwe op zich laden. — Zij zal uw stroeve gemoederen lenigen; maar ook haar plegtige ernst zal de ligtvaardigheid van uwe luim bedwingen, en haar kracht zal u schokken en doen rillen. — Zij zal u het gebied over u zelve ontnemen, en (gelijk een oud Wijsgeer zeide) van u maken, wat haar belieft. — Gij zult,

ondanks u zelve, gedaan hebben naar den wil des sprekers, en dán immers heeft hij u niets te verwijten!

Doch wanneer gij gevoelt, dat hij de zwakkere is, en dat, even als in het magnetismus, uwe zenuwen sterker zijn dan de zijnen: — dan kunt gij niet meer onbekommerd zitten of staan; maar gij zult, nu of dan, reden hebben om te overdenken: *wat moet ik nú doen? Hoe moet ik mij nú houden?*

Er is een zekere bewustheid van wetenschap, T! — Zij geeft vastheid aan den geest, en een vertrouwen op eigen oordeelvelling, een juiste schatting van al het nieuwe en wetenswaardige, al wordt het slordiglijk voorgedragen, en van al wat ter zijde mag vallen, al vertoont het zich in een nette form, die de aandacht uitlokt en u telkens schijnt toe te roepen: *dát wist gij nog niet!* — Misschien komt gij met die volheid der kennis in de gehoorzaal, en de optredende redenaar wil u *onderwijzen* wat gij reeds weet, of hij draagt

het u zóó voor, dat gij het niet hoort, of niet begrijpt. — Herinnert u, wat aan Plato eens gebeurd is. Hij las voor een talrijke vergadering zijn *zamenspraak over de onsterfelijkheid der ziel.* Er was eenige moeijelijkheid in dat opstel, maar toch ook veel, dat zijn toehoorders zeker reeds wisten: want gij weet, hoe eenvoudig Platoos voordragt was, en hoe eenvoudig hij de waarheid zocht! — Maar hoort, wat er geschiedde! — Er sloop één der toehoorders weg: hij werd door een anderen gevolgd, en deze door nog veel meer: tot dat het (zóó wegslepend is het voorbeeld) geen *sluipen* meer was, maar een ruiterlijk *wegstappen* werd. De geschiedenis zegt niet, of de uitgang juist tegenover den spreker was, en of het knersen en gapen der deur aan den Wijsgeer telkens de maat gaf van de aandacht zijner toehoorders. — Maar zoo hij die vermindering bespeurd heeft, (en, mij dunkt, hij moest ze bespeuren: want al de toehoorders verdwenen, min één) hoe zal hij te moede geweest zijn! — Neen! *gij* overtreft de Ouden in wellevendheid; gij zoudt allen blijven, even als Aristoteles, die eenige toehoorder

van Plato; — maar toch! houdt u, als of gij leert! misschien leert gij ook werkelijk, zonder dat gij het weet: — en er is immers in het kunstig zamenstel uwer gelaatstrekken wel een plooi te vinden, die een genoegelijke herinnering aanduide, en die den redenaar bevredige, zonder dat hij zegepralend heenga, en zegge: *Die menschen waren wit papier: IK heb er op geschreven!*

Er is eene stemming van hart en geest, die ik reeds vermeld heb. — Het is de ernst, die in alle daden iets plegtigs ziet, alle zaken diep doorgrondt, het minste bedrijf met onzen geheelen toestand in verband brengt, alle gedachten aan een stelsel van wijsbegeerte snoert, en zich bij iedere bevinding afvraagt: *ben ik wijzer geworden? heb ik de slotsom mijner beschaving vergroot?* — Misschien komt gij met die stemming in de gehoorzaal. — Mogt de redenaar het maar geweten hebben! Hoe ruime middelen had hij niet kunnen medebrengen, om aan die stemming voedsel te geven! — Maar hij heeft het niet geweten,

en hij zoekt u te *onderhouden.* — Toehoorders! er is somtijds een krampachtige werking in het ligchaamsgestel: zij komt, zegt men, onder uit den buik op, en deelt zich aan de ruggraat mede, van waar zij door armen en beenen trekt, en een lust gaande maakt bij den lijder, om die leden nog langer te maken: hooger klimmende, slaat zij over tot de zenuwen en pezen van het hoofd: de trekkers, die op het kakebeen werken, spannen al hun vermogen in, en het bovenste ooglid verliest zijn veerkracht! — Neen! zóó heeft de spreker u niet willen onderhouden! — Geëerde Toehoorders! zou het u niet mogelijk zijn, te doen, als of gij genoegen hadt, al was het met den zedigen tranenlach van Andromache?

Er is eene andere stemming of liever ontstemming, die óf door den inwendigen toestand van het ligchaam veroorzaakt wordt, óf door omstandigheden van buiten. — Het is eene loomheid van den geest, die ieder gewigt te zwaar, iedere inspanning te sterk, ieder genoegen vervelend rekent.

Zij grenst aan onverschilligheid, T! en is bereid, om tot afkeuring en minachting over te slaan van alles wat haar tegenkomt. — Er is gevaar, dat zij haren schimplust niet zal kunnen intoomen, maar dien bevredigen zal, — met oud-Zwitsersche eenvoudigheid. — Hoe ging dat? vraagt gij. — Ik zal het u verhalen, T! Gij weet, dat Basel door den Rijn verdeeld wordt in de *kleine stad* en de *groote stad.* Zij worden vereenigd door een brug over de schoone rivier, die, van den hoogen Zwitserschen bodem afdalende, bij die stad nog veel van hare snelheid behoudt. In overoude dagen voerde Basel een binnenlandschen krijg: de kleine stad, aan de noordzijde, was in bezit van den vijand: de brug was gedeeltelijk afgebroken, en het overige verschanst. Doch er waren sommigen in de groote stad, die met den vijand heulden, en verraad smeedden: op zekeren dag zou het uitbreken, op het middaguur, en de aanval van buiten zou van binnen ondersteund worden. — Maar het verraad was ontdekt en gestraft, en de aanval werd afgeslagen, toen de wijzer van den poorttoren, die naar de rivier en de *kleine*

stad gekeerd is, het middaguur aanduidde: want men had den wijzer verzet, om tijd te winnen, en de aanvallers te misleiden. — Die gelukkige uitkomst is vereeuwigd, voor zoo lang als hout en ijzer vereeuwigen kunnen. Naast de wijzerplaat, op dien toren, kunt gij nú nog een gebeeldhouwd manshoofd zien, niet kunstig gearbeid, maar groot, en met hooge kleuren geverwd. — Wanneer gij naar Basel reist, T! plaatst u dan, wanneer de zon haar hoogste punt bereikt heeft, op de brug, die ik beschreven heb, tegenover de groote stadspoort, en ziet naar boven: want dat beeld drukt dan, een half uur lang, de stemming der oude bevolking uit. — Bij iederen slingerslag van het uurwerk vertoont het een lange, roode tong, die gij zeer ver zien kunt. — Begeeft u niet naar de gehoorzaal, wanneer gij in zulk eene stemming mogt wezen! — Doch als het ongelukkiglijk zoo treft, en de redenaar u overmeesteren wil, maar niet kan, — och! slaat dan zijn aanval op uwe gemoederen niet af met oud-Zwitsersche eenvoudigheid! — Beweegt u een weinig, en doet even, als of gij van binnen geroerd zijt. —

Fluistert uwen nabuur een enkel woord in; maar zacht, en niet te veel: — want gij moet schijnen, zoo weinig mogelijk te willen verliezen van hetgeen gesproken wordt, en toch wat lucht te willen geven aan uwe verrukking. — Dán zal de spreker meenen, dat gij aan elkander de roering mededeelt, die hij te weeg brengt. Het zal hem immers niet bederven, zoo gij het daarbij laat berusten, en, wanneer hij uitgesproken heeft, stil heengaat, en van zijne redevoering niet meer spreekt.

Ik heb een vreemd onderwerp behandeld, G. T! maar ik heb niet ál te veel gewaagd: want ik kende uwe goedheid en uwe toegenegenheid. — Heb ik langer gesproken, dan welligt uw geduld mij veroorloofde, ik heb evenwel minder gezegd, dan het onderwerp zou opgeleverd hebben, indien ik betoogd had, dat de redenaar door de toehoorders gevormd, maar ook door hen misvormd kan worden: — eene waarheid, waarvan ik slechts weinige trekken heb aangetoond. Vergunt mij,

een breedere uiteenzetting te bewaren voor eene andere gelegenheid en gelukkiger luim.

Het is mij echter nu wederom gebleken, terwijl ik aan uwe verpligtingen dacht, hoe veel meer pligten de spreker te vervullen heeft, en hoe veel grooter zijne aansprakelijkheid is, dan de uwe. Och! vergeet dit niet. — Het is de laatste pligt, dien ik u durf te *herinneren.* Immers kon *ik* geen *onderwijs* geven. Wat zou ik spreken, dat gij niet even goed, of beter wist? — Onnatuurlijke pogingen om te *onderhouden* mislukken gewoonlijk: want wie niet spreekt, zoo als zijne geaardheid hem te spreken geeft, die zal niet bereiken, wat hij najaagt. — »Wat hebt gij dan eigenlijk willen doen?" denkt gij. — Bijna niets, T! — Ik heb een vereerend aanzoek ingewilligd: daarom meende ik vrijheid te hebben, om op mijne beurt eenige verzoeken tot u te rigten: immers *bevelen* mogt ik niet: want het *verzoeken,* des noods het *dringend verzoeken,* dringt heden ten dage langzamerhand het *gebieden* weg uit de beleefde maatschappij: en eerlang zal dit woord zelf, in Europa, nergens

dan in Turksche woordenboeken gevonden worden.

»Indien gij ons dan niet hebt kunnen *onder-* »*wijzen*, noch *onderhouden*, (zoo denkt gij, voor het laatst) »waarom poogt gij ten minste niet, »ons te *roeren*, en ons aanleiding te geven, om » ons te bewegen?" — Ik zal het beproeven, Geeerde Toehoorders! —

Ik heb gezegd.

IV.

Gij hebt door een voorgaanden Spreker over het *eenvoudige* hooren handelen, in een schoon geschreven zamenspraak. Indien het u daarbij en daarna gegaan is, even als mij, dan heeft uw geest dien weldadigen prikkel gevoeld, dien ieder goed geschrift in beweging brengt, wanneer het den lezer of den hoorder nog iets te denken overlaat. Gij hebt zeker eene of andere bijzonderheid door uw eigene opmerking van andere bijzonderheden bevestigd: of er is een twijfel bij u opgerezen, die als een dunne nevel tusfchen u en het voorwerp uwer overweging heendreef, zoodat het u

een oogenblik schemerde; en wanneer de eenvoudigheid daarna helder en in stille majesteit zich aan u vertoonde, dan was het weder, als of een breede muur voor haar opgetrokken werd, dien gij moest doorbreken, om weder onbelemmerd te kunnen aanschouwen. — Is dat het beeld der waarheid, en van het zoeken naar waarheid? — Waarom niet, Toehoorders? Hiermede wordt immers aan de waarheid zelve niets te kort gedaan! want in de ongelijkheid der menschelijke voorstellingen, in hare kracht of zwakheid, in haar gezondheid of ziekelijkheid, in hare opgewektheid of slaperigheid: — daarin immers ligt het zien en het niet zien. — Neen, zegt de Geleerde, *dit* weet ik, en ik weet *dat*, en dat derde weet ik er nog bij, en niemand kan maken, dat ik het niet zie, noch wete, en ik tart uwe dunne nevels, en uwe dikke muren! — Het gaat mij even zoo, zegt de Wiskundige: ik heb gisteren iets geleerd, dat onomstootelijk is, en heden heb ik geleerd, wat noodzakelijk daaruit volgde, en ik weet nú bijna reeds, wat ik morgen zal leeren. Zoo gaat het voort door eene aetherische ruimte, waar niet

gedampt noch gemetseld wordt. O benijdenswaardig genot der zekere wetenschap, dat geen letteren noch schoone kunsten opleveren! Want hier is geen leidende hand, zoo het niet is een innerlijk gevoel, dat door allerlei omstandigheden gewijzigd, nu eens ingekrompen, dan weder onmatig uitgezet wordt. Heden zegt onze zekere overtuiging: »dát is eenvoudig en schoon, en anders mag het niet wezen;" morgen beginnen wij ons zelve af te vragen: »Zou het wel eenvoudig en schoon zijn, en zoo het *mijne* taak ware, het voor te stellen, zou ik het niet anders maken?"

Ik gevoel mij niet geroepen, T! om eenig vak van wetenschap en smaak te benevelen en te verduisteren, of een geheele maatschappij, die daaraan toegewijd is, te doen wankelen. Vreest niet, dat dit duurzaam mogelijk zou wezen. Want iedere verdonkering is kortstondig, en er volgt weder licht op. Die golving der talenten en meeningen is niet een stroom, die vordert en voortspoedt, om zich misſchien eens in een onbegrensden Oceaan van wetenschap op te losſen; maar het is een besloten zee, waar stille bogten zijn, en moerasſige

gronden; maar ook woelige diepten, die het dan hier, dan ginds aangeslibde somtijds overspoelen en reinigen. Zegt dus nooit, bid ik u, dat gij hierover niet *spreken* wilt, of dat gij dáárover niet meer *hooren* wilt, omdat het menigmaal ter sprake gekomen, en (zoo drukt gij u gemeenzaam uit) omdat het afgezaagd is. Want niet alleen hij verdient uwe erkentelijkheid, die u in stillen wellust doet wegsmelten, of die u verrukt en voortsleept, en u met zich op den hoogsten top voert, dien gij meent dat het talent kan bereiken; maar gij zult ook hem niet veroordeelen, wiens pogingen minder vruchtbaar zijn. Want door die pogingen zal weder een derde opgewekt, en zijn geest zal levendig worden. Indien die laatste niet gesproken of gearbeid, en zijne krachten niet ingespannen had, dan zou ook hij welligt gezwegen, en de hoogte van den voorlaatsten voor onbereikbaar gehouden hebben. Doch nu ziet hij alleen, wat er tusſchen hem en dat onbereikbare is, en hij spreekt of hij arbeidt, en hij vergelijkt en meet zich, en de verborgenste levenskrachten van zijnen geest geraken in werking. Het begint

te gelukken, — hij vordert, — nog éene laatste inspanning, — en misschien wordt hij op zijne beurt het onbereikbare!

Aldus, G. T! zou ik in uwe gemoederen pogen binnen te sluipen, en uwe toestemming af te persen, indien ik wilde vragen: »mag *ik*, die mindere »vermogens heb, die bijna onvoorbereid ben, tot »u, die het opstel van den vorigen spreker nog »levendig voor oogen hebt, — mag ik ook eens »*over de eenvoudigheid* het woord voeren?" Welligt zou ik dat afgebeden verlof ontvangen: vooral indien ik u zeide, dat ik reeds veel vroeger eenige gedachten over dat onderwerp verzameld, en, zoo ik ze tot een geheel kon brengen, voor een spreekbeurt bestemd had. Ook zoudt gij al de gevolgen voor *mijne* rekening laten. Doch zeer zeker zou die vorige Spreker zelf het mij vergunnen, en hoe de uitslag ook ware, even vriendelijk en goedhartig jegens mij gezind blijven als hij altijd is. Ik doe die vraag niet: ik heb geen afgesloten betoog voor te dragen; maar ik wenschte u te verhalen, (zoo gij het toegevend wildet aanhooren) wat er sedert die laatste Voorlezing in mij omgegaan is.

Die hooggeachte Spreker, en gij allen, zult misschien veel afkeuren, en de schouders ophalende glimlagchen, en denken: »Wat heeft hij het zich »weêr moeijelijk gemaakt! welk een gewoel! kon »hij niet eenvoudig berusten in hetgeen hij gehoord »had van het eenvoudige?" Doch welligt vindt gij ook nu en dan een eigene gedachte in de mijnen weder; en dat is mij genoeg: want indien ook deze verkeerd zijn, dan hebt gij gedwaald even als ik, en wij zullen ons te zamen door een derden spreker teregt laten brengen.

Ik dacht: (en ik dacht in gemeenzame taal: want wie is er deftig, wanneer hij denkt?) ik dacht:

Het *eenvoudige* is de bereiking van een doel langs den kortsten weg. — Is het dus een regte lijn? — Ja, in zeker opzigt. — Maar een gebogen lijn is óók eenvoudig: want het is een lijn en niets meer. — Ja....... neen, want een kromme lijn is niet regt. — Gelooft gij dan, dat het mogelijk is, eenvoudig, dat is langs een regte lijn, van hier naar Japan te reizen? — Natuurlijk

niet: want de aardkloot is rond: en er zijn bergen en allerlei beletselen; daaraan heeft de reiziger geen schuld, en het *eenvoudige* is dus eigenlijk eene lijn, die, naar de omstandigheden, zoo regt mogelijk is. Moedwillig zulke beletselen te scheppen, is eene afwijking van de eenvoudigheid. — Maar hoe komt het dan toch, dat die lanen, waardoor men regt toe regt aan van het slaghek naar de heerenhuizing wandelt, hoe komt het, dat zij niet altijd bevallen? — Ja! wanneer gij een enkele reis haast hebt, zult gij in u zelven knorrig worden, zoo gij eerst regtsaf moet, door dat zijpad, en dan over gindschen vijver, baldadig met menschenhanden gegraven, en dan weêr links door dat hakhout, en wie weet, hoe dikwijls nog regts en links, eer gij het huis bereikt, en dan u zelven belooft, dien aanleg weldra te zullen veranderen in een regte laan. Maar 's anderen daags is die luim verdwenen: gij hebt geen haast meer, en de sierlijke kronkelingen uwer slingerpaden bevallen u weder. Maar dit is beuzelen: gij verwart, geloof ik, vermaak en nut. — Goed! maar mogen die slingeringen zoo

sterk zijn, dat ik, op het punt zijnde om het huis te bereiken, eerst nog eens terug moet, tot digt bij het slaghek: of hoe lang en hoe veel mag ik keeren en slingeren? — Ik weet het niet; maar ik weet wel, dat deze uitpluizing verleidelijk is, en den nadenker van den weg afbrengt. De waarheid is eenvoudig en onopgesmukt: kijk maar naar de voorbeelden, en houd u stil! — Dat kan ik niet; maar ik bid u, laat die opsmuksels en tooisels nu eens daar! en zeg mij: indien de waarheid eenvoudig is, is het eenvoudige ook waarheid? — misschien niet altijd; maar als het een verdichtsel betreft, dan kan het toch waar wezen. — Gij hebt waarschijnlijk het oog op dat eenvoudige verhaal bij Homerus, hoe de God Mars door een sterveling in den buik gewond wordt, zoodat hij het uitschreeuwt met een gil, als van tien duizend menschen. — Waarom niet? want de Dichter was overtuigd, dat het zoo kon gebeuren, en de Oudheid schijnt het met hem geloofd te hebben: een buik een buik, een wond een wond: dat staat immers vast? En zoo het met de alleroudste poëzij somtijds wat scheef moge

gaan, in de geschiedenis vindt gij het ideaal der eenvoudigheid, en daarin is Herodotus nog niet overtroffen. Men heeft er altijd zoo over gedacht, en gij weet immers, hoe dikwijls men hem vergelijkt bij een grootvader, aan wiens knien de lezers, als kleinkindertjes, staan te luisteren? — Zeer wel! daarom is er ook een kleinkinderlijk gemoed toe noodig, om alles te gelooven, wat hij verhaalt. Ik geloof zelfs, dat die laarzen van zeven mijlen..... — Dat is een oude, onbeschaamde laster! Herodotus bemerkt dikwijls zelf, dat men hem voorgelogen heeft, en wanneer hij dat mededeelt, dan zegt hij, dat hij het zelf niet gelooft: hij is een vriend der waarheid, en wat hij opmerkt en verhaalt, deelt hij uit een reine en opregte ziel mede, met juist zoo veel woorden, als daartoe noodig zijn. — Goed! Ik wil mij dan ook niet boos maken om dat gesprek tusschen Solon en Croesus. — Wat? *boos maken?* om dat heerlijke, eenvoudige, onopgesmukte gesprek, waarin Herodotus...... — Een oogenblik! Herodotus heeft geweten, dat Solon en Croesus eens zamen gesproken hebben, en ten naastenbij,

waarover; maar het gesprek zelf is een opstel van den verhaler: dat beweer ik. Houd *gij* het nu voor eenvoudig, tot onnoozelheid toe; maar het is toch een leugen:... een *vroom bedrog!* Gelooft gij, dat men tegenwoordig de geschiedenis zou moeten schrijven, even als Herodotus? — Eigenlijk ja; maar het zou slechts aan weinigen bevallen: want de meesten hebben dien kinderlijken zin verloren, waarmede de Ouden zijn verhalen aanhoorden. — Gij bewondert, geloof ik, Thucydides ook, om dat eenvoudige: zeg mij, zou Herodotus hebben kunnen schrijven even als Thucydides, en Thucydides even als Herodotus? want waarheid is waarheid: en wanneer zij beide, tot de mededeeling eener waarheid, niet meer woorden bezigen dan noodig is, staan zij gelijk; en ondertusfchen meent men een zeer groot onderscheid te bespeuren tusfchen beider manieren? — Die vraag is moeijelijk te beantwoorden. Thucydides, geloof ik, had meer en dieper gedacht: hij had meer overwogen en vergeleken; maar, wat hij schreef, was daarom niet minder eenvoudig. Hij dacht noch aan zich zelven, noch aan

de versiering van zijn stijl, wanneer hij naar dat eenige doel streefde, — de voorstelling der wáarheid, zoo als hij ze in zijn binnenste zag en gevoelde. — Dat antwoord is waarlijk zoo verkeerd niet; maar die gedurige redevoeringen, door hem in zijn verhaal ingevlochten, die hij alle noch gehoord noch vernomen kan hebben? Ik weet wel, dat gij zeggen zult: »ontsnapt u dan de fijne opmerking, dat de Ouden bijna geheel onder den blooten hemel, en onder eene gestadige wisseling van woorden en redenen leefden?" maar, zeg mij eens: is er in onzen tijd een zoo merkbaar gebrek aan lange......? — Houd maar op! Ik weet waar gij heen wilt: men heeft dat vraagstuk dikwijls gepoogd te beantwoorden; doch, naar mijn inzien, is het nog niet gelukt. Want men heeft zich niet herinnerd, dat tóen reeds de meesters in de welsprekendheid hunne scholieren oefenden door opgegeven onderwerpen van redevoeringen. Uit die school mag Thucydides iets aangekleefd hebben; doch later heeft men gemeend, dat die kleine smet een sieraad was, omdat een krachtige rede zoo veel

luister bijzet aan een verhaal. Overigens laat hij zijne menschen spreken, zoo als hij meent dat zij hadden behooren te spreken, en daarom drukken zij ten deele de pragmatica en de politieke bespiegelingen van den historieschrijver zelven uit; en hiermede kan men de eenvoudige zucht naar waarheid wel eenigzins overeenbrengen. — Ik weet het niet: indien de verbeelding één voet zetten mag op den bodem der geschiedenis, wie kan dan altijd naauw toezien, of zij met den anderen voet er wel buiten blijft? Zou een geschiedschrijver niet in de eenvoudigheid zijns harten eene zaak of daad kunnen verhalen, zoo als hij meende dat zij had kunnen of behooren te geschieden? Ik vind het veel eerlijker, wanneer men, even als een beroemd schrijver onzer dagen, zijn eigen levensverhaal noemt: *waarheid en verdichting*. — Dat is mogelijk; maar wij verdiepen ons al te veel in de pligten van den geschiedschrijver. Al dat ontleden en uitrafelen van een onderwerp geeft meer verwarring dan orde in de denkbeelden. De geschiedenis moet eenvoudig zijn, dat is, onopgesmukt: kan men zich beter of duidelijker

en eenvoudiger uitdrukken? — Ik weet niet: die *smuk* schijnt uw geliefkoosd beeld te wezen: en geen wonder, want het is nog al in zwang geraakt. Willen wij de geschiedenis eens aankleeden? — Wat zullen wij daarbij winnen? — Help mij maar: de nacht der barbaarschheid is voorbij: het begint te dagen: de geschiedenis is het eerst bij de hand in het huishouden der wetenschappen. Zij stapt uit bed, en wrijft zich de oogen uit: en dáár staat zij in het gewaad der kronijk, in het hemd. Dat gewaad is eenvoudig: moet zij zoo rondwandelen? — Dat zou onbetamelijk wezen, en zij zou aanstoot lijden. — Dan spoedig wat ondergoed aangetrokken, en een bevallig ochtendkleed: is dat genoeg? — Zoo zij te huis moest blijven; maar zij moet onder de menschen komen. — Nu, dan beginnen wij met een keurslijf. — Volstrekt niet! — Maar zij zal inzakken, en er zoo breed uitzien. — Nu, een lenig korset dan. — Een kleed met een langen sleep? — Maalt gij? een sleep in den vroegen morgen! geen sleepen, verzoek ik u: het kleed moet rondom netjes afgeknipt zijn. — Maar zullen wij haar niet eerst

kappen? — Kappen! kam eenvoudig het haar, en laat de lokken golven met eenvoudigen zwier. — Ja, maar het hangt haar over de oogen. — Nu, bind het dan wat op. — Zie, die volle vlecht! Hoe heerlijk zou een eenvoudige parel...... — Praat mij van geen paarlen! — Maar zij moet in een fatsoenlijken kring verschijnen: op een feest. — Nu, één enkele parel, maar met smaak geplaatst! neem maar een valsche: zij zullen het niet merken. — Een diamantje? — Gekheid! — Dan een frisſche roos? — Hoor eens! dat toilet verveelt mij: zoo gij met ernst over het eenvoudige wilt nadenken, houd u dan aan de echte modellen, waar die stempel op gedrukt is, en beschouw den Oedipus van Sophocles. — Sophocles? Toen hij schreef, was zijn kunst niet eenvoudig meer. Neen, toen Thespis met zijn troep op een kar speelde, en zij veel voor de vuist spraken, toen, verbeeld ik mij, is het eenvoudig toegegaan. — Dat verbeeld ik mij ook; maar het is moeijelijk daarover te oordeelen, omdat er niets van die stukken overgebleven is. — En Aeschylus dan? — Ja, men spreekt wel dikwijls van Aeschylus, maar

het komt meestal hierop neér, dat hij zoo zwaar en zoo duister is: en al wat zwaar en duister is, kan niet eenvoudig zijn. — Hoe veel moeijelijker is hij wel dan Sophocles? — Ruim viermaal. — Indien gij dan eens ruim viermaal meer moeite aan hem besteedde, dan aan Sophocles, zoudt gij hem begrijpen? — Ik denk ja. — En dan zou hij niet meer duister en zwaar voor u zijn; gij zoudt zijn somberder gemoed peilen, en hem even gemakkelijk verstaan als Sophocles: en gij zoudt zien, hoe sterk ook op hem die stempel der eenvoudigheid gedrukt staat. — Het is mogelijk; maar ik zou mij niet kunnen ontdoen van de herinnering, hoeveel moeite het mij gekost had. — Ik zie het wel: gij hebt het slaghek en de heerenhuizing al vergeten. Maar de koorzangen in Sophocles, hoe gaat het u daarmede? — Ik moet bekennen, dat ik die koorgezangen in de oude Treurspelen lastige dingen vind. — Goed! zij staan misschien grootendeels buiten de handeling van het spel; maar zij zijn evenwel een onmisbaar deel van het kunststuk, en, met die handeling te zamen, één volledig geheel der bewerkte stoffe. Meent gij,

dat Sophocles het u vergeven zou, indien hij wist, dat gij zijn reizangen laat liggen? »Man! (zou hij zeggen), voor u heb ik dat gewrocht niet geschapen, maar voor mijne Atheners!"

Is dan het *eenvoudige* onbestemd en betrekkelijk? Natuur, waarheid, niets anders dan natuur! wie kent haar geheel, en al hare geheimen? — en de diepte der gedachte, en het scheppingsvermogen van het genie, en de vlugt der fantasie! Tóch natuur, het roept alles »natuur!" En de wandelaars in die gallerij, zij bleven het langst verwijlen bij dat kunststuk, dat zoo vreemd was! — omdat het zoo vreemd was —; maar het trok hen zoo aan, en zij gevoelden, wat zij niet konden uitdrukken: den schemer eener teleurstelling, een genot onbeschrijfbaar, een wensch zonder voorwerp: het beeld eener sluimerende vrouw: eene ongewone straalbreking van het daglicht; het koloriet des hemels, en al wat haar omringt in een rijk landschap, anders dan hier: — een schepsel, een geheele schepping op eene andere planeet! — dwaasheid! Ik zou voorbij gewandeld zijn naar de kopij van Dous kraamkamer, die er

naast hing! — Maar het was zoo schoon! Het verstand zweeg, maar het gevoel trilde en tintelde! — Dwaasheid, nog eens: ziekelijke verbeelding, krankzinnigheid der kunst! — Een koe, haar kalf lekkende, het eenvoudige beeld der moederlijke liefde! — en de Madonna van Rafaël! — eenvoudig? niet eenvoudig? beide eenvoudig?

Aldus peinzende en suffende, werd ik mat. Het stoffelijk denken hield op, in een zachten overgang tot dien toestand tusfchen slapen en waken, waarin de ziel, zonder bewustheid van het ligchaam, weder werkzaam wordt, maar het bestaande met het niet bestaande vermengt, het verledene en het tegenwoordige vereenigt, zich denkbeelden schept, door tijd noch ruimte gebonden, en, wie weet het.....

Wie wandelt daar in die schoone streek? Ik herken het bevallig oord niet. Maar wie is hij? Hij schijnt zelf hier nog vreemdeling te wezen. Hij ziet rond; maar het is een blik die verslindt: een vonkelend oog onder dien ruigen wenk-

braauw. Over het geelbleeke gelaat zweeft een pijnlijke trek. Is het ontevredenheid? is het eene onvervulde begeerte? is het een rusteloos jagen van het genie, dat alles omvatten wil, maar geklemd wordt tusſchen bewustheid van kracht en een kwalijk onderdrukt gevoel van onvermomogen? Luister, hij zingt:

De zucht, ons ingedreven,
Ze omvat het wijd heelal, in wezen en verband.
—— 'T is heerlijk, met het oog
Door 't kleed, waarmeé natuur haar werken over-toog,
Te dringen: 't ingewand des aardrijks door te wroeten,
En zonnen, op heur baan in 't evenwigt, te groeten.
Maar, onding in 't heelal, in duisterheén omwikkeld!
Wat poogt gij? 'T is om niet, zoo u de weetlust prikkelt.

Wijsheid, kennis, kundigheden!
Ach, wat klanken zonder zin
Houdt dit hoogmoedsſpooksel in!
Wangedrocht met beestenleden;

En met holle lucht bezield,
Waar het onverstand voor knielt!

Hij zwijgt: langzaam schijnt zijn gemoed opgeruimder te worden: hij ziet weder rond. Hoor! daar zingt hij:

'T gemeen wane in een reeks van nagebootste trekken,
Natuur! uw vorm ontleend, de schilderkunst te ontdekken;
Juich kleur, juich omtrek toe, die 't argloos oog misleidt,
En 't doek zijn doorzicht geeft door 't schrandre kunstbeleid.
Haar doel is niet, natuur als volgster uit te drukken;
'T is haar ten voorbeeld zijn — 't is schoonheid, 't is verrukken.
Gij schoonheid, Godlijk beeld! gij waarheid zelve, omhuld
Met menschelijk gewaad, waar gij ons aanzien duldt,

En om onze oogen door uw glans niet blind te stralen,
U zelve omnevelt in het stofbeeld, dat wij malen.
Gij, die, wat is, vervult: Gij houdt den zijden band,
Die ziel aan ligchaam huwt, in uw aanbidbre hand!

—

Het is Bilderdijk! Maar het oord is niet onbewoond. Ginds wandelen nog andere gestalten. Ik zie er eene naderen. Zie dien minder stroeven leest, die mildere gelaatstrekken: het levendig, maar teeder oog, dat alle voorwerpen zwelgt, die zijn rijke geest tot dichterlijke grondstoffe verwerkt. Het is zeker Schiller! — Broeder (zegt hij tot Bilderdijk) gij hebt den grondtoon aangeroerd, waarin mijn geest gestemd is.

Om het doode te bezielen,
Huwt zich geest en stof aan één,
En de vlijt spant pees en zenuw,
Worstlend met den ruwen steen.

Waarheids diepe wel stroomt ruischend,
Voor den ernst, nooit moé, noch bleek,
En de zware slag des beitels
Beukt het stuursche marmer week;
Maar stijg tot de sfeer der schoonheid,
En de zwaarte, log en stug,
Blijft, aan de aarde vastgeketend,
In dat element terug!

—

Ligt en levend,
Slank en zwevend,
Hoog veréeld;
Niet met pijn aan 't blok ontwrongen,
Maar, als uit het niet ontsprongen,
Treft den gloénden blik — het beeld!

Bilderdijk staat verwonderd. Hoe? heeft Schiller een grootsche gedachte kunnen opvatten, even als hij? Maar de uitwerking verschilt. Bij hem staat het denkbeeld helder, in een zuivren omtrek: het heeft schoone, maar vaste lijnen. Bij den an-

deren zweeft de uitdrukking even als de gedachte. Zij is schoon, maar met een hulsel omgeven, waardoor de greep des verstands telkens mistast. Ik weet, wat hij denkt: ook de dweeper heeft somtijds waarachtig gevoel, en niet altijd dringt hij zich op, te gevoelen. Hij is mensch: en hoezeer verstompt van gevoel, door zijne verbeelding rusteloos, ten koste van het gemoed, waarmede hij haar verwart, te doen werken, — daar zijn echter oogenblikken, waarin zelfs de meest verkrachte natuur hare regten, en met die hare veerkracht herneemt. Maar in dat geval neemt het gevoel, bij al zijn warmte en waarheid, een valsche wijziging aan: het kan nooit geheel opregt, nooit hoog eenvoudig wezen. — Sch. Wat staat gij te overdenken? Laat ons een ritselende lommer en een murmelende beek zoeken, en ons daar nederzetten, om over onze idealen te spreken! — Bild. Ga daar met Feith zitten, of op een kerkhof! *Ik* dank u; liever wandel ik wat op en neêr; en wat onze idealen aangaat, zij zijn dezelfde en zij zijn het niet: wij zouden er niets of al te lang over handelen! — S. Spreek duidelijker! — B. *Ik* heb

mij gewend, met het bloote oog de natuur zelve aan te zien. Gij kunt het aan mijn vasten blik wel bemerken. De oogvochten, door de kleinzing der sappen zoodanig getemperd, dat de kleur van het licht, wanneer zij tot het netvlies geraakt...... — S. Het netvlies? Dat begrijp ik niet. Gij schijnt van alles te weten; maar kijk mij zoo strak niet aan! — B. *Gij* ziet door een gekleurd oogglas, in een gekleurden spiegel. Gij ziet het voorwerp; maar zoo gij juist ziet, dan ziet gij het anders dan het is; en omdat gij volgt, wat die spiegel en dat oogglas u toonen, is uw werk geen zuivere natuur, maar eene, mogelijk in de lijnen niet misvormde, maar zeker in het koloriet vervalschte beeldnis. — S. Gij bedriegt u. Zoo mag ik in mijn jeugd gedwaald hebben; maar in mijn rijpere jaren heb ik ingezien, wat den dilettant onderscheidt van het kunstgenie. Het verleidelijk aanloksel van het *groote* en *schoone*: het vuur, waarmede het de jeugdige verbeelding ontvlamt: en het uiterlijk der gemakkelijkheid en eenvoudigheid, hebben reeds menigen onervarenen verleid, om pallet of lier aan te vatten, en in

gestalten of toonen uit te gieten, wat in hem begon te leven. In zijn hoofd zijn duistere ideeën in arbeid, als een wordende wereld, wier chaotische woeling hem schokt, en hem doet gelooven, dat een hooger geest in hem gevaren is. Hij neemt het donkere voor het diepe, het wilde voor het krachtige, het onbestemde voor het oneindige, het zinnelooze voor het bovenzinnelijke...... — B. En het platte voor het eenvoudige; maar dat zijn *mijne* denkbeelden. — S. Neen, de *mijne*. — B. Onwaarheid! Gij hebt ze met uwe werken gelogenstraft...... — Ach! waarom gaan zij twisten? Wanneer hun hartstogten gaande worden, hoe zal ik dan de waarheid vernemen? — S. En hoe weet gij, of er geen bederf is in uwe oogvochten, en in uw netvlies? In de bepaling van het duistere, van het wilde, van het onbestemde, van het zinnelooze, verschillen wij. Een bekrompen verstand en een trage verbeëlding zullen voor uitspatting bewaard blijven; maar die onschuld benijd ik hun niet. Ik heb van Shakespeare geleerd, hoe veel men wagen mag. [Bilderdijk glimlacht] Het ware genie weet de grootste wer-

king voort te brengen met al wat aan die vier hoofdzonden grenst. Van daar die hefboom van het schrikwekkende, dien de Ouden eigenlijk niet kenden..... — B. en waarmeê gij en andere groote schrijvers den smaak uwer natie bedorven, en hen, in plaats van eenvoudig-gezond-gevoeligen, tot snorrende zwermers gemaakt hebt. — S. Gij zijt in een ongunstige luim! Vergun mij, u met een voorbeeld duidelijk te maken, wat ik bedoel: gij zult het zeker met mij éêns worden. Gij ziet ginds die groene, lagchende vlakte, met dat rijke verschiet, niet waar? — B. Ja. — S. Terwijl wij er op staren, geniet ons oog: het rust er met welgevallen op, en ons gemoed wordt gestreeld. — B. Goed. — S. Verbeeld u nu verder met mij, wat ik ga beschrijven. Een onbewasfen, wilde heuvel rijst in het midden op, en onderschept een deel van ons uitzigt. — B. Verder! — S. Wij wenschen dien aardhoop weg, als iets, dat het verrukkelijke landschap ontsiert. — B. Geen wonder! — S. Zie! die heuvel wordt al hooger en hooger, zonder in form te veranderen: breedte en hoogte blijven in dezelfde verhouding. Onze

onvergenoegdheid neemt toe: want de toenemende grootte van den heuvel maakt hem al merkbaarder en al hinderlijker. — B. Dat is zoo: hij begint mij merkelijk te hinderen. — S. Hij groeit voort tot de dubbele hoogte van een toren. Voelt gij niet dat ons ongenoegen reeds minder wordt, en voor een ander gevoel plaats begint te maken? — B. Ja, ik voel iets aan mijn schouders. — S. Nú is de berg zóó groot en zóó hoog, dat onze oogen bijna niet in staat zijn, hem in één enkel beeld zamen te vatten; maar hij is ons nu ook meer waard, dan die schoone vlakte rondom, en wij zouden den indruk, dien hij op ons maakt, niet gaarne voor een anderen, hoe aangenaam ook, ruilen! — B. Ei? — S. Merk nu op, hoe onze verbazing langzaam overgaat in schrik, maar vermengd met de allerzoetste aandoeningen, terwijl het ontzaggelijke graauwe gevaarte met zijn kruin naar ons begint over te neigen: het waggelt: nog één stormvlaag!.. — B. Houd op! het zal ons, God beter 't, nog op het lijf komen! — S. Het is niets! wij hadden het ons slechts verbeeld! — B. Ja, maar ik ben ontsteld: hebt gij het wel eens

bijgewoond, dat een berg zoo groeide? — S. Vreemde vraag! zijt gij dichter? — B. Ik meende, ja; maar ik vrees, dat wij beide met onze verbeelding verschillend werken. — S. De *fantasie* van den dichter moet vrij werken, en zij heeft geen grenzen dan het lage en het afzigtelijke. — B. Die grenzen (ik beken het) hebt gij zelden overschreden. Doch waartoe die onderscheiding van verbeelding en fantasie? En waar blijven uwe andere uitersten? waar blijft de rede? waar het verstand? waar het zuivere hart? Geloof mij, Schiller! wanneer deze de verbeelding niet beteugelen, dan moogt gij geestdrijvers in hunne droomerijen voorthelpen, met onzin en belagchelijken wildzang; maar gij zult geen onbedwelmde hersenen en geen onverwrongen gevoel streelen. Het zullen wanklanken zijn voor dat rigtige besef, dat de hoogste vlugt kan bijhouden, maar slechts eene veredeling duldt der vormen eener bestaande stoffelijke en onstoffelijke schepping. Daarom blijft het schoone altijd eenvoudig, al kunnen stompe oogen het niet zien, zelfs niet in de werken der Oudheid. — S. De Oudheid? Hád

zij hare Furien niet? Mij dunkt, ik zie ze: vel en been! de slangen kronkelen zich rondom haar schonkige.... — Nu ja! schilder ze maar niet verder! ik ken ze; maar zij lagen binnen den kring der oude denkbeelden: en daarom waren zij bestaanbaar met de waarheid, even goed als de eenvoudigste zaak van het gewone leven, die de kunst ook al behandelt, maar zelden ongestraft. — S. Bij de Ouden altijd ongestraft: wat is er gewoner, dan het smeden van een schild? En lees echter de beschrijving van het schild van Achilles bij Homerus! Het geheim, dat de dichtelijke zijde van een onderwerp.......,

Terwijl Schiller dat spreekt, hooren zij een zacht en gemoedelijk gezang: het is van een eerbiedwaardigen grijsaard, die op eenigen afstand voorbijwandelt. — Wie is dat? vraagt Bilderdijk. — Het is Hesiodus, antwoordt Schiller, maar luisteren wij:

Zoek het eerst voor u een woning: zoek u stieren voor den bouw;
Voor uw werk een kloeke dienstmeid; doch een' maagd vooral, geen vrouw,

Niet met kinderzorg beladen, niet bezwaard, om over 't veld,
Vlug uw runders na te spoeden, als het vee ter weide snelt. —

— Bilderdijk kan niet zwijgen, maar zegt: Dat schijnt een goed man; maar hij is op een glibberig pad met zijn dienstmeid! — S. Zwijg een oogenblik! Gij zult weldra hooren, waar de dichterlijke zijde is.

Hesiodus zingt, al verder wandelende:

Gij! ('t is tijd dan) scherp uw ijzer; hak voor u, in 't wilde woud,
Drie voet lang den korenvijzel, drie els lengte 't stamperhout!
Zeven voet zal juist de maat zijn, voegzaam voor een wagenas,
'T hout hebbe acht voet! De achtste komt u voor een hamer wel te pas.
Wilt ge uw wagenrad in doorsneé...... (*).

(*) Het is gemakkelijk te begrijpen, waarom de oude Griek de vertaling van Prof. Van Lennep opzong. Hij nam er waarschijnlijk de proef van: want hij zong ze *con amore*, en have zoetvloeijendheid scheen hem te bevallen.

Zij kunnen niet meer opvangen: hij is te ver weg. Beide groote mannen staan stil: ieder met zijne eigene gedachten bezig. Bilderdijk denkt gewis aan zijn *eerste wereld.* Al wat hij bij de bewerking daarvan gevoeld heeft, wordt hem weder levendig. Hij gevoelt zeker, dat dit gedeelte van zijn meesterstuk genoeg was, om hem onsterfelijk te maken, wat zij ook redeneren mogen, die in het eenvoudige iets zoeken, dat het ongeoefendste verstand begrijpen moet. Schiller, geloof ik, herinnert zich zijn diep doorwrocht betoog over de aesthetische opvoeding van den mensch. Ik heb het geraden; want hij spreekt: Indien ik mij misschien in Hesiodus verzonnen heb, dan bewijst hij, met zijn Boeotischen landaard, dat hij ter naauwernood overgegaan is uit den lijdelijken toestand der gewaarwording in den werkzamen van denken en willen, om in zijn physiek leven aan den vorm onderworpen te zijn, zoo ver het gebied der schoonheid reikt, en aesthetisch te worden. — B. Ik begrijp dezen snippel van uw wijsgeerige stelling niet. — S. Dat komt van dien mist van uw Hollandsch Boeotië.

Die nevel belet uwen landaard, iets anders te zien dan het materiële: daaraan houden zij zich allen vast, in letteren én in kunst. Van daar die gemeene form in meest alle hunne werken. Want een gemeen talent zal de edelste stoffe door een gemeene behandeling onteeren; maar een groot talent, en een edele geest, zullen het eenvoudige, zelfs het gemeene weten te veredelen. Een alledaagsch geschiedschrijver zal de nietigste verrigtingen van eenen held even zorgvuldig opteekenen, als zijn verhevenste daden, en even lang vertoeven bij zijn geslachtslijst, en huishouden, en bij de knoopen van zijn rok, als bij zijne ontwerpen en ondernemingen. Zóó doet hij, om dat hij een gemeenen smaak heeft, even als een smakeloos schilder, die zich op de gemeenste voorwerpen met zijn naauwkeurig teekenkrijt afslooft, en zoo hij er, bij toeval, een edeler gekozen heeft, alle waardigheid er van wegpenseelt. En dit zult gij mij toestemmen, hoe gramstorig gij ook schijnt te worden. Want het geheele geslacht, waarmeê gij geleefd hebt, hebt gij altijd gevloekt en verwenscht. Gij hebt niets goeds in

hen gevonden, en zelfs hen, die uwe werken bewonderden, en daardoor ten minste toonden, dat zij op den goeden weg waren, — ook die hebt gij van u gestooten. —

Die hevige uitval verwondert mij in den vriendelijken Schiller. Zou hij een oogmerk hebben, dat mij ontsnapt? — Ik vrees voor onaangename gevolgen: want Bilderdijk geraakt in een groote beweging: het komt los —

B. Ja! ik heb ze verstooten, omdat zij zingend en dansend uwe landslieden bij zwermen inhaalden, die zich gouden en zijden dagen in ons Schlaraffenland beloofden, — en ze vonden! Ik heb ze verstooten, die hunne kinderen naar uw vaderland ter opvoeding zonden, om ze als ganzen terug te ontvangen, en opgeblazen, en vervuld met minachting voor alles wat Hollandsch was. Van daar die verwoesting van den goeden smaak, en van onze schoone moedertaal, tot onkenbaarheid toe verbasterd. Van daar die verknoeijing in uitspraak en stijl, die tot brakens toe walgen doet. Toen alles rondom mij flets en flaauw werd, en het vergif der sentimenteele war-

taal doordrong, heb ik toen het geneesmiddel niet toegediend? Heb *ik* ooit die zieken ontzien, of hen door een weekelijke behandeling bedorven? Heb *ik* den standaard niet opgehouden, toen allen wankelden, omdat zij ongewoon geworden waren op eigen beenen te staan, en, beschaamd over hetgeen van de Fransche Dichtkunst geworden was, aangrepen wat zij konden? Doch wat heeft het geholpen? Een gering getal hoorde mij: waanwijzen, die mij niet begrepen, beoordeelden mij: die mij navolgden, werkten zonder kennis der taal, zonder diepte van studie, zonder rijkdom van gedachten. Men zou tot de natuur terugkeeren! die meende men in de werken der Ouden, misschien ook in de mijne, te zien. Alweder dweepen: dweepen met natuur, dweepen met eenvoudigheid. Maar hunne eenvoudigheid was een dom en laf gebeuzel: een miskenning van de oneindige verscheidenheid en heerlijkheid der natuur: een misselijk kaauwen en herkaauwen van opgewarmde, en vermufte, en weder opgewarmde spijzen. Wat zij *verbeelding* noemden, was

een onnoozel kinderspel: het kwikkwakblazen van vorschen in een poel. — S. Waartoe maakt gij u zoo boos? wij zijn het immers ééns? — B. Éens? dat is onmogelijk! — S. Wel, *ik* heb op uwe landslieden gescholden: *gij* ook; *ik* heb hen *flets* genoemd; gij *dom;* ik *alledaagsch;* gij *laf:* ik heb hun droomerigheid verweten; *gij* hebt hun een nachtmuts opgezet!

— Zij staan weder stil en zwijgen. Zóu hun gesprek hier eindigen? Schiller ziet rond: hij spreekt. — S. Is hier niemand die voor uw volk pleiten wil? — Bilderdijk zwijgt. — S. Mijn hart werd zoo warm, toen ik dat oude tijdperk uwer geschiedenis te boek schreef, en mij verbeeldde geschiedschrijver te zijn, omdat ik zulk een heerlijke stoffe bearbeidde! Dat tijdperk van kracht en hooge eenvoudigheid hebt gij menigmaal bezongen, niet waar? Uw hart stroomde er altijd van over. Gij hebt het beschreven en geschilderd? Is het niet zoo? — Bilderdijk zwijgt. — S. Uw volk is magtig en rijk geworden: het heeft aan overvloed en weelde den tol betaald. Maar het is ongelukkig ge-

worden, — en het heeft zoo geleden! Toen hebt gij het getroost; hebt gij niet? — Toen hebt gij geleden met de lijdenden, en uwe zangen waren balsem voor hunne smart? — B. Willen wij niet wat voortwandelen? — S. Gij hebt bestraft; maar gij hebt ook minzaam vermaand, en geholpen: niet waar? want gij tastte in uw eigen boezem, waar gij den hoogmoed en de eigenliefde onderdrukte. Maar toen een gunstiger lot hun ten deele werd, en uw vaderland eer genoot, — toen hebt gij gejuicht? — hebt gij niet? — want gij hadt een *groote* ziel, die kleine teleurstellingen kon vergeten, en vrolijk kon zijn met de vrolijken? — B. Het lang staan wordt mij moeijelijk. — S. Gij hadt gevoel: want gij hebt het dikwijls betuigd: en gij hebt het nooit aan uw schitterend kunsttalent ten offer gebragt. Het was die weldadige warmte, die koestert en kweekt: die het harde verzacht, en de scherpte der ijzerkleur tempert met bevallige tinten. Gij hebt nooit aan anderen opgedrongen, dat gij den smeltenden omtrek eener Venus voorstelde, wanneer de gespierde Hercules u voor

den geest was. De afdwalingen der kunst hebt gij nooit met magtspreuken gewraakt, maar met helder onderrigt hebt gij te regt gebragt die doolden: want gij deedt het uit liefde voor de waarheid! Nooit heeft in uw hart de wangunst gewrokt: nooit hebt gij *geveinsd te weten*, wat gij niet wist. Aan het edele, dat in uwe ziel was, hebt gij een vrije werking gelaten; en dán trok het u heen, waar één zelfde neiging, een ontmoeting der gedachten, een gelijkheid der geestvervoering was. Dat noemdet gij geen dweepen, neen, maar eene overstorting van het gemoed, die liefde wekt.....

Wat zie ik?.... een traan van Bilderdijk! Het gezigt was verdwenen.

Een man van vernuft, die te veel tijd had en deze Voorlezing aanhoorde, zeide mij: »uw onderwerp loopt als een dunne draad door dat opstel." — Toen hij zag, dat ik mismoedig werd: want ik meende, dat mijn zaken aan een kabeltouw gesnoerd waren: zeî hij weder,

»maar de draad loopt door een klomp kandij-suiker." — De kritiek was vertoet: en *hij* heeft er de schuld van, dat het opstel niet met veel andere verscheurd is.

V.

»Voor arbeid verkoopen de Goden ons alle aardsche goederen:" — »het leven geeft niets zonder arbeid:" — »gij zult niets schoons of nuttigs vinden, dat de stervelingen zonder arbeid verkrijgen." — Deze spreuken, die in beteekenis niet sterk verschillen, kan men met nog meer verscheidenheid van form opgeteekend vinden, reeds bij de oudste dichters, redenaars en wijsgeeren. Ik wil alle die formen niet optellen: want Ruhnkenius heeft, in eene aanteekening op Xenophon, gezegd, dat wie niet bot van geest is, iederen dag de opmerking kan maken, in die wijze gedachte vervat.

Zij moet dus wel waarheid bevatten; en uitzonderingen vind ik nergens aangewezen, hoe verschillend ook de vermogens der arbeiders zijn, waarvan de eene, dien wij vlug noemen, wel met minder, maar niet geheel zonder arbeid verkrijgt, wat aan den trageren zoo veel meer moeite kost.

Maar, ik bid u, noem eens, in een gezelschap, *poëzij* en *arbeid* in één adem! — Gij zult bij weinigen goedkeuring, bij velen bevreemding, en bij sommigen verontwaardiging opwekken. De weinigen, die goedkeuren, zijn voor het grootste gedeelte dezulken, die niet juist weten wat poëzij is, en volgens den regel, *onbekend maakt onbemind*, er niet veel om geven; maar evenwel, wanneer zij een dichtstuk zien of hooren, in stilte denken: *wat moet dat een moeite kosten!* of, *hoe krijgen zij het zoo bij malkaar!*

Zij die u hunne bevreemding toonen, hebben wel achting voor de dichtkunst, maar zij loopen niet hoog met de dichters. De dichtstukken lezen zij gaarne in oogenblikken van verpoozing en uitspanning; maar de dichters houden zij ten naas-

tenbij voor doenieten, wier talent zoo vreemd is aan werkzaamheid, dat zij dikwijls onbruikbaar worden in de industriële maatschappij, en datgene verzuimen, wat zeker niet zonder arbeid verkregen wordt, levensonderhoud voor hen en de hunnen.

De verontwaardiging, eindelijk, zult gij op het gelaat van sommige enthusiasten lezen. Het woord *arbeid* voert hun al wat ligchamelijk, stoffelijk, aardsch, vergankelijk is, voor de gedachte; — en de poëzij is geestelijk, aetherisch, onvergankelijk!

Of er nog een vierde soort zij, die *gaaf* en *talent* in zich zelve weten te onderscheiden, en wanneer zij deze vereenigd in zich werkzaam voelen, van het denkbeeld eener matige werkzaamheid niet huiveren,.... dit durf ik nú nog niet te beslisfen; maar met de *eersten* wensch ik niets te doen te hebben. De zin, waarin zij het woord *arbeid* opvatten, is aanstootelijk en onedel. Men kan er zelfs het denkbeeld eener beweging van armen en beenen en van het zweet des aanschijns niet van afscheiden.

Zij, die ik in de *tweede* plaats genoemd heb,

zouden ligt te bestrijden zijn, indien zij het verdienden. Zoo men hun tegenwierp, dat zij dichtstukken lezen in oogenblikken van verpoozing, en daarom, met eene onnoozele gevolgtrekking, besluiten, dat die kunstukken in oogenblikken van verpoozing gemaakt worden, — zij zouden niets te antwoorden hebben: en, daarom bemoei ik mij met deze liever niet.

Maar ik heb dikwijls bevonden, dat de derde soort, die zich zelve voor *enthusiasten* houden, moeijelijke en gevaarlijke tegenstanders waren, zoo dikwijls ik beweerde, *dat arbeid niet vreemd is aan poëzij*. Ik wil verhalen, wat mij eens met iemand van deze derde soort wedervaren is. Hij was van elders, en hield zich eenigen tijd in deze stad op.

Wij ontmoetteden elkander op een wandeling, en de opgeruimde stemming, waarin wij beide waren, deed ons spoedig een gesprek aanknoopen, en de wandeling te zamen vervolgen.

— Hoe verschilt toch de toestand van onzen

geest, zeide hij, van den eenen dag tot den anderen! Gij weet, dat ik, sedert eenigen tijd, een dichtstuk onder handen heb, en dat ik er mede bezig blijf, zelfs wanneer ik van huis ben. Gisteren was ik stomp: ik had geen doorzigt in het onderwerp, en ik kon in de uitdrukking mijner denkbeelden geen verheffing brengen. Wanneer ik eenige regels nedergeschreven had, keurde ik ze terstond weder af, en haalde er de pen door. Heden is het gansch anders gegaan: ik overzag een geheele rei van gedachten in eens, en alle die gedachten zweefden als in een mimischen tooverdans voor mijne oogen, zoodat mijne voordragt beeldspraak werd, en mijn geest opgetogen, verre boven het ondermaansche. Mijne ontboezeming heeft dan ook dezen ochtend een paar honderd verzen op het papier gebragt. —

Iucundi acti labores, antwoordde ik: met *mijn* werk heeft het dezen ochtend ook nog al gevlot: ik heb het onbekende drukjaar van verscheiden incunabelen ontdekt.

— Neen maar, zeide hij, ik bedoel, dat mijn verbeeldingskracht levendiger werkzaam was, en

dat ik het onderwerp door een echt poëtisch prisma bekeek.

— Ja wel, antwoordde ik: ik begrijp u zeer goed. Zonder een gunstige stemming van den geest kan geen letterkundig werk van de hand gaan. Met *mij* was het óók, als of iemand achter mij stond en mij influisterde: nu moet gij *dit* geschrift inzien: nu moet gij *dat* boek naslaan: nu moet gij in *dat* register zoeken: en al scheidende en verbindende kwam ik tot de waarheid, en die wezenlijke arbeid kostte mij bijna geen moeite.

— Er volgde eenige oogenblikken stilte, zoodat ik, in mijne eenvoudigheid, de zaak al voor afgedaan hield, en een ander gesprek over de laatste nieuwstijdingen wilde beginnen.

— Och neen, zeî Melisſus eindelijk: gij weet dat ik achting heb voor de soort van studien, waarvan gij spreekt, en waarin gij zoo voorspoedig gewerkt hebt; maar ik verwachtte van *u* niet, dat gij ze op éêne lijn zoudt stellen met de...... (hij zocht een woord) met de werking van het poëtisch vermogen. Die soort van verwarring heeft een noodlottig misverstand doen ontstaan omtrent het

wezen der poëzij. Van daar de *verzenmakers* en *verzenlijmers*, en de zinspreuk van een poëtisch gezelschap: *kunst wordt door arbeid verkregen:* eene uitvinding der flaauwhartige XVIIIde eeuw, toen men dichtstukken zat te maken, omringd van *spraakkunsten*, *woordenboeken*, en *rijmlijsten*, en zelfs het mechanismus der prosodie vergeten had, waarvan Vondel en de dichters van zijnen tijd zich zoo meesterlijk bedienden. Maar er ontbrak geest en ziel aan de gewrochten der voorgaande eeuw. Of zijn de twee groote ingredienten der poëzij niet *verbeelding* en *gevoel?* En is verbeelding een *werk?* Zij is evenmin een arbeid, als iedere gemoedsaandoening, als iedere verrukking, als ieder gezigt. Want de verbeelding is een gezigt: zij is een blik van den geest in zichzelven: in wiens verhoogden toestand allerlei formen van kennis en wetenschap en rede zich schakeren tot beelden en groepen, die het oog des verstands aanschouwen *moet*, en daarom nog minder werkzaam is, dan het ligchamelijk zintuig des gezigts: want uwe oogen moet gij open houden, zoo lang gij een voorwerp buiten u aanschou-

wen wilt. Of is het *gevoel* misſchien een arbeid? het gevoel, dat geen werking hoegenaamd *kan* aanduiden, omdat het eene vatbaarheid, prikkelbaarheid, een lijden, of een genot is! Het verwondert mij, dat gijlieden de dichters zegt te begrijpen: juist omdat gij zelve geen dichters zijt, begrijpt gij het wezen der dichtkunst niet. —

Ik beken, dat deze redevoering, die bijna in éénen adem uitgesproken werd, mij onthutste. Het viel mij zoo onverhoeds op het lijf: en (om de waarheid te zeggen) het vernederde mij, dat *ik* zoo werken en zwoegen moest, om iets gerings tot stand te brengen: terwijl eene andere kunst of gaaf of talent, dat de wereld in verrukking zet, geen moeite hoegenaamd kostte.

Mijn lieve Melisſus! zeide ik, ik benijd u die echte Italiaansche weelde, dat *dolce far niente* der kunst. Ik wil gaarne over dit onderwerp met u spreken; maar dan moet gij niet zoo veel achtereen zeggen: want dat brengt mij in de war. — Wel ja, antwoordde hij: misſchien wilt gij een Socratisch gesprek met mij op touw zetten, hier op een buitensingel! Ik laat mij liefst niet voor

den gek houden: en daar zou het ligt op uitloopen, zoo gij Socrates nadeedt. Mogelijk wilt gij zelfs ons gesprek opschrijven, en in uwe Maatschappij voorlezen! Zoo gij iets over dit onderwerp te schrijven hebt, maak er een betoog van; maar moei er mij niet in. — Ja maar, Melisfus! zeide ik: wanneer ik een betoog schrijf, dan heb ik zeker gelijk, en dan is het nog erger. Hebt gij ooit iemand iets hooren betogen, en te gelijk bekennen, dat hij het niet goed wist, of ongelijk had? — Nu, dat mag zoo wezen, zeî Melisfus; maar ik vind het toch verkeerd, dat gij de dialogen zoo in de mode brengt: zij pasfen in onze tijden niet. Wij zijn, in onze eeuw van vastere kennis en zekerder wetenschap, aan *betogen* gewend: en ik geloof, dat gij aan een dialoog den voorkeur geeft, omdat zulk een opstel u minder moeite kost. — Dat is eene andere vraag, antwoordde ik; maar hoe minder werk, des te nader bij de poëzij, niet waar? — Gij beuzelt, zeide hij: ik heb bezigheid in de stad, en ik verlaat u bij deze poort. — Dat is onmenschelijk, Melisfus! riep ik: gij slaat mij dood, en wilt mij niet éens

begraven. Wandel nog één singel met mij. Ik beloof u, dat ik niet Socratisch met u spreken zal, of het moest, bij ongeluk en door uw eigen schuld, zoo uitvallen. Socratische gesprekken kan iedereen houden en maken: en *ik* houd van het uitstekende. — Melisſus liet zich overhalen. —

Wat is het mooi weêr! zeide ik. — Jà, antwoordde Melisſus: — er volgde een korte stilte. — De wolken komen goed te pas, als er geen lommer is, zeî Melisſus. — Dat is ook zoo, antwoordde ik: — er was alweêr stilte. Het ging met ons gesprek, als met een wagen, die in eens buiten het staande spoor in het rulle zand geraakt: het wilde niet voort. Ik geloof dat het door verlegenheid kwam, dat ik het zonderlinge voorstel deed, om op een bank aan den kant van het water te gaan zitten.

— Ik vertrouw u niet, zeî Melisſus: gij wilt weder een tooneel uit Plato vertoonen, met een Ilisſus achter ons, en platanusſen boven ons hoofd. — Wel nu, antwoordde ik: indien onze woorden niet beter uitvallen dan de decoratien, dan hebt gij niets te vreezen. — Van de wande-

taars zekerlijk, antwoordde hij: zoodra ik er in den omtrek zie, sta ik op. Het is immers hier geen gewoonte, dat men aan den weg op een bank zit. — Zit maar gerust, zeide ik, en laat uw oog eens weiden over die ruime vlakte. — Over die grasvelden, vroeg Melisfus, met een weinig bevreemding: en op die brug, daar in de verte? — Ja, mijn lieve Melisfus! door zulke gezigten werden Poot en meer andere dichters bezield en verrukt. Of houdt gij landbouw en veeteelt voor ondichterlijk? — Zoo iets zult gij *mij* niet ligt hooren zeggen, antwoordde hij: ieder onderwerp, mits het niet onedel en laag zij, is dichterlijk voor den waren dichter. Maar, in allen gevalle, hoe middelmatig schoon dit natuurtooneel ook zij, ik adem hier toch vrijer, en het is mij een genot, dat ik met den rug naar de stadswallen gekeerd zit. — Ik wist wel, Melisfus! antwoordde ik, dat gij op deze bank nog genieten zoudt: het gaat mij, even als u: indien ik geen stedeling was, zou ik een buitenman wezen. — Dat laat zich hooren, zei Melisfus; maar voor hem, wiens geest hooger gestemd is, wiens hart behoefte heeft aan

edel genot, is het eeuwig aanschouwen van menschenwerk, met al zijn bekrompen formen, met al zijn kinderachtige sieraden, met al zijn wanstaltigheden, een walg. Het gewoel, het gekruis van bezigheid en beroep: in de week het razen en hameren en rammelen van een hoop menschen, die op elkander gepakt leven, en, op de feestdagen, de wansmaak van het wandelende gemeen, dat zich opschikt, en in dien opschik zoo regt gemeen is, en linksch in al zijn bewegingen......; och neen! op die grasvlakte en op die koebeesten rusten mijn oog en mijn gemoed! —

— Gij spreekt ook van niets, dan van kalmte en rust, waarde Melisſus! zeide ik: komt dat van de poëzij, die geen werk voor u is? — Gij hebt mij beloofd, antwoordde hij, dat wij dat onderwerp daar zouden laten. Zeer zeker zou het landleven voor mij geen ideaal van luiheid wezen. Er is ploegen, eggen, zaaijen, poten, planten, snoeijen. — Ja, er is veel! riep ik: dus zoudt gij geheel landman worden, en uwe letterkundige liefhebberij vaarwel zeggen? — Ik zie niet, waarom beide niet te zamen kunnen gaan,

zei Melisſus: waarlijk, de landbouw, in zijn geheelen omvang, is als studie een belangrijk vak: zij zou anders in het Academisch onderwijs niet opgenomen zijn. Die studie staat immers met *geologie, physica, chemie, astronomie* en *mechanica* in het naauwste verband? Is er niet, van de oudste tijden af, een geheele bibliotheek over geschreven door mannen, die de natuur in hare werken en wetten poogden te bespieden? — Dat *bespieden* en *beloeren* moet arbeid en vlijt kosten, dunkt mij, Melisſus! zeide ik. — Nu ja, men neemt er tijd toe, antwoordde hij: — vooral, ging ik voort, wanneer men er over schrijft, wanneer men voorschriften opstelt, den tijd voor ieder veldarbeid aanwijst, het verband tusſchen den aard van ieder getij en dien van iedere vrucht of plant opgeeft, den invloed van zon, maan en starren, en wat er verder aan den hemel is, aantoont, en de hulp, waarmede wij de natuur te gemoet kunnen komen, wanneer het saizoen ongunstig is, of onze moedwil haar dwingt tot ontijdige vruchtbaarheid. Er is iets edels in die studie, Melissus! — Dat is er ook, antwoordde

hij: van Varro en Columella af, tot op onze tijden toe, heeft zij mannen van groote talenten bezig gehouden. — Maar Melisfus! zeide ik, wanneer men dat onderwerp in poëzij behandelt, wordt dan alles gemakkelijker, of heeft men dan minder talent en zoo veel kennis van de zaak niet noodig? — (Melisfus kraste in het zand met zijn wandelstok). — Mij dunkt, ging ik voort, dat er in de *Georgica* van Virgilius veel studie is, en dat een dichtstuk, dat wij dikwijls moeite hebben om goed te begrijpen, ook aan den Dichter eenige moeite kan gekost hebben! — Dat wil ik wel gelooven, zeî Melisfus; maar dat ding is toch eigenlijk geen poëzij. — Hierover wil ik gaarne op een anderen tijd met u spreken, antwoordde ik; maar Bilderdijk zou vreemd opgezien hebben, zoo gij hem verteld hadt, dat zijn nooit genoeg geprezen, maar ook al te weinig gelezen *Ziekte der Geleerden*, geen poëzij was! Hij toont er zoo veel kennis in, zeggen deskundigen: hij had er zoo veel voor nageslagen, zoo veel, vooral in zich zelven, opgemerkt, om al die akelige kwalen zoo uitvoerig te kunnen schilderen. — Ja

maar, zeî Melisfus, de *episoden* zijn eigenlijk het poëtische gedeelte. — Wil dat zeggen, Melisfus! vroeg ik, dat hij aan het geheele gedicht gewerkt heeft, behalve aan de episoden: dat hij somtijds dacht: »nu zal ik eens uitblazen," en dan eene episode in zijn gedicht maakte? Ik kan het niet goed beoordeelen, Melisfus! omdat ik geen dichter ben; maar mij dunkt, dat hij ten minste aan de twee eerste en twee laatste verzen van zulk eene episode een weinig moet gewerkt bebben, om ze in verband te brengen met het onderwerp. Zou men welligt eene uitzondering moeten maken, en zeggen, »dat *het leerdicht, de didactische poëzij, een poëtische studie, een poëtische arbeid is?"* —

Ik geloof waarlijk, dat daar iemand aankomt, zeî Melisfus, opstaande: — wij zagen toe. —

— Och neen, riep ik: ga maar zitten: het is een bleekershond: dat beest zal niet rondvertellen, dat wij hier gezeten hebben. Zit maar gerust, en wees niet bang. Gij zit ook op den sprong, als of gij ter sluip buiten de belegerde stad, bij de voorposten der Spanjaarden gekomen waart. — Ik twijfel, antwoordde Me-

lisſus, of deze bank hier toen reeds gestaan heeft. — Indien zij er toen reeds gestaan heeft, zeide ik, dan is zij eene antiquiteit: en zoo zij eerst beroemd moet worden, nadat *wij* er op gezeten hebben, dan zal men er in latere eeuwen nog mede dweepen. — Ik verkies op deze bank niet aan het nageslacht overgeleverd te worden, antwoordde Melisſus. — Gij kunt het niet weten, zeide ik: zoo gij slechts een kalme houding aanneemt. Meent gij, dat de oude lieden, die over den muur van Troije zaten te kijken naar het leger van de Grieken, ook zoo bevreesd waren, dat de wandelaars hen zien zouden; en denkt gij, dat Socrates, die, zoo lang als hij was, in het gras lag...... — Dat waren ook andere tijden en andere gebruiken, viel Melisſus mij in de rede: misſchien zijn ook hier, 250 jaren geleden, de zeden eenvoudiger geweest. Thans zou niemand u gelooven, indien gij te boek schreeft, dat wij hier hadden zitten te keuvelen, en op grasvelden en tuinhuisjes te kijken. Men zou zeggen: dat is een verdichtsel, en hij heeft tegen het

costuum gezondigd. — Dat zien wij wel meer gebeuren, mijn lieve Melisfus! antwoordde ik, wanneer de verbeelding de wetensehap vooruit of voorbijloopt. Ik bewonder altijd de schrijvers, die een verdicht verhaal zoo juist pasfen in den tijd, waarin het verhaalde door hen geplaatst wordt. — Dat gedeelte der fraaije letteren, zeide Melisfus, staat tegenwoordig op een veel grootere hoogte dan te voren. Er moet gereisd worden, om het land te leeren kennen, waar het geval gebeurd is, dat men verhalen wil: men moet de zeden van het volk bestuderen: en wanneer het verhaal naar verloopen eeuwen teruggeschoven wordt, dan zijn de moeite en de arbeid nog veel grooter. Oude kronijken en geschiedenisfen moeten naauwkeurig gelezen worden: flaauwe wenken, ter loops gemaakte aanmerkingen gezocht en opgeteekend, om ze te zamen te stellen, en aldus zich eenig denkbeeld te maken van het volksleven, zonder kennis waarvan het verhaal gevaar loopt van in de lucht te hangen, of zich hier of daar tegen te spreken en onnatuurlijk te worden. Uit dit

oogpunt beschouwd, heeft het verdichte verhaal in der daad eene historische waarde. Maar de schrijver heeft een groote verantwoordelijkheid, omdat de aangename inkleeding en levendigheid van zijn verhaal zoo aanlokken en treffen, zoodat het tafereel van de zeden en gebruiken van den tijd, dien hij voorstelt, misschien nog dieper zich prent in het geheugen der lezers, dan de lotgevallen der personen. Dit is een stil getuigenis van den lezer, dat het historische nog hooger waarde heeft dan het verdichte. Daarom verwijt men ergens aan W. Scott, dat hij rijker was in kennis van oude legenden, dan van den toestand van het oude Engeland. —

Dat is opmerkelijk, Melissus! antwoordde ik: en gij maakt dat mijne bewondering van dat talent nog hooger stijgt. Is er nog zóó veel af te dingen op dat van eenen man, die gezegd wordt zoo veel jaren gestudeerd te hebben, eer hij die reeks van verdichte verhalen begon te bewerken, waarvan Europa thans weérgalmt? Maar, mijn lieve Melissus! het eerste gedeelte van die reeks was poëzij: en sommigen zeggen,

dat in zijn latere prozastukken ook veel poëzij is. — Wat maalt gij? riep Melisfus, en wat gaat het *mij* aan, hoe sommigen hun oordeel uitspreken. *De studie en de arbeid behooren tot de voorbereiding:* daardoor verheft zich de dichter op het standpunt, van waar zijn verbeelding hare vlugt nemen kan. — Maar, Melisfus! vroeg ik, wanneer de dichter al is het maar een klein deel van de vrucht dier voorbereiding verloren heeft, (en hoe dikwijls kan hem zulk een klein deeltje niet ontslippen?) moet dan zijne verbeelding ook *dit* gebrek aanvullen, of moet hij, voor een oogenblik, uit zijn vlugt naar dat hooge standpunt afdalen, en van dat hooge standpunt verder naar beneden, om den foliant zijner aanteekeningen even na te slaan, en daarna weder te kunnen opklimmen, en zijn vlugt nemen? en dan vervolgens zoo telkens op en neêr, van de studie naar de vlugt, en van de vlugt naar de studie? — Ja wel, ik zie het al, zei Melisfus: gij speelt weêr voor *Socrates!* Het staat u goed, altijd van uwen Homerus te spreken, die geen enkele letter van zijn lange gedichten opgeschreven heeft!

— Waar staat dat, Melissus? — Wel, ik heb het hooren zeggen. — Hooren zeggen! — Nu goed, ging Melissus voort: indien dat niet bewezen kan worden, weet gij ten minste niet, dat Silvio Pellico zelf verhaalt, dat hij, in zijne gevangenis, honderden van verzen maakte, en toch niets had om ze te kunnen opschrijven? — En heeft hij ze onthouden? — Wel zeker, van woord tot woord. — Dat is zonderling, Melissus! zeide ik: men zegt anders dat de *Improvisatori*, wanneer hun vlugt gedaan heeft, bijna niets weten van hetgeen zij ontboezemd hebben. Hebt gij ooit eene improvisatie gehoord? — Wel zeker! het was goddelijk: *est Deus in nobis!* Dat is de ware poëzij: het is een stroom van gevoel, die alles medesleept. — Zeer goed, Melissus! hebt gij er ooit eene opgeschreven en nabij bekeken? — Neen! daar ging het te gaauw toe. De beelden snellen elkander achterna: en de toehoorder merkt slechts den schoonen loop op, die als een lichtstraal voortschiet, of in zich zelven terugkeert. — Weet gij, Melissus! vroeg ik, wááraan gij mij denken doet? — Wel nu? —

Wanneer men een of ander voorwerp, waar een weinig glans aan is, b. v. een sleutel, een koperen dekseltje, aan een touw bindt, met een luts aan het eind, en wanneer men den vinger door die luts steekt, en het touw snel ronddraait, dan maakt dat sneldraaijende voorwerp een cirkel van glans, die het oog streelt. Is dat de improvisatie? — Dat is eene ellendige vergelijking! — Nu goed, Melisſus! maar Silvio Pellico onthield zijne verzen? — Ja. — Dus was het geen improvisatie? — Eigenlijk niet. — Dus ging het langzamer dan eene improvisatie. — Nu, dat spreekt van zelf. — En waarmede vulde Silvio Pellico den tijd aan, die er overschoot, omdat het langzamer ging? Improviseerde hij misſchien een of twee verzen te gelijk, en deed hij dan weder wat anders, en zoo voorts? — Dat is eene onnoozele vraag, zei Melisſus; hij dacht aan zijn gedicht. — *Dacht* hij, Melisſus! Dan moet of Pellico niets van die lange gedichten onthouden hebben, of *de verhalende en schilderende poëzij is een poëtische studie, een poëtische arbeid.* Kies maar uit! —

In eens hoorden wij schuins achter ons, aan den waterkant, een geritsel, zoodat Melisfus opvloog, als of hij een slang had hooren schuifelen.

Daar zijn menschen! riep hij. — Maar, Melisfus! vroeg ik hem, jaagt een visfcher u zulk een schrik aan? Bij ons zijn dat vreedzame menschen: ga maar weêr zitten.

Is de vangst goed? vroeg ik den man, terwijl hij ons voorbijging. — *Nain, waere heer.* — Is er nog al visch in den singel? — *Jae!* — Hoe komt het dan dat gij niets vangt? — *'T is te vuyl an de kant.* —

Gij hebt hier een vreemd dialekt, zeî Melisfus, toen de visfcher ons voorbij was. — En hebt gij wel opgemerkt, vroeg ik hem, hoe kort en zakelijk zijn antwoorden waren, en dat er karakter in was? — Wat meent gij met *karakter?* vroeg Melisfus. — Wel, dat er harmonie is tusfchen den man en zijn antwoorden: indien iemand ze verdicht had, men zou zeggen: »hij kent de Leidsche visfchers, hij heeft ze bestudeerd." — En meent gij dan, vroeg Melisfus, dat gij uit het korte en krachtige gezegde van iemand opmaken

kunt, wat zijn karakter is? — Mij dunkt, ja, antwoordde ik. — Welnu, hervatte Melisfus, ik zal er u een opzeggen; maar komt er ook iemand aan? — Ik keek rond, en, »ga maar voort," zeide ik.

Melisfus riep, dat het klonk: *Soldats! souvenez vous, que du haut de ces Pyramides quarante siècles vous regardent.*

Die woorden, zeide ik, schijnen wel in Egypte gesproken te zijn, vóór het leveren van een gevecht. — Juist geraden, antwoordde Melisfus. — En na de hieroglyphische ontdekkingen van Champollion, ging ik voort: omdat de spreker zoo op een haar die 40 eeuwen heeft kunnen berekenen. — Dat doet niets tot de zaak, zeî Melisfus: die hieroglyphen vertrouw ik nog niet; maar het is ons nu om het karakter van den man te doen. — Wel, zeide ik, indien het met de chronologie uitkwam, dan zou ik denken, dat een rhetor uit de Asiatische school die woorden uitgesproken had. — Melisfus begon hartelijk te lagchen. — Nu, lach maar zoo niet! zeide ik: het is bombast, en er ligt in die woorden dezelfde verwaande domheid, die

men bij die rhetoren vond. — Melisſus schaterde. — Dat het bombast is, zal ik bewijzen. Het klinkt mooi, maar het zegt niets. De tijd gaat immers voorbij: de eeuwen rollen weg, en zij zien niet meer om. Maar verbeeld u, indien het dan zoo moet, dat die 40 Egyptische eeuwen daar boven zaten toe te kijken, en dat zij de *Egyptische geschiedenis* van dat tijdsverloop voorstelden; had die geschiedenis dan zóó veel reden om trotsch te wezen en te denken: *nu zullen wij eens toezien, of die soldaten daar beneden onzer waardig zijn?* Of moeten zij den *tijd* in het algemeen aanduiden? Dan kon die spreker overal gezegd hebben: *soldaten! onze aardbol heeft zeker reeds 6000 jaren bestaan: weest dapper!* Of wilde hij zeggen: *soldaten! daar staan overoude steenhoopen, die de menschen opgestapeld hebben: zij hebben 40 eeuwen lang onwrikbaar gestaan: houdt u óók zoo goed?* Hoe gij het draait, het zijn klinkende woorden zonder zin, en dat noem ik *bombast.* Dat het dom was, zal ik óók bewijzen. Want verbeeld u eens, hoe veel misverstand en verwarring er kon ontstaan! In de open lucht kan nie-

mand zoo schreeuwen, dat hij door duizenden verstaan wordt. Die het naastbij zijn, hooren het goed: die iets verder staan, misfen een woord: » wat heeft hij gezegd," vragen de anderen, die nog verder af zijn: en zoo gaat het rond, met gisfingen, weglatingen en aanvullingen, geheel ontaard en verknoeid. En het zou mij daarom ook niet verwonderen, indien het groote getal er van gemaakt had, dat er 40 kanonnen van den vijand boven op de Pyramiden stonden, en dat die post eerst moest ingenomen worden. Daarom, Melisfus! indien gij deze aanspraak niet verzonnen hebt, dan hebben de soldaten van dien spreker in dat gevecht zeker te kort geschoten. —

Melisfus gierde zoo onbedaard, dat hij dreigde achterover van de bank te vallen. Met één been in de hoogte, riep hij: Het was Napoleon, vóór den luisterrijken veldslag van de Pyramiden! en de Franschen hebben die aanspraak altijd bewonderd, als een model van poëtische krijgsbevelhebbers-welsprekendheid!(*)

(*) Ik heb ergens in een Fransch boek de *tessera* van Napoleon overgesteld gezien tegen die van Nelson, vóór den slag van Tra-

— Ik kan het niet helpen, Melisſus! zeide ik, een weinig bedeesd. Maar gij ziet, dat de studie der karakters hoogst moeijelijk is. — Dat heb ik nu duidelijk gezien, antwoordde hij. — Wie weet, wat ik nog leeren kan, hernam ik, wanneer ik blijf voortstuderen! Men is er nog niet, al spreekt men gedurig van karakterkunde en menschenkennis. Het hoogste dier wetenschap schijnt voor den overrijpen leeftijd bewaard te wezen, nadat men zich zelven zoo ongeveer in allerlei stand en zit en ligging heeft waargenomen. Want de karakterkunde schijnt van zich zelve te moeten uitgaan. — Daaruit zou volgen, zeî Melisſus, dat men zelf een soort van Proteus zou moeten zijn, en allerlei karakters in zich vereenigen, om die van al de anderen te kunnen beoordeelen. — Ik weet het niet, Melisſus! antwoordde ik: de beantwoorder van eene of an-

falgar: zij was, meen ik, *England expects that every man shall do his duty*. » Zoo kan ieder Corporaal (zegt de slimme Franschman) zijn soldaten aanspreken, die hij drilt.'' — Dat is waar ook; maar in het eene geval is het *duty*, de *geswinde lading* goed te leeren; in het andere was het *duty*, de Spanjaarden en *Franschen* te slaan, dat er geen stuk van te regt kwam: en dat hebben de Engelschen toen vrij goed gedaan.

dere prijsvraag zal die zwarigheid misschien oplossen. Maar ik vraag u, of gij kans zoudt zien, om een karakter te verzinnen en in allerlei omstandigheden te plaatsen, waarin gedacht en gesproken en gehandeld moet worden, en dan uw verzonnen karakter zoo te laten denken, spreken en handelen, dat het een volkomen en natuurlijk geheel maakte: zoodat iemand, die werkelijk een zoodanig karakter had, en uw verzinsel las, of aanhoorde, zeggen zou: »waarlijk, zóó zou ik ook gesproken en gehandeld hebben?" — Ik heb het nooit beproefd, antwoordde Melisſus; maar ik geloof, dat ik verbazend zou moeten peinzen, en dat ik mij zelven telkens zou moeten afvragen: »stemt *die* gedachte met *die* vorige handeling overeen? is *die* daad niet in strijd met *dat* vorige overleg?" Ik word nú reeds bang van den arbeid, dien zulk een verdichtsel kosten zou! — Ja, dat komt er van, zeide ik, als men zoo verwend is door de poëzij, die gemakkelijk daarheen rolt. Maar, mijn lieve Melisſus! zulke verdichtsels worden er menigmaal in poëzij gemaakt! —

Ik bemerk nu eerst, dat de bank vochtig is door

de laatste regenbui, zeî Melisſus. — Ik ging voort: gij moet mij hier, op deze bank, een Tragedie of Comedie van de goede soort ontboezemen, of bekennen, dat *de dramatische poëzij een poëtische studie, een poëtische arbeid is.* —

Neen, ik word te nat, zeî Melisſus; laat ons eindelijk opstaan; ook geloof ik dat in de verte iemand aankomt. — Welnu, zeide ik, terwijl wij voet voor voet heenwandelden en somtijds stil stonden: wat krijg ik van u, een Treurspel of een Blijspel? —

Gij zijt een lastig mensch, zeî Melisſus, half schertsend: wanneer ik eens in een goede luim ben, dan zal ik een scherp hekeldicht op u maken! — Dat is niet vriendelijk, Melisſus! antwoordde ik; maar wanneer gij in een goede luim zijt, vallen die dingen dan nooit stomp uit? — Een enkelen keer, bekende Melisſus; maar men is er bij: en wanneer het *u* geldt, dan zal ik er aan versnijden en slijpen, tot dat het steekt. —

Mijn lieve Melisſus! riep ik uit, *dan is de Satyrische poëzij een poëtische studie, een poëtische arbeid!* —

Hoor eens, zei Melisfus, ik had u verzocht, dat wij over dat onderwerp op deze wandeling niet verder spreken mogten; en toch komt gij er telkens op terug. — Ik weet niet, wie van ons beide schuld heeft, antwoordde ik; mag ik niet een onnoozele gevolgtrekking maken? — Ja maar, zeide hij, uwe gevolgtrekkingen zijn een weinig haastig: die dingen laten zich op een wandeling niet afdoen, en eigenlijk vooral niet met iemand, die geen dichter is, en dus geen onderscheid weet te maken tusfchen een redenerende of geleerde, en een dichterlijke beschouwing van een voorwerp. — Gij beperkt het getal uwer lezers, Melisfus! zeide ik: want hoewel wij geen gebrek aan dichters hebben, onze bevolking telt er, geloof ik, nog meer, die geen verzen maken. Gij maakt van uw vak een waar gild. — Wat maalt gij van *vakken?* riep Melisfus: iedere *wetenschap* behoort tot een vak; maar de poëzij is een *gaaf:* en wanneer ik u met de *didactische*, de *epische*, de *dramatische* en de *satyrische* dichtsoorten heb laten omspringen, het was omdat zij eigenlijk vakken van wetenschap zijn, die door de poëzij

verfraaid worden. De dichtkunst is niet bestemd, om de *wetenschap* te doen vorderen, met studie en arbeid, maar om haar, in een bevalligen tooi, niet meer tot het verstand alleen, maar tot het gemoed te doen spreken. Zoo gij wilt, zulk eene poëzij is de *geïdealiseerde schoonheid van den arbeid.* — Die definitie treft mij, Melisſus! zeide ik; maar gij behoudt dan ook geen regt, om op den gemeenen man te schelden, die »zoo regt gemeen in zijn opschik is, en linksch in al zijn bewegingen", wanneer hij des zondags rondwandelt, als de *geïdealiseerde schoonheid van het handwerk.* — Laat mij uitspreken, zeî Melisſus: ik bedoel de poëzij der *vier* genoemde dichtsoorten; maar zij is de eigenlijke *poëzij* nog niet. Zij is slechts een poëtische voorstelling van *zaken*, van *daden*, van *wetenschap.* Maar de poëzij kan zich afsluiten in haar zelve, en van de voorwerpen tot eeuwige denkbeelden opklimmen, zoodat de verbeeldingskracht in het gevoel opgelost wordt. Dan ontdoet zij zich van kunst en wetenschap, en haar vaart is onbeperkt. Van één voorwerp, van ééne gedachte zich ophef-

fende, doorzweeft zij het onmetelijke ruim der aandoeningen, en verliest zich in het oneindige. Dat is de *lyrische poëzij:* de poëzij bij uitnemendheid. —

Maar komt zij dan niet weêrom? vroeg ik. — Wat bedoelt gij met die vraag? zeî Melisſus. — Wel, uwe definitie brengt mij een vuurpijl voor den geest. Wanneer die lichtstraal zoo schitterend oprijst, en zich in de donkere ruimte verliest, dan juichen wij, die beneden staan; maar wanneer zij, nog sisſend en snorrend, nederkomt en op den grond valt, dan zeggen wij, dat zij niet deugt. Is dat uwe lyrische poëzij? En wanneer zij daar boven zich verloren heeft, maar de stok nedervalt, is die stok dan zooveel als de dichter, die zijn poëzij daar boven gelaten heeft, en in het duistere nederploft? —

Kom! zeî Melisſus, laat ons dezen singel maar gaauw afwandelen! Er is met u geen spreken over poëzij. Buiten het gevoel over gevoel te willen spreken, is even ongerijmd en dwaas, als buiten het geloof over het geloof te oordeelen. Gij deedt beter, rondnit te bekennen, dat gij de poëzij minacht,

of, nog liever, dat gij ze voor niets houdt. — Neen, Melisfus! *geen van beide!* Maar zeg mij, hoe dom mag men wezen, om toch een lyrisch gedicht te kunnen maken? — Hoe dom? dat weet ik niet; maar ik weet wel, dat *geleerdheid* een nekslag is voor poëzij. — Daarover kunnen wij op een anderen tijd handelen, Melisfus! zeide ik; maar zeg mij, bid ik u: wanneer gij een lierdicht schept, en uw gevoel laat vliegen, in welk een voertuig plaats gij het dan? — Wel! in eene gedachte, natuurlijk. — En hoe zult gij die gedachte verneembaar maken? — Ja, dat weet een kind! met woorden, met de taal. — Hoe beter dus de taal is, Melisfus! des te beter wordt de gedachte uitgedrukt, en hoe beter de gedachte uitgedrukt is, des te duidelijker spreekt het gevoel: of is dit niet zoo? want ik vrees, dat het gevoel, in géén taal gedacht, of uitgedrukt, een bijster verwarde aandoening is. — Tot uw dienst, zei Melisfus: daar hebben wij Socrates al weêr! — Nu goed, Melisfus! ik zal voor *u* antwoorden: De echte dichter moet zijn taal volkomen magtig wezen, en hoe dieper gedacht en rijker de form

dier taal is, des te rijker en dieper zal zijn gevoel kunnen spreken. Maar dien rijkdom en die diepte der taal moet hij kennen: en dat vereischt langdurige studie, Melisſus! en ernstigen arbeid. — Dat is het oude argument, zeî Melisſus, dat het proza ten koste van de poëzij verheft. Al stemde ik u toe, dat het arbeiden aan de taal de lyrische vlugt van den dichter vergezelt, dan zou daaruit nog niet volgen, dat zijne *verbeelding* en *gevoel* belemmerd worden, en arbeiden moeten. — Melisſus! zeide ik, het valt mij zóó moeijelijk, die taal van dat gevoel af te scheiden! Gij houdt van varen, niet waar? — Ja wel; maar minder van uwe vergelijkingen. — Neen maar, ging ik voort; wanneer men zoo langs het water wandelt, dan denkt men ligt aan schuitje-varen. Wanneer gij met uw gezin een togtje op het water wilt doen, en met hen ingescheept zijt in een gemaklijke boot, zegt gij dan: *Zie zoo, kinderen! daar zitten wij*, — zonder iets meer? of slaat gij handen aan de riemen, en roeit gij, zoo lang gij lust hebt om voort te gaan? en wanneer gij in een loopend water zijt, stuurt gij dan ten min-

ste het roer niet, om niet in het riet te raken? Nu komt het er maar op aan, dat wij de rollen goed verdeelen. De boot en de riemen zijn de taal: uwe kindertjes zijn uw gevoel en verbeelding: het water is de dichtstoffe: hoe ruimer, des te schooner vaart; — maar wat zijt gij? — Het raakt mij niet, zeî Melisſus: *omnis comparatio claudicat.* — Dat is vreemd, Melisſus! hernam ik; wilt gij niet weten, dat gij en uw gezin één zijt? Ik weet het immers, dat het roeijen voor u zulk een genot is, en dat de denkbeelden van *roeijen* en *vorderen* in uwe ziel tot één denkbeeld van *varen* zamensmelten. — Melisſus werd stil en aangedaan: want hij houdt veel van zijn kindertjes en van roeijen. Nu goed, zeî hij eindelijk, breng die boot maar weêr aan wal. Maar gij zult toch niet beweren, dat de taal alléén den lyrischen dichter maakt? — Neen, Melisſus! antwoordde ik: *neen!* — Wel nu, hernam hij, laat dan, zoo als ik reeds zeide, de bewerking der taal zijnen zang begeleiden; maar die zang is vrij, als de adelaar in het zwerk. De loop der aandoeningen laat zich door geen grammatisch taal-

geknutsel stremmen. In haren gang nemen zij telkens iets op van de voorwerpen, die zij rakelings voorbijgaan. Van daar die rijkdom der lyrische gedachte: van daar die afwisseling van kracht en teederheid, van zoete harmonie en bruischend Titanisch geweld. Het is de Pindarische bergstroom, door Horatius zoo heerlijk geschilderd. Wilt gij dien stroom doen terugkeeren? Neen, mijn vriend! ik heb *nu* óók mijne vergelijking: hij glijdt of hij loeit, naarmate de bedding is; maar hij keert niet terug. De laatste uitkomst zijner wateren is in het ruime, in het onafzienbare, in den Oceaan. Zoek hem daar, zoo gij lust hebt! — Dat *uitgaan en niet weér te huis komen*, wil mij niet bevallen, Melissus! zeide ik. Ik heb wel eens meenen op te merken, dat het *bruischend geweld* van Pindarus, en de *verhevenheid* van Demosthenes twee sterk bereden hobbelpaarden waren: en ik vrees dat men er niet dikwijls aan gedacht heeft, dat een bergstroom altijd stroomt, omdat er altijd water is; maar dat het namaaksel op de *Wilhelmshöhe* niet stroomt, dan zoo lang er water is: en als dat op

is, dan zijn het kale en drooge steenbonken, en weg is de stroom! — Dat wil zeggen? vroeg Melisſus. — Wel, dat het water weg is. Hebt gij Pindarus gelezen? — Wel zeker. — Hebt gij hem goed gelezen? — Nu ja, zoo goed ik hem begrijpen kon. — Gij zijt voorzigtig, Melisſus! — Ik wil zeggen, hernam hij, dat zijn vlugt dikwijls buiten het bereik van mijn oog gaat, en dat ik mij dan verlies.... — Nu, waarin? — In het oneindige! — Neen, Melisſus! ik vrees, *in misverstand.* Indien ik een gisſing mogt wagen, zou ik aldus spreken: Het misverstand van Pindarus heeft eene meening verspreid en gangbaar gemaakt, dat die Dichter, op zijn best genomen, een onderwerp had, wanneer hij zong; maar dat hij zijn onderwerp spoedig uit het oog verloor, en van de eene gedachte op de andere overspringende, die met de eerste in een schijnbare aanraking was, al verder zich verloor, zoodat hij in het eind van zijn gedicht op een gansch ander standpunt was, dan in het begin. Dit, zeî men toen, was eene eigenschap van het *Lierdicht*, en het werd een wet, dat de verbeelding alle

breideling van het verstand moest afschudden. Ik wil gaarne gelooven, Melissus! dat iemand die verbeeldingskracht heeft, en een gevoelig hart, wanneer zijne aandoeningen in beweging geraken, voortdichten kan, en zich verbeelden, dat hij dat alles zóó ontboezemen moet, en dat de dichterlijke lezer, of toehoorder, zich dat alles zóó met hem verbeelden, dat alles zóó met hem gevoelen zal. Maar ik zou wenschen, dat hij die verbeelding en dat gevoel in zijnen boezem besloten hield, tot dat zijn *verstand*, zijne *kunst* hem een *redelijken vorm* voor den geest bragt: want in de kunst regeert éénheid. Zonder deze, geloof ik, is zij geen *kunst*. Of is de lierdichter geen *kunstenaar*? Schaf anders het woord *dichtkunst* af, en wacht u voor het woord *poëzij*: want het beteekent *maaksel*. En wat zoudt gij van den *beeldhouwer* zeggen, die nadenkende over het ideaal der schoonheidsformen, in geestvervoering geraakte, en wiens verrukking overging van den arm eener Venus op de heupen van een Hercules, van die heupen op een Dorische kolom, en van die kolom op een vaas: en nu een

klomp klei nam, en een gewrocht ontwierp, waarin *armen* en *heupen* en *vasen* en *kolommen* door elkander lagen: en zoo hij u dan zeide: »Zie! daar hebt gij een vrucht van mijn verbeelding en gevoel! die dingen schep ik zonder arbeid!" — Ik zou, natuurlijk, denken, dat hij raaskalde, zei Melisſus; er staat reeds iets dergelijks in de *Ars Poetica* van Horatius: die evenwel zeker het *lierdicht* niet bedoeld heeft: want in zijne Oden is hij zelf in het geheel niet vrij van hetgeen *ik* dacht een vereischte te zijn, en *gij* voor een gebrek schijnt te houden, in de *lyrische poëzij!* — Wacht maar, Melisſus! antwoordde ik. *In de kunst regeert éénheid: het zoeken of herstellen of terugroepen dier eenheid, dat is een gedeelte van den arbeid, waarover wij spreken.* Het koel beraad der geleerdheid, Melisſus! heeft eindelijk moeten ontdekken, wat de dichters voorbijzagen, of niet uitleggen konden, dat Pindarus menigmaal, in zijne Oden zelve, *op de regelen en wetten* doelt, waar zijn poëzij aan onderworpen was. Sedert dien tijd begint men scherper toe te kijken, en zie! nu bemerkt men, dat er een leidende ge-

dachte door ieder van zijne gezangen wandelt, en (het smert mij bijna, het te beweren) dat hij dikwijls heeft moeten *overleggen*, hoe hij zulk een schoon geheel zamenstellen zou. Maar het verwondere u niet, dat de waarheid dikwijls laat aan den dag komt, en vreemd uitvalt! Hoe lang heeft het niet geduurd, eer die *verhevenheid* van Demosthenes, die men met geraas en gedonder zocht na te doen, eer zij bleek niets anders te wezen, dan *de taal eener eenvoudige, diepe overtuiging?* —

Dit laatste hadden wij stilstaande gesproken, en niet bemerkt, dat Acilius ons te gemoet kwam. Nog niet geheel genaderd, riep hij ons toe: » Hebt gij den Horatius al gezien?" — Welken? vroegen wij beide. — Wel, antwoordde Acilius, de lang gewachte Leidsche uitgaaf. Ik heb ze sedert dezen ochtend. Terstond heb ik het boek opgenomen, en met moeite nedergelegd. — Zoo! zeî Melisſus: men heeft voorspeld, dat er vreesselijk in gehakt zou worden. Het moet een snoeijersbaas wezen, die uitgever! — Dat is hij ook, antwoordde Acilius: het is een baas; maar het

groene hout heeft hij laten zitten; de dorre takken, die hij aangewezen heeft, kunt gij, voor *mijn* deel, afhakken en op het vuur smijten, en er u bij warmen. Ik heb nog maar drie Oden gelezen, die ik, bij voorkeur, opzocht, omdat ik er nog nooit licht, maar wel een vreemd gehaspel en gebrek aan plan in gezien had. Met een verstandige kritiek snijdt de Uitgever hier en daar iets weg, dat reeds op zich zelf beschouwd (ik moet het *nu* bekennen) lam of aanstootelijk was, of tegen taal en zaken zondigde: en zie! wat er overblijft, is *Horatius*, die zelfde fijne Horatius, die in zijne *Ars Poetica* zulk goed onderrigt gaf, hoe het wezen moest. Maar gij zult het boek nu wel op uwe tafels vinden liggen: ik moet, voor mijn gezondheid, wandelen, en groet u.

Hij ging den Haagschen weg op, en wij traden de stad binnen. Melisfus moest links, en ik regts. Vaarwel! zei hij: ik zal dien Horatius bestellen.

»En lees dan uw eigen tweehonderd verzen nog eens over!" riep ik hem achterna.

VI.

In eene Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, wier leden zich ijverig op die studie toeleggen, en daardoor, uit den aard, allen beroemd of bekend zijn, of zullen worden, is het eigenlijk de pligt der leden, dat zij geen andere onderwerpen ter spraak brengen, dan die de Nederlandsche Letteren raken. Indien gij, G. T! nu of dan getwijfeld hebt, of die wet heilig was, dan lag waarschijnlijk de schuld aan *uwe* zijde, en gij dacht niet genoeg na over den band van alle wetenschappen, die eene onbegrijpelijke rekbaarheid heeft. — Een tweede wet is, dat de

spreker zijn onderwerp neme, zoo als het is; dat hij het fragment der wetenschap, dat hij behandelt, niet poge te verfraaijen met sieraden, die er niet aan passen; dat hij het dagelijksche niet verheffe als iets buitengewoons en vreemds: dat hij in 's hemels naam van proza geen poëzij make: omdat het brood, waarmeê gij 's ochtends u ontnuchtert, geen bloem- en lofwerk van den pastijbakker gedoogt, en een verhandeling over de zes naamvallen en over de tijden der werkwoorden, geen zielsverheffing of geestvervoering. Met één woord, wat dor is, moet droog blijven. Misschien hebt gij somtijds gemeend te bespeuren, dat een Spreker zich niet genoeg aan dien regel hield. Doch vergeeft mij: ook hier hebt gij gedwaald. Het was of de groote maat uwer toegevendheid, of uwe eigene ingenomenheid met het onderwerp. — Op deze beide reken ik, wanneer ik, zoo als nu mijn voornemen is, u eenige gedachten mededeel *over den stijl*. Voor de dorheid van het onderwerp vraag ik geen verschooning. De wet veroorlooft mij, het te kiezen. Zoo mijne gedachten u minder gesloten toeschijnen,

dan gij ze wenschen zoudt, wijt het aan den omvang van het onderwerp, waarvan het zeer moeijelijk is, weinig te zeggen, en aan de bekrompenheid mijner vermogens, bij veel goeden wil.

De *stijl* is een dun of dik houtje, geëvenredigd naar de hand van hem, die het hanteert. Aan het eene eind is een scherpe stift gehecht, aan het andere einde loopt het vlak en breed uit, in de form van een spatel. Zulk een werktuig noemden de Romeinen *stilus*. Ieder fatsoenlijk Romein droeg een tafeltje bij zich, dun met was overtogen. Wanneer hij spoedig iets boeken wilde, wat uit zijn geheugen ontslippen kon, eene opmerking, een gedachte, dan grifte hij het met de scherpe punt van zijn *stilus* op het was van zijn tafeltje. Wanneer hij zich verzonnen had, of iets veranderen wilde, dan keerde hij den *stilus* om, en streek met het platte eind het gegrifte weder glad. Dit was evenveel als de natte vinger van onze cijfermeesters en hunne leerlingen op de lei. De lei, M. H! is een voortreffelijk schrijftuig! Zij staat tegenover ons papier, even als bij de Ouden hun wastafeltje tegenover hun parkement. Het

[illegible] dat de Romeinsche jeugd zeer lang op was [illegible], en dat haar geen parkement verstrekt werd, waarin de hersenen goed gesloten waren, [illegible] vast en gevoed met wetenschap, en [illegible] gevestigd. Daar nu het Romeinsche [illegible] meer gesteld was op weinige maar goede [illegible], dan op vele, die minder goed waren, [illegible] hunne geleerden en mannen van gezond verstand aan hunne schrijvers den raad, dat zij hun [illegible] dikwijls omkeeren moesten. Het is, als of men bij ons zeide: *[illegible] lieden, maakt uwe vin-[illegible] dikwijls vochtig!*

Het zal dus wel eene onomstootelijke etymologie wezen, dat ons woord *stijl* van het latijnsche *stilus* [illegible]. Doch reeds bij de Ouden had de beteekenis zich verder uitgebreid, en was van het schrijftuig op het geschrevene overgegaan. Zij [illegible]aken veel meer, dan zij schreven. Maar zij [illegible]nden op te merken, dat hij die altijd voor de [illegible] spreekt, ligt onjuist en onzuiver spreekt, [illegible]ijds zelfs, hoe rijker des te onzuiverder, even [illegible]n gezwollen stroom, die van zijn bedding [illegible] schollen afschuurt, en lange taaije draden van

slibbe en slijm. Daarom beweerden zij, dat de stijl de beste leermeester in het spreken was. Dus was de stijl bij hen eene oefening, die de vlugtige woorden als in de lucht greep en vestigde, om ze daarna te bekijken en te onderzoeken, ze anders te schikken, met andere te verwisfelen. Wie zich hierin oefent, dachten zij, zal eindelijk spreken, als of hij schrijft.

In onze hedendaagsche beschaving is het met deze zaak gedeeltelijk anders gesteld. Er zijn er, die onnoemelijk veel schrijven, en weinig spreken: er zijn er ook, tusfchen wier schrijven en spreken men bijna geen onderscheid bemerkt; maar terwijl men het denkbeeld dier naauwgezette oefening min of meer losgelaten heeft, is de beteekenis van het woord *stijl* al weder ruimer geworden. Van andere zaken gebezigd, geldt het voor *manier*. In de spraak is de stijl niet meer een bloot middel van oefening, maar zelf doel geworden, en de *spraakkunst* wordt als het middel beschouwd. Velen, die de spraakkunst goed verstaan, meenen stijl te hebben. Zij hebben er eenen, maar misfchien niet in dien zin, waarvan ik later

schijnt, dat de Romeinsche jeugd zeer lang op was schreef, en dat haar geen parkement verstrekt werd, voordat de hersenen goed gesloten waren, en de geest vast en gevoed met wetenschap, en de smaak gevestigd. Daar nu het Romeinsche publiek meer gesteld was op weinige maar goede schriften, dan op vele, die minder goed waren, gaven hunne geleerden en mannen van gezond verstand aan hunne schrijvers den raad, dat zij hun *stilus* dikwijls omkeeren moesten. Het is, als of men bij ons zeide: *Jonge lieden, maakt uwe vingertoppen dikwijls vochtig!*

Het zal dus wel eene onomstootelijke etymologie wezen, dat ons woord *stijl* van het latijnsche *stilus* afstamt. Doch reeds bij de Ouden had de beteekenis zich verder uitgebreid, en was van het schrijftuig op het geschrevene overgegaan. Zij spraken veel meer, dan zij schreven. Maar zij meenden op te merken, dat hij die altijd voor de vuist spreekt, ligt onjuist en onzuiver spreekt, somtijds zelfs, hoe rijker des te onzuiverder, even als een gezwollen stroom, die van zijn bedding aardschollen afschuurt, en lange taaije draden van

slibbe en slijm. Daarom beweerden zij, dat de stijl de beste leermeester in het spreken was. Dus was de stijl bij hen eene oefening, die de vlugtige woorden als in de lucht greep en vestigde, om ze daarna te bekijken en te onderzoeken, ze anders te schikken, met andere te verwisselen. Wie zich hierin oefent, dachten zij, zal eindelijk spreken, als of hij schrijft.

In onze hedendaagsche beschaving is het met deze zaak gedeeltelijk anders gesteld. Er zijn er, die onnoemelijk veel schrijven, en weinig spreken: er zijn er ook, tusschen wier schrijven en spreken men bijna geen onderscheid bemerkt; maar terwijl men het denkbeeld dier naauwgezette oefening min of meer losgelaten heeft, is de beteekenis van het woord *stijl* al weder ruimer geworden. Van andere zaken gebezigd, geldt het voor *manier*. In de spraak is de stijl niet meer een bloot middel van oefening, maar zelf doel geworden, en de *spraakkunst* wordt als het middel beschouwd. Velen, die de spraakkunst goed verstaan, meenen stijl te hebben. Zij hebben er eenen, maar misschien niet in dien zin, waarvan ik later

spreken zal. *Stijl* nu wordt bij uitsluiting gebezigd van het geschrevene. Van een redenaar, die wezenlijk *spreekt*, zal men nimmer hooren zeggen, dat hij dezen of dien stijl heeft. Dit schijnt nog een overblijfsel der oude opvatting van het woord te zijn, en min of meer aan te duiden, dat dikwijls het voor de vuist gesprokene zonder stijl is. Of dit taalgebruik met de waarheid overeenkomstig zij, deze vraag zou een onderzoek op zich zelf vereischen, waaruit blijken zou, hoeveel deel de gemoedsbewegingen van den spreker, de de uitdrukking van zijne oogen en gelaat, en van geheel zijn wezen, aan zijnen stijl hebben, en of er een zeker getal woorden noodig is, voordat de stijl zigtbaar worde, dan wel, of men stijl vindt in ieder eenlettergrepig woord, b. v. *ja* of *neen*, naar gelang dat het met geduld of met vuur uitgesproken wordt, zich in verteedering fluisterend uitrekt, of een vraag met een scherpen snaauw onderschept.

Doch, zoo als ik zeide, den stijl vindt het gewone spraakgebruik in de geschreven rede: en daarom hoort men dikwijls van *schrijftrant* spre-

ken, dat eigenlijk *schrijfgang* zou wezen: want *trant* is een deelwoord van het verouderde *tra-en* voor *tre-en*, en dus verwant met *trein:* vergelijkt hiermede het fransche *tran tran*, ons *slof slof*. *Schrijftrant* is dus de volgorde en aaneenschakeling der woorden, zoo als zij neêrgeschreven worden, het zij dat die gang, volgens een thans gebruikelijk woord, *gesacadeerd* zij, of in een trein en sleep zich uitrekke.

Wanneer men de zaak aandachtig beschouwt, dan is *schrijftrant* verre te verkiezen boven *stijl*. Deze laatste benaming beteekent de zaak niet: zij is dood. Welk een sprong moet men niet doen, om van het schrijftuig, welks naam ons eerder aan een *kolom* of *staanden balk* of *deurpost* denken doet, tot de verschillende schrijfwijzen te geraken? Werpt mij niet tegen, dat ons *pen* het zelfde uitdrukt, als het Romeinsche *stijl:* want om iedere wijziging van het schrijven uit te drukken, zou het zelfde in de pen zigtbaar moeten zijn. *Die man heeft een fijn versneden pen*, zegt men, en wij weten wat dit beduidt: een *fijne pen*, een *fijne stijl;* maar wie spreekt ooit van een

slappen stijl, van een *stijl met een scheeven bek?* ofschoon dit laatste in zeer enkele gevallen van toepasfing zou kunnen wezen.

De benaming *schrijftrant* voldoet evenwel slechts ten deele. Het is wel waar, dat een *winderige schrijftrant* ons iemand voorstelt, die met zwaaijende armen en groote stappen spoed maakt, wanneer er geen haast is: want dit schijnt inderdaad het onderscheid te zijn tusfchen *spoed* en *wind*, dat het eerste, ook volgens zijne afleiding, met *ernst* en *ijver* verbonden is, terwijl *wind* eene onnoodige drukte voorstelt, en een orkaan ons altijd een hinderlijke overdrijving toeschijnt. Even zoo verbeelden wij ons, bij een *deftigen schrijftrant*, iemand die bedaard wandelt, zelfs iets langzamer dan noodig is: die niets te huis laat van al wat aan zijne kleeding en geheel uiterlijk waardigheid bijzet: die, wanneer de natuur hem een gullen lach wil gaan afpersen, zijn mond tot een pijnlijken trek plooit. Dat wekt nog meer ontzag bij de voorbijgangers.

Doch in de meeste andere gevallen voldoet het woord *schrijftrant* niet: en het allerminst, wan-

neer men spreekt van een stijl, waarin volstrekt geen gang is, en die vunzig is als een stilstaande poel.

Het beste zal dus wezen, dat wij het woord *stijl* voor lief nemen. Beter een benaming, die niets uitdrukt, een ledige lijst, waarin men allerlei schilderijen plaatsen kan, dat dat wij de voorstellingen verwarren, en b. v. aan den *gang* toeschrijven, wat eene eigenschap is van de kleeding, van het humeur, van het karakter, of van iets dergelijks.

Gij verwacht ongetwijfeld, G. T! dat ik, over den *stijl* handelende, van de verschillende stijlsoorten spreken zal. Ik zal ze kortelijk vermelden.

Men neemt een *historischen stijl* aan, dat is, een verzameling van woorden, waarmede iets verhaald wordt.

Indien deze stijl een kunst is, geheel buiten den mensch geplaatst, en de verhaler tegenover het gebeurde staat, even als de kopist tegenover zijn model: of, nog duidelijker, indien de verhaler eener gebeurtenis een werktuig is, dat de teekenaars een verkleinaap noemen, dan is het ligt, eenige voor-

schriften op te stellen, en wij bezitten zulke voorschriften. Maar de verhaler is een mensch, en geen werktuig. Hij heeft zijn waarheidsliefde, maar ook zijn hartstogten en afwijkingen, zijn vernuft en zijn gevoel. Ik bewonder den man, die dat alles afleggen kan, en zeggen: »geef mij een muzijkstuk, en ik zal het afspelen als een draai-orgel."

Men neemt een *betoogstijl* aan, dat is, een verzameling van woorden, waarmede een zaak, eene waarheid, echt of die men er voor houdt, uitgelegd en bewezen wordt. Het eerste voorschrift, dat gij overal prediken hoort, is *duidelijkheid.* Ik heb er eerbied voor, en ik haat, met u, alle gezochte duisternis. Maar wat is helderheid en wat is duisternis, en wat zijn de overgangen der graden, die tusfchen beide uitersten liggen? — Ik geloof, dat men zich de zaak meestentijds met dit beeld voorgesteld heeft: De *betoogstijl* is een spiegel, waarin men de waarheid ziet, die aan de andere zijde geplaatst is: wanneer er naden en scheuren en blazen in het glas zijn, dan vertoont zich het onderwerp aan uw oog in eene onnaauwkeurige gedaante: wanneer het dof is, dan ziet gij

moeijelijk, en wanneer het mat is, dan ziet gij niets. Het beeld is niet onbevallig; maar men schijnt niet genoeg te denken aan de verschillende geschapenheid der voorwerpen aan de andere zijde, noch aan hun verschillenden stand, noch aan de oogen der kijkers; en terwijl men evenwel de leenspreuk niet wil laten varen, moet de stijl te gelijk een vlak glas, en een hol geslepen glas, en ik weet niet welk maaksel van een terugkaatsenden verrekijker wezen. Ik zwijg van de wezenlijke duisternis aan de andere zijde. Houd uwen helderen spiegel eens tegenover de schemering! Is het de schuld van het glas, zoo gij lang turen moet, om de voorwerpen eenigzins te onderkennen? Ik wilde *dit* zeggen: ieder onderzoeke den aard van het onderwerp, de kracht zijner eigene bevatting, en zijn eigene wetenschap van de taal, eer hij het wage, eens anderen stijl van onduidelijkheid te beschuldigen.

Men neemt een *redekunstigen stijl* aan, dat is, een verzameling van woorden, — doch ik zal er niets meer van zeggen, omdat ik eigenlijk nog niet weet, wat het is.

Men neemt een *briefstijl* aan. Misschien zal deze stijl éénś algemeen onder ons geoefend en gepleegd worden, wanneer genegenheid en vriendschap en liefde in Hollandsche woorden vertrouwelijk zich uitstorten zullen, ook onder die klasse der maatschappij, waar men de meeste levensbeschaving zoekt: en wanneer men niet meer meenen zal, dat het fatsoenlijker is, een geleend werktuig gebrekkig te hanteren, dan een eigen te leeren *meester worden;* dat het gevoel van eer beter gestreeld wordt, wanneer men van vreemden bedelt als of men arm was, dan wanneer men zijn eigen schatten opdelft. — Bij voorraad is het goed, dat er een rubriek voor den briefstijl besta.

Welligt zijn er nog andere stijlen, die zich insgelijks naar den verschillenden aard van het onderwerp des schrijvers laten afzonderen. — Doch er bestaat nog eene andere verdeeling, die niet het verschil van onderwerp, maar de verscheidenheid van gaven en talenten der schrijvers volgt. In deze verdeeling vinden wij: een *lossen stijl*, een *strammen stijl*, een *sierlijken stijl*,

een *slordigen stijl*, een *eenvoudigen stijl*, een *gewrongen stijl*, een *gespierden stijl*, een *lammen stijl*, en zoo voorts; doch ik verzoek u, bij deze benamingen te willen opmerken, dat zij aan het uiterlijke doen denken, en niet den innerlijken mensch als beeld nemen, maar zijn ligchaam en houding en kleeding. Dit verschijnsel kan niet toevallig zijn, maar het moet zijnen grond hebben in een begrip, juist of onjuist. Vergunt mij, dat ik er een oogenblik naar zoeke. — Er is geen langdurige ondervinding noodig, om op te merken, dat de gelaatstrekken, zoo dikwijls de spiegel der ziel genoemd, een bedriegelijke spiegel zijn. Hoe veel meer zou men niet wagen, indien men de overige leden van het ligchaam, en de wijze, hoe de mensch ze beweegt, en met kleederen dekt en tooit, als een maatstaf of toetssteen van het gemoed aannam? Mag men als onfeilbaar besluiten, dat iemand een verdraaide ziel heeft, omdat zijn ligchaam misvormd is, of dat hij trotsch is, omdat zijn blik altijd iets hooger gerigt schijnt dan zijn horizont? of is hij, die veel naar den grond ziet, juist daarom nederig? of is

het een zeker teeken van ijdelheid in den man, die groote zorg besteedt aan de netheid en versiering zijner kleedij? Zóó vroeg men waarschijnlijk. Daar nu evenwel de benamingen der eigenschappen van den stijl van den uiterlijken mensch ontleend zijn, blijkt het duidelijk, dat men den stijl als iets uiterlijks beschouwt, als eene houding, eene bekleeding, in tegenoverstelling aan iets, dat daar binnen besloten is. Dit laatste kan niets anders wezen, dan de *gedachte*, en wat wij zochten, schijnt gevonden. De vroeger opgetelde benamingen van den stijl zijn voortgesproten uit een strenge scheiding van *vorm* en *inhoud.* De gedachte is de inhoud, en de stijl is de vorm. Beide heeft men afzonderlijk behandeld: men heeft voorschriften opgesteld voor den *inhoud:* algemeene voorschriften: bij voorbeeld:

Van evenredigheid, zoo als: wanneer gij een boek schrijft, laat uwe voorrede de kleinste helft zijn.

Van orde, zoo als: schrijf het eerst, wat uw lezer het eerste weten moet. Geen voorrede achter het boek: zelfs niet midden in het boek, of gij

moest een tweede *Sterne* wezen: doch hiervan is niet veel gevaar.

Van plaats of gelegenheid, zoo als: spreek in vergaderingen over zaken van hoog belang: en in de keuken over snuisterijen.

Van betamelijkheid, zoo als: wanneer gij uwen lezer feestelijk noodigt, dien hem geen hutspot voor.

Gij bemerkt, G. T! dat deze inhoudslesfen al weder een zweem van vormvoorschriften hebben. Zóó waar is het, dat de gedachte het eigendom van den denker is, en door geen voorschriften geschapen of uitgelokt worden kan. Wie voorschriften geeft, hoe men stoffe maken moet, ach! waarom schept hij zelf niet? Hij weet het zoo goed, en de tijd is zoo kostbaar, en er is zoo groot een gebrek aan nieuwe stoffe!

De voorschriften voor den vorm zijn menigvuldiger, en in het hoogere gedeelte van het spraak- en taalonderwijs opgenomen. Zij worden ons, van de jeugd af aan, ingescherpt en blijven ons, in verderen leeftijd, vergezellen: waarvan dan ook het gevolg is, dat wij allen, met weinige uitzon-

deringen, één stijl schrijven. Deze regelmatige gelijkheid van stijl, als gevolg van een regelmatig onderwijs, zou ons kunnen verleiden om te denken aan eene regering, die beval, dat alle burgers een gelijke ligchaamslengte moesten hebben, en dat alle ongelijkheid, naar eene vaste maat, door uitrekking of inkorting hersteld moest worden; doch wanneer zij bespeurde, dat deze maatregel ongeriefelijk was voor de gezondheid der burgers, haar bevel wijzigde en voorschreef, dat allen met even groote schreden langs straten en wegen gaan, en niet meer dan een bepaald getal in ééne minuut doen moesten, zoodat de langsten schoorvoetende gingen, en de kleineren zich met sprongen hielpen. — Gij werpt mij welligt tegen, dat uit zulk een zoeken naar gelijkheid een wezenlijke ongelijkheid en verscheidenheid geboren zou worden. — Ik geef dit toe, namelijk eene onnatuurlijke, ongerijmde verscheidenheid. Want indien gij in zulk een stad kwaamt, zoudt gij opmerken, dat de meeste wandelaars een gedwongen gang hadden, zoodat gij misschien van iemand, dien gij zittende in kalme rust hadt leeren kennen, wan-

neer gij hem daarna op de straat ontmoette, denken zoudt: mijn hemel, heeft *die* man *zulk* een gang! Volgens deze vergelijking zal het u wel eens gebeuren, dat gij iemand kennen leert, en in stilte denkt: als *die* man aan het schrijven raakt, wat zal zijn stijl er vreemd uitzien! — Och neen, als hij de schrijfpen in zijn hand neemt, wordt hij een ander mensch: hij zal zich uitrekken of inkrimpen, totdat hij de maat heeft, en zijn stijl zal er uitzien als die van honderd anderen. — Maar wilt gij dan, dat iedereen in het wilde schrijve? — Niemand zal in het wilde schrijven, die gedacht heeft, en wiens gedachten ontsproten zijn uit een geoefend brein, en de vrucht en slotsom zijn van zijn verstands- en zielsbeschaving, en den man zelven voorstellen. — Maar hoe onderscheidt gij dan toch den *vorm* van de *stoffe?* — Hinder mij nu niet met die afgehobbelde woorden! De gedachten zijn geen blok steen, en geen balk, en geen klomp klei. *Hier*, in dezen toestand, is de ziel niet denkbaar buiten het ligchaam: want al hare werkingen, de bewijzen van haar bestaan, uiten zich door ligchamelijke

werktuigen. Even zoo zijn *gedachte* en *stijl* onderscheiden, maar één in werking, en zoo lang de gedachte, hier in *dezen* toestand, zich in geen menschelijke woorden opdoet, besloten in de overdenking, of met den klank der stem naar buiten uitgebragt, is zij geen *stoffe zonder vorm*, maar zij is *niets*. — Ja, maar eene onbestemde gewaarwording, een opwellend, zwevend gevoel, is dikwijls de kiem eener gedachte, die later met woorden uitgewerkt en voorgedragen wordt. — Ach, al dat onbestemde gezweef heeft reeds zoo veel grillen en grollen verwekt! Het heeft de wijsbegeerte in de nevelen gebeschen, de ontboezemingen van het hart tot een zware nachtmerrie gemaakt, en de wetenschap vernederd tot eene mijmering. Een gedachte zonder woorden is *niets:* met woorden hebt gij leeren denken, van uwe wieg af: want men had geen ander middel, om uwe verstandelijkheid te ontwikkelen en te voeden, en met die woorden denkt gij, en volmaakt gij u voortdurend: en, geloof mij, bij al de hoogte van geleerdheid en beschaving, die gij nu bereikt hebt, indien de spraak, de taal, de stijl, uw gedachte-

vorm in eens uit uw gebeugen gewischt konden worden, zoodat gij dáár stondt, met al de stoffe uwer gedachten zonder vorm, gij zoudt ondervinden, hoe moeijelijk....; neen, *gij zoudt niets ondervinden:* een voorwerp mogt één uwer zintuigen, het mogt uw instinct aandoen, maar gij zoudt het opmerken, als een redeloos dier. —

Wanneer ik, G. T! het tot nu toe gesprokene, of voorgelezene, in weinig woorden zamenvat, dan komt het hierop neder:

In eene Maatschappij van Letterkunde weten alle de leden, wat *stijl* is; maar tot onderlinge oefening, herinnert men elkander dikwijls bekende dingen. Daarom: de stíjl was bij de Ouden in het eerst iets anders, dan bij ons: bij ons is de stijl geen middel, maar doel. Men maakt eene verdeeling van den stijl, naar de onderwerpen, die behandeld worden: men maakt nog eene andere verdeeling, naar de eigenschappen van den stijl zelven; maar die eigenschappen betreffen iets uiterlijks. De reden hiervan is, dat men den *stijl* voor enkelen *vorm* houdt. Dit nu is verkeerd: want geen stoffe der gedachte is denkbaar buiten

dien vorm. Terwijl men dus dien stijlvorm naar vaste regelen wringt, verknoeit men den mensch, die in den stijl verborgen ligt: want de stijl is de gedachte, de gedachte is de mensch: dus is de stijl de mensch.

Dit alles had ik noodig, G. T! om een schrede verder te komen. Vergunt mij, dat ik uwe vriendelijke oplettendheid nog een oogenblik bezig houde.

De vroeger opgetelde benamingen van den stijl wensch ik niet te veroordeelen en af te schaffen: want die eigenschappen bestaan. Ik bedoel die, welke, uit den mensch voortkomende, zijn stijl wijzigen; niet die buiten den mensch van elders ontleend zijn, door dwang van gebruik of mode. Ik wenschte die benamingen te behouden, voor zoo verre zij in staat zijn een toestand der ziel uit te drukken, of een neiging van het karakter. Ik kan mij b. v. eene *opgeschroefde* ziel verbeelden, en een karakter *met papillotten en krullen;* maar het spraakgebruik wettigt zulke uitdrukkingen niet; en evenwel hebben wij gezien, dat de mensch in zijnen stijl zich vertoonen moet, zoo als hij is. Dus ontbreekt ons nog eene karakterkunde van den

stijl. Wij zoeken nog naar eene verdeeling van den stijl, regtstreeks uit het karakter van den mensch afgeleid.

Hier ziet gij, G. T! een ruim veld van onderzoek geopend: de *psychologie* der menschelijke spraak, in de verschillende talen gewijzigd naar het verschillend karakter der natien, en ieder dezer talen verschillend gewijzigd in stijl, naar het verschillend karakter der schrijvers of sprekers. Het is een onafzienbaar veld, waarop ik slechts ééne schrede met u wagen zal. Het afgetrokken grammatische daar latende, zal ik in onze taal een proeve nemen op vier stijlkarakters: op *een onopregten stijl, een goedhartigen stijl, een knorrigen stijl,* en *een ijdelen* of *verwaanden stijl.*

Weest zoo vriendelijk, G. T! te vooronderstellen, dat ik niet zeker ben van mijn betoog, en dat ik hier geroepen ben, om het openlijk te bekennen. Zoudt gij mij voor opregt houden, indien ik mij aldus uitdrukte?

»Zal een bewijs den stempel van eene uit eene onder eene gestadige wikking van vóór en tegen, opheldering der denkbeelden, gesproten innerlijke

overtuiging van den betoger zelven dragen, moet de betoger zelf (er zijn er die dit vergeten hebben) niet vergeten, dat twee maal twee vier is, en dat de maan kleiner schijnt dan zij is: omdat er zich in het rijk der wetenschappen en der overdenking schijnen, en derzelver grenzen schijnen, aangezien de menigvuldigheid der vóór- en onderwerpen, die zich in de, door de, behoudens de wonderlijkste keten van onzigtbaar verband, onloochenbare verscheidenheid van hare, hetzij zigtbare of onzigtbare verschijnselen, ik zeg niet rijke, maar onuitputtelijke natuur, vertoonen of doen opmerken, niet af te zien, al te veel zwarigheden op te doen, dan dat wie geroepen is, of eene roeping gevoelt, of zich ongeroepen roept, om een betoog, in de meeste gevallen, niet in alle, een soort van bewijs te noemen, in den vorm eener leering, als hij, dit thans de eer heeft tot u te spreken, te schrijven, een nog niet van alle zijden beschouwde stelling voor stevig zou houden, de uitkomst van een nog niet door al de slingerpaden der redenering achtervolgd onderzoek: terwijl het natuurlijk is, dat eene levendige hoop dat

men de waarheid gevonden heeft, en de tucht der mededeeling eenigzins sneller gaan dan de overtuiging." —

Rekent het niet voor afgedaan, G. T! wanneer gij dezen stijl *duister* genoemd hebt. Hij eischt aandacht: men moet er bij op zijne hoede wezen. Maar *duister* zou hier, gelijk in vele gevallen, eene onbestemde, gebrekkige benaming zijn, een behulp der gemakkelijkheid, waarmede het *psychologisch* onderzoek der spraak gestuit wordt. De schrijver of spreker wist zeer goed, wat hij zeide: hij heeft tegen *logica* noch *syntaxis* gezondigd, en zoo de toehoorders hem minder gemakkelijk begrijpen, het is omdat zij slechts met hunne woordvoegende aandacht naar hem luisterden, en vergaten den *onopregten* mensch in zijne kronkelende en hobbelige perioden te volgen.

Hoe veel eenvoudiger is de *goedhartige stijl!* Hij gunt aan ieder, wat hem toekomt, en voegt daaarom bij ieder zelfstandig woord een ander bijvoegelijk, waar het regt op heeft. De voornaam-

woorden *hij*, *zij*, *het* zijn hem te scherp, te kantig; daarom bezigt hij meest het gladde *dezelve*. Hij maakt alles duidelijk: zijn numerus is dikwijls *trochaisch*, vooral op het slot der perioden, en daardoor stil, gematigd, bescheiden, tevreden, prijzend. Den toehoorder, of lezer, wil hij niet kwellen, en hij gebruikt zelden leenspreuken, dan die bekend en dagelijksch zijn. Dewijl zijne natuur eenvoudig is, maakt hij geen jagt op verscheidenheid of afwisfeling. Zijn volzinnen, wel bezien, hebben een groote gelijkvormigheid. Zij zijn zeer lang, en bevatten gewoonlijk eene gedachte, met eene andere gedachte er tusfchen ingelascht.

In het geschiedschrijven zal hij aldus te werk gaan:

»Het is eene ontegenzeggelijke waarheid, door de leerrijke ondervinding van alle tijden gestaafd, dat groote kundigheden en rijke talenten, wanneer dezelve geenerlei aanmoediging ondervinden, gevaar loopen van in de eerste geboorte te verstikken, en niet tot die ruime ontwikkeling geraken, waardoor dezelve, of in het stille boekvertrek, of

op het woelige tooneel der menschelijke zamenleving met schitterenden luister zouden hebben kunnen uitblinken. Wij vinden hiervan een allertreffendst voorbeeld geboekt in de levensgeschiedenis van Hein Knap, wiens groote kundigheden met regtmatige bewondering verdienen opgemerkt, en aangezien dezelve, ten gevolge eener zonderlinge verwaarloozing der oorkonden, steeds minder en minder herdacht worden, aan de vergetelheid ontrukt te worden.

Op den 11den van Grasmaand des jaars 1763 aanschouwde Hein Knap het eerste levenslicht in een klein dorp, midden in eene bekoorlijke landstreek van Bohemen, welker aangename ligging en fraaije omstreken allezins geschikt waren, om het jeugdige hart van onzen Knap, wiens aanleg van dien aard was, dat dezelve vatbaar gerekend mogt worden, om de indrukken van streelende gewaarwordingen te ontvangen en te bewaren, tot vurige bewondering der rijke natuur te stemmen, en zijnen lust tot een gezet onderzoek van derzelver geheime werkingen aan te sporen. Uit behoeftige ouders geboren, wier deugd en braafheid alle-

zins onbesproken waren, doch wier middelen eensdeels door vele huisfelijke rampen en wederwaardigheden, die hun echter buiten hunne schuld overgekomen waren, anderdeels doordien zij met handwerk den kost voor zich en voor hun talrijk gezin verdienen moesten, al te beperkt waren, om aan hunne kinderen eene naar ieders aanleg berekende opvoeding te geven, toonde onze Knap reeds in zijne vroegste jeugd, wat hij worden kon, indien zijne opleiding aan daartoe bevoegde en in het ontdekken van den aanleg bedrevene leermeesters toevertrouwd werd, maar moest hij niettemin van dit onschatbaar voorregt, welks gemis hij tot in zijnen hoogsten ouderdom gevoeld, en menigwerf aan zijne vrienden, volgens het eenparig verhaal van geloofwaardige mannen, betuigd heeft diep te gevoelen, verstoken blijven. Naauwelijks drie jaren oud zijnde, wilde het toeval op eenen warmen dag van Hooimand, in den jare 1766, terwijl zijn vader en 's mans andere zonen nog bezig waren met hunnen noesten arbeid in het opene veld, en deszelfs ochtendtaak nog niet voltooid hadden, dat onze jeugdige Knap, ten gevolge der ver-

moeijenis, veroorzaakt door lang spelen, of welligt door een al te lang verblijf in de open lucht, waarin hij aan de brandende hitte der zonnestralen blootgesteld geweest was, zijne moeder verzocht, op haren schoot te mogen zitten, die dan ook al aanstonds aan zijnen wensch voldeed, en onzen jeugdigen Knap op hare knie plaatste, terwijl zij, volgens eene vaste gewoonte, die reeds sedert vele jaren in hare geregelde huishouding stand hield, bezig was met koffij drinken. Slechts weinige oogenblikken had onze Knap deze rust genoten, toen, hetzij dat het toeval zulks wilde, of dat het diertje door de zwoele uitdamping van den warmen drank aangelokt, onder het lesschen van deszelfs dorst, op den natten en glibberigen rand uitgegleden was, eene vlieg in den koffijkop der moeder van onzen Knap nederstortte, en niettegenstaande de spoedig aangebragte hulp der goedaardige vrouw, hetzij dat het insect door plotselinge uitputting van krachten, of door de hitte van de koffij (en dit is *mij* althans steeds als het waarschijnlijkste toegeschenen) bezweken zij, den dood moest vinden. Terwijl nu de vlieg op eene

drooge plek van de tafel op haren rug lag, en, uitgenomen eene geringe beweging harer pooten, die welligt niet meer dan eene stuipachtige trilling of koortsige zenuwtrekking was, geen bewijs van leven meer gaf, nam onze Knap dezelve in zijne kleine vingeren, en was, hoezeer ook zijne moeder, hoogstwaarschijnlijk bezorgd, dat de jongen, zoo als kinderen van dien jeugdigen ouderdom meest plegen te doen, het doode insect naar zijnen mond brengen en inslikken zoude, alle pogingen in het werk stelde, noch door beloften van lekkernijen, noch door bedreiging met eene gepaste straffe, te bewegen, om hetzelve weg te werpen; maar hij hield de vlieg vast, en bezag dezelve aan alle zijden, en hetzij dat dezelve reeds bij de eerste geboorte verminkt ter wereld gekomen was, of, (hetgeen *mij* ten minste aannemelijker voorkomt) dat derzelve in het webbe eener spin, of door eenig ander toeval, een ongeluk wedervaren was, wat haar ontbrak, ontging onzen jeugdigen Knap niet, en hij gaf, in zijne stamelende taal, aan zijne moeder, die de opmerkzaamheid van den schalkschen knaap met teedere aandacht gadesloeg, te kennen,

dat de vlieg éénen poot minder had, dan alle de andere vliegen."

Ik mag u niet langer met dit verhaal bezig houden. Het eind zou waarschijnlijk geweest zijn, — men kan het in den tragen gang aan zien komen — dat van den jeugdigen entomoloog, even als van vele jonge wonderen, naderhand gezwegen is.

Van een geheel tegenovergestelden aard is de *gemelijke en knorrige stijl.* Hij gebruikt de letter *r* zeer veel: de *d* en *t* niet zelden: de perioden zijn ongelijk. De koppelwoorden misfen veelal. Van tijd tot tijd komt een vlaag van eenlettergrepige woorden. De numerus breekt somtijds in *anapaesten* uit. Gaarne laat hij de stem op voorzetsels horten. Het geheel heeft iets onaangenaams.

Ik verbeeld mij, dat hij eene aanmerking nederschrijft op het *goedhartige* verhaal, dat gij gehoord hebt:

»'T zijn misfchien waardige menschen (zegt hij) die door hun ingenomenheid met, hun overdreven liefde tot, en hun onophoudelijk streven naar lof en prijs van al wat onder hun pen valt, het gebrek verbloemen, het kwaad vergoelijken, wat goed

is, ophemelen; maar wat wordt de historie, als het hart nimmer warm wordt door toorn over, door afkeer van de deugd? wanneer hij een nietigheid in een stijl van water verzuipt, 't geen groot is, voorbij ziet. Schrijf mij liever de historie in een schralen kronijkstijl: daar vind ik kern en kracht, als 't *feit* spreekt, deugd deugd, trouw trouw is, een treek een treek blijft; het oordeel, het wikken van goed en van kwaad aan den lezer verblijft. Is er in Hein Knap en zijn vlieg iets groots dat door, iets vreemds dat onder de lektuur den lezer meer trekt, treft, streelt, dan zoo de verhaler geschreven had: Hein Knap had aanleg om een natuuronderzoeker te worden; maar zijn vuur, zijn drift tot, zijn vordering in een vak dat tijd en geld eischt, werd gesmoord in den draf, waarin 't lot hem smeet."

Het is bijna even moeijelijk, dezen stijl te lezen, als met den man om te gaan. — Men behoeft niet naauw toe te zien, om op te merken, dat het korte, afgebrokene, stooterige daarin verschillend is van

de zelfde eigenschappen, die de *verwaande stijl* somtijds aanneemt. — Aan dezen ontbreekt innerlijke gehalte, bij veel uiterlijk vertoon en schittering der verbeeldingskracht in vergelijking en tegenstelling en verbinding. De perioden zijn gemanie-reerd. De woorden springen meer dan zij rollen: de voordragt wemelt van beelden, met oostersche pracht en pedanterie. Alles treft bij de eerste lezing, minder bij de tweede: bij de derde ziet een geoefend lezer door den stijl heen, en hij gevoelt er leed van, dat de schrijver of zijn stijl (want beide zijn één) er zoo onophoudelijk op uit is, om te treffen: misschien anders zich vertoont, dan hij van nature is: dat hij liever een valsche manier van elders ontleent, en andere onbedrevenen, op zijne beurt, doet wankelen of besmet, dan zijn eigen karakter te ontplooijen. De schijnbaar al te groote rijkdom van dezen stijl is geen weelderigheid, die de tijd besnoeijen zal, maar een levensgevoel, voor oogenblikken slechts verhoogd door sterken dronk of magnetische handgrepen. Dat geeft geen gezonde kracht. — *Verhalen* kan hij eigenlijk niet. Het verhaal wordt in zijne han-

den een woelige vertooning van hetgeen hij zelf denkt of wil schijnen te mijmeren. Daarom schrijft hij aldus:

» In Bohemen leefde een kind, en zijn naam was Hein Knap, en zoo de jeugd altijd de profetes der mannelijke toekomst was, dan moest die spruit een breed getakte boom worden, die vonk een schitterende vlam, die vlok bevroren damps een rollende sneeuwberg, die drop zeepwaters een veelkleurige bal. Maar de profetie zijner jeugd was een logengeest. Kwam het zoo uit, omdat hij een tafelschuimende plant was, en geen voedsel ontving uit den moederlijken schoot eener uitgebreide grondige wetenschap, maar uit een welig gewas, waaraan hij zich vastklemde en dat hij uitzoog, of een zeekwab, door den storm hoog op het strand gesmeten, of bedierf en vernielde hem het geslacht, waarmede hij verkeerde, als het dier, dat zijn jong van verteedering dooddrukt? — Ja, zoo was het! Rekent mij niet uit, wat hij had kunnen worden! Het is het plan van een gebouw, onder het timmeren omvergehaald, het argument van een tooneelstuk, dat verbrand is, de

omtrek eener voorbijgaande schaduw op den wand, de interest van een verkwist fortuin op het papier. Het is te laat: het is de opborreling van het water, waar een man verdronken is. Hoe kon hij groot worden? Hij wenschte het misschien: zij wilden het niet. Want zij riepen, dat hij reeds groot was, toen hij nog groeijen moest. — Dat was hun zwak! *Hoe veel planten hebben zij niet gezengd in het heete zonnelicht, op den vollen zomermiddag, toen de schaduw eener stroomat heilzaam geweest zou zijn!* — Die dwazen!

Een weinig ruimte, als ik verzoeken mag! of wilt gij onder den voet geraken? Ziet gij dien hoop niet aanrukken? Wat slepen en duwen zij voort, jong en oud? — Het is Hein Knap! Gaat hij naar de geregtsplaats? wat heeft hij misdaan? — Daar staat een paard. Hij moet rijden. Och Hein! het gaat te wild. Smeek hen, dat zij u met eigen kracht laten opstijgen. Och Hein! Hein! Gij zult het leeren: ik beloof het u; maar laat u door dien druischenden drom niet in de hoogte helpen. — Daar rijst hij! — Hein! vertrouw het spel niet!

Och! hij is al over het zaal! wie weet waar hij aan den anderen kant ingevallen is!"

Ik zal de Maatschappij verzoeken, mijn ontwerp eener nieuwe stijlverdeeling in overweging te nemen.

VII.

Hagel en sneeuw en regen vallen uit de lucht, zonder dat wij er iets toe doen; maar geen heldendichten, noch treur- noch blijspelen, noch lierdichten, noch eenige van al die soorten van verdichting, die wij onder den naam van fraaije letteren bevatten. — Waar komen zij dan van daan? — Ik begrijp ligt, dat de eerste mensch, die honger gevoelt, naar voedsel zoekt, en hij, wien koude of hitte hindert, naar deksel of schaduw: — want de behoefte wijst hem den weg. Maar welk eene behoefte dringt hem, om een heldendicht te maken, of een treurspel, of al die an-

dere kunststukken? — Indien iemand mij medelijdend antwoordt, dat ongetwijfeld ook die dingen uit behoefte ontstaan, maar uit eene behoefte der ziel, die beschaafd is en haren wensch naar het schoone bevredigen wil, — dan zal ik beweren, dat dit een *petitio principii* is, en dat die behoefte niet werken noch eene begeerte wezen kan, dan na een voorafgaande kennismaking met de formen van het schoone, en dat aldus in deze redenering de geestelijke behoefte en het geestelijk voedsel in een eeuwigen kring ronddraaijen, zonder dat men zeggen kan, wat het eerst bestaan heeft, de behoefte of het middel om ze te voldoen. — Is het genoeg, dat men beschaafd zij, en vatbaar voor den indruk van het schoone, om al deszelfs formen uit te vinden? wel nu, verbeeld u dan een volk, dat alles in overvloed heeft, maar geen steengroeven, en zeg mij of het behoefte zal hebben, om zijne denkbeelden van het schoone in standbeelden, of paleizen, of tempels uit te drukken: verbeeld u den bewoner der woestijn, die nooit iets anders gezien heeft, — zal hij behoefte hebben, om zich in het aanschou-

wen van een rijk en prachtig landschap te verlustigen? Verbeeld u den Chinees nog veel beschaafder dan hij is, of den Japanner of den Mexicaan, en reken nu uit, wanneer zij hunne gruwelijke gedrogten, die hunne Goden zijn, voor Apolloos en Venusſen zullen verruilen. Verbeeld u eindelijk iedere maatschappij van het edelste menschenras, maar gesplitst in familieregeringen, aartsvaderlijk, zonder steden of talrijke zamenleving, en overdenk dan eens, welke kunsten daar het meest bloeijen zullen? Indien gij met alle deze verbeeldingen en uitrekeningen niet komt, waar gij wezen wilt, beken dan, dat de wensch naar het genot van het schoone zich niet ontwikkelen, noch bevredigd worden kan, zonder bijkomende gunstige omstandigheden van tijd of plaats, *historisch* of *locaal*.

Ik verbeeld mij ook iets: het zal niemand geheel vreemd zijn: want de nacht der middeleeuwen is een bekend beeld. Ik verbeeld mij Europa, waarvan een deel het volle middaglicht der beschaving genoten had, en andere deelen een meer of minder flaauwen straal van dien glans. Maar ik stel mij

voor, dat het langzamerhand in een volkomene duisternis geplaatst is. Het begint dof en duizelig te worden, en de denkbeelden verwarren zich, en het geraakt in slaap. Dit is eene allegorisch-historische voorstelling, die gij reeds dikwijls aanschouwd hebt. Men schijnt gewoonlijk aan dat sluimerende Europa eenig bewustzijn in den slaap, een flaauwe herinnering van vorig waken, eenige verwarde droomgedachten toe te schrijven. Maar dat doe *ik* niet. Voor *mij* ligt het daar, mat en bewusteloos, in eenen slaap, die alle vorige denkbeelden uitwischt, terwijl alle voorwerpen, die een vroegeren toestand herinneren konden, weggenomen en verdwenen zijn. — Nu moet het ontwaken, of omdat het uitgeslapen heeft, of omdat het gewekt wordt, door ik weet niet wien. Maar wint het daar iets bij? Het is donker, en er is nergens een vonk onder de asfche, nergens tintel of vuurslag, waarnaar men rondtasten kan. — Zullen wij dat Europa maar niet weder laten inslapen? want dat is even goed als zulk waken.

Indien ik vooronderstelde, dat de Grieksche beschaving verloren ware gegaan, zonder een spoor

achter te laten, en dan beweerde, dat Europa, na zulk een ontwaken, tot op heden toe zou gedommeld en rondgetast hebben; of, met andere woorden, dat het die formen van het schoone, door de Grieken geschapen, maar vernietigd, nooit zou teruggevonden hebben; dan twijfel ik niet, of velen zouden mij aantijgen, en mij vermetel noemen, omdat ik beweerde wat ik niet bewijzen kon. Maar indien ik van hen vergde, dat zij mij het tegenovergestelde bewezen? — De trotschheid der tegenwoordige beschaving zou het zoo gaarne; maar zij kan het niet, en zoolang zij dit niet kan, is hare stelling hypothetisch, en de mijne historisch. Aan dit laatste twijfelt men misschien, en daarom moet ik het bewijzen.

Ik zal nu nog niet spreken van het opgeruimd karakter der Grieken van den Ionischen stam, noch van al die gaven en vatbaarheden, waarmede de natuur hen begiftigd had. Ik zal er naderhand op terugkomen; maar ik moet eerst den loop en de geleidelijke ontwikkeling hunner uitvindingen opsporen.

Er is een oud tijdvak in hunne geschiedenis,

hooger dan hetwelk wij niet opklimmen kunnen, waarin hun geloof aan een veelgodendom zuiver en opregt is. Het toeval, — neen, waarom niet de wil eener hoogere Wijsheid? — vergunde hun den hemel te bevolken met wezens, gelijkende naar hunne eigene voortreffelijke gestalte. Het moesten hoogere wezens zijn, en daarom veredelde zich het beeld dier schoonheid, en zelfs datgene, wat schrikwekkend moest zijn, verviel nooit in het afzigtelijke. Ik geloof, dat men nooit te veel hierop letten kan; het is misſchien de sleutel tot vele raadsels in de geschiedenis hunner beschaving. Geef eens aan Jupiter den kop van een buffel, en aan Juno een olifantsſnuit, — weg is het Olympische beeld, en al die schoone gedachten, die het in de kunstenaars opgewekt heeft; weg de schoonheid van de Godin der Goden, waarom zij met Venus wedijveren, of den gordel der bevalligheden van haar ontleenen kon! — Misſchien hebben zij de symbolen van eene oudere natuurfilozofie vernietigd of onkenbaar gemaakt. — Ik dank er hun nóg voor, en ik wil die geleerdheid met hare wanstaltige gedrogten voor het schoone

en aanminnige gezelschap van den *Olympus* niet inruilen. Er zijn dingen, die men al te duur koopen kan. — Zulke Goden behoefden in geen hemel opgesloten te worden, maar zij konden op aarde rondwandelen, en zich mengen in de bedrijven der menschen. Neem nu een groot bedrijf, zoo als ongetwijfeld de Trojaansche oorlog was, hetzij echt of reeds vroeg vergroot en opgesierd met helden en luisterrijke wapenfeiten, en laat er één uit het volgende geslacht het zingende verhalen in zijne melodieuse taal; hij levert, wat wij een *heldendicht* noemen. Zoo ontstond de *Ilias*, hetzij in haar geheel, of uit stukken zamengesteld. Het is mogelijk dat andere volkeren ook hunnen *epos* gehad hebben; maar zoo gij geen tweede Grieksche natie vindt, zult gij ook geen tweede *Ilias* aantreffen.

De geschiedenis laat een groote gaping na dit heroïsche tijdvak open. Wat er in gewoeld heeft, kan men slechts gisfen. Wijzen schijnen voorschriften en levensregelen gezongen te hebben, en eerste pogingen van wetgeving en onderwijs in de wetenschap: spotlust en wraak schijnen hunne

Muze gehad te hebben. Maar de toestand der maatschappij en de menigvuldige godsdienstige plegtigheden gaven aanleiding tot volksvereenigingen en feesten bij de tempels der Goden, en de hymnus werd ter hunner eere gezongen, en het lierdicht, dat, éénmaal gevormd om het hooggestemde gevoel te ontboezemen, weldra ook bewondering en lof der menschen en hunne aardsche liefde uitdrukte.

Zoo vele formen bestonden er reeds, en nog was er geen dramatische poëzij; indien men aldus noemen moet, niet eenige ruwe pogingen harer eerste kindschheid, toen zij zwierf door het land, en, zoo het verhaal echt is, op den wagen van Thespis rondreed; maar zoo als zij eensklaps op het tooneel zich vertoont, geheel in de magt van het genie, onder aanvoering van Aeschylus, nog vatbaar voor volmaking, maar tóen reeds in die historisch-noodzakelijke rigting geplaatst, waarlangs zij kort daarna, met verloochening van haar eigen wezen, afdaalde.

Gelijk in alle schoonheidsformen, die het vernuft der Grieken uitgevonden heeft, zoo lang zij

niet verbasterden, het moreel beginsel van den Staat zich afspiegelde, zoo was het bovenal in het hoogste, dat zij bereiken konden, in hunne Tragedie. Dat beginsel was eerbied voor de Goden, gehoorzaamheid aan de wetten, gehoorzaamheid aan overheid en ouders, door de wetten voorgeschreven; schaamte, de schaamte zelve, vergood in den hemel, die tegen alle wangedrag behoeden moest. Dat beginsel werd der jeugd ingeprent, en het bleef den mannelijken ouderdom bij, als overtuiging en geloof, dat het aldus goed was en behoorde, zonder onderzoek, waarom men gehoorzaamde en zich schaamde. Een heilzaam beginsel, waar de godsdienst echt en de voortgang rustig is. Maar in de beweegbare gemoederen van het Atheensche volk moest het bederf spoedig insluipen. Waarom gehoorzamen wij? wat is regt, wat is onregt? waarin verschillen zij? Deze vragen waren de eerste pogingen eener filozofie, die terstond het spoor bijster was, de jongelingen tot zich lokte, eigenbaat en bevrediging van den lust predikte, en den Staat dreigde om te keeren. Zoo was het ten tijde van Pericles en kort na hem:

En zie daar, de Tragedie bloeit, juist in dezen tijd van beweging en van twijfel en ongeloof. Droeg zij er de kleur van? was zij de vrucht eener gisting en opbruising, door de vermenging der elementen van oude en nieuwe denkbeelden? Geenszins; in den drang der omstandigheden volmaakt zij zich zelve, maar als tegenwerkende kracht: Kalm en ernstig vertegenwoordigt zij den ouden tijd; zij voert een menschengeslacht ten tooneel, dat in een naauwere betrekking stond tot de Goden; geen bedrijven onafhankelijk van een hoogeren invloed, of het gevolg van de keus eener schiftende en uitpluizende rede, maar een noodlot, waaraan 's menschen wil onderworpen is, en waarvan zijne daden, hoe krachtig werkende, zich niet losmaken kunnen; en deze leering, in verband met de straf, als gevolg van het zedelijk kwaad, en met al de denkbeelden van gezag en geloof, die den ouden Staat zamengehouden hadden, plegtig en op hoog poëtischen toon voorgedragen in zangen van den rei, die zich op een standpunt plaatst, verheven boven den dramatischen gang van het stuk, en het innerlijk gevoel der toehoorders leidt.

Als zoodanig had de Tragedie haar hoogste volkomenheid in Sophocles bereikt. In Euripides neigde zij reeds ten val: haar tegenwerkende kracht verflaauwde, en zij werd in den stroom der heerschende denkbeelden medegesleept.

Zie daar eenige formen, waarin de Grieken de verdichtsels hunner verbeelding en de ontboezeming van hun gevoel voorgedragen hebben, en hieronder twee hoofdsoorten: het *Heldendicht* en het *Treurspel.* Zoo lang zij hunne natuurlijke kunstperioden doorliepen, hebben zij geen heldendichten meer gemaakt, nadat hun episch tijdvak verloopen was. Maar toen, van Aristoteles af, het kunstgevoel door kunstgeleerdheid begon vervangen te worden, kwamen er weder heldendichten te voorschijn, en ieder volk heeft sedert een heldendicht willen bezitten, al had het geen heldentijd gehad. — Wie kan de Alpen naar een vlak land overbrengen? maar de kunst werpt heuvelen op, en zij leidt eene beek, zoodat ze een waterval vorme; doch buiten de omtuining is het landschap in tegenspraak met de omtuinde kunstnatuur.

Deze vergelijking zal men welligt minder toepasselijk rekenen op de Tragedie, omdat zij de vrucht is van verbeelding en gevoel, die door denken en overleg geoefend zijn, en omdat zij, zegt men, overal te huis is, waar de geest even vruchtbaar is om te scheppen, en even vatbaar om te genieten. — Maar is het evenwel niet merkbaar, dat tegenwoordig de belangstelling in de Tragedie sterk verminderd is, en meer en meer afneemt, zoodat zij geheel van het talent der tooneelspelers begint af te hangen, door wie wij gaarne een alleenspraak hooren uitvoeren, en dan heengaan en ons tragisch gevoel bevredigd rekenen? — Laat ons de oorzaak hiervan niet te ver zoeken: mij dunkt, zij ligt voor onze voeten. De reden en het verstand laten zich een tijd lang begoochelen, maar een duurzaam geweld willen zij niet verdragen.

Wat heeft de kunst uit de Tragedie der Grieken als beginsel afgeleid? — Behalve hare eenheden, waartegen de juiste takt der uitvinders niet zondigde, doch waarin haar wezen niet bestond: behalve de intrigue, het klimmend belang, de ontknooping, en al wat zij gemeen kan hebben met

iedere goede dramatische voorstelling, zijn hare voornaamste bestanddeelen *hooge personen, hevige hartstogten, groote gebeurtenisſen.* (*) — Maar, een Koning wekt bij velen geen belang meer, al betreedt hij het tooneel in al zijne pracht, met kroon en schepter; hij is een mensch even als wij (zoo zeggen de meesten), en hij is Koning, omdat wij hem vergunnen Koning te zijn. Hij heeft een constitutie of hij moet er eene hebben; zij rekenen hem na in zijne handelingen met andere koningen, in zijne krijgsbedrijven tegen zijne vijanden, in de schattingen die hij ons doet opbrengen. — Gaat nu in den schouwburg, en stelt belang, zoo gij kunt, in Agamemnon en zijn geslacht! Gij moogt schreijen over den bevigen hartstogt van Phaedra; maar het doet u aan, omdat zij een mensch, misſchien omdat zij een fatsoenlijke vrouw, niet omdat zij een Vorstin is; en uw menschkunde,

(*) Bulwer zegt ergens, dat de Tragedie, in den ouden zin, voor onze tijden niet meer geschikt is. Ik twijfel er bijna niet aan. Maar hij zegt tevens, dat de behoefte een *volkomen* tragedie uit het *dagelijksche* leven ontleenen zal: het zal het toppunt der kunst wezen, zegt hij. Ik geloof het wel: wie zal niet verbaasd staan, als hij een festijn in een gaarkeuken ziet gelukken?

uw zielkunde, uw zedekunde, en alle die kunden, waarmede onze geleerdheid iedere daad uitpluist en beoordeelt, zullen uw tragisch genot bederven, en gij zult het schoone aanschouwen, niet als de uitdrukking van een hoogeren zin, maar als een ontleedkundige, die den Apollo zoo gaarne zou bewonderen, maar wiens aesthetische stichting telkens verstrooid wordt door de uitrekening, welke spier of pees of bloedvat, hier of daar, onder die gevulde opperheid schuilen moet (*). — Eindelijk *groote gebeurtenisſen!* Hebben wij eene voorstelling van het lang verledene noodig, of dringt de grootheid van hetgeen wij en onze ouden beleefden, al het vorige diep naar den achtergrond? en hindert het ons niet terstond, wanneer dingen, die wij groot achten, met woorden en spreuken opgeschroefd en opgevijzeld schijnen? Wij lezen, wat eens in een Griekschen schouwburg gebeurde. Een beroemd pantomimus stelde Ca-

(*) Er is veel waarheid in het gezegde van een Fransch geleerde: *nos connaissances sont aux dépens de nos jouissances.* Het komt er slechts op aan, te weten, wat men *jouissance* noemt, en welke faculteit men zwijgen laat, als een andere spreekt. Weinigen nemen dit in acht: *hinc illae lacrymae!*

paneus voor, die den muur van Thebe met eene ladder bestormde. Hij was een buitengewoon lang man: *stap er maar over!* riep het parterre hem toe.

Ik moest deze gedachten, zoo niet geheel, toch ten deele ontwikkelen, eer ik van de Comedie spreken kon, die mij aanleiding tot nadenken gegeven heeft.

Men beweert meestentijds, dat de Comedie tegenover de Tragedie staat, als uitgelaten scherts tegenover hoogen ernst; doch hiermede wordt veeleer de uitwerking van beiden aangeduid, dan de oorsprong; en het zou daarbij onzeker kunnen blijven, of zij gelijktijdig hebben kunnen ontstaan, en of niet misschien de Comedie bij een volk, zoo vatbaar voor het lachwekkende, ouder was dan de Tragedie. De geschiedenis schijnt het tegenovergestelde van dit laatste te leeren, en ik meen zelfs hierin eene bevestiging te vinden van mijne meening omtrent den oorsprong der Tragedie. Maar het kon niet lang duren, of zij zelve moest de Comedie doen geboren worden. Er zou een geheele verhandeling noodig zijn, om te bewij-

zen, dat bij geen volk, dat denkt en zich beschaaft, de schertsende behandeling van een onderwerp de ernstige kan voorafgaan, juist omdat zij haar meeste voedsel vindt in de gebreken der ernstige behandeling. Doch hoezeer men ook verleid zou kunnen worden, om deze stelling te bewijzen, en ze op de tegenwoordige vraag toe te passen, zou men evenwel, naar mijn gevoelen, verkeerdelijk doen, omdat de Comedie der Grieken reeds een tijd lang bestaan had, eer zij zich aan de parodie hunner Tragedie waagde, of derzelver onderwerpen schertsend behandelde. — Waar ligt dan haar oorsprong? — Ik spreek hier alweder niet van hare eerste pogingen, toen zij in Sicilië zich begon te vormen, maar geen onderwerpen harer waardig vond, of in Attica ronddoolde, en met kluchten en snakerijen, voetstoots uitgevonden, het landvolk vermaakte; maar van hare form, hoedanig deze uit den geest van den door overlevering miskenden, maar door weinigen begrepen Aristophanes, voortkwam. — En hoe staat deze tegenover de Tragedie? — Als het tegenwoordige tegenover het verledene, als de voorstelling van het kwaad,

dat aan het Gemeenebest knaagde, tegenover die van den gezonderen toestand van den Staat, dien de verstandigen liever terugwenschten, dan voort te gaan op eenen weg, waarop zij geen goede uitkomst verwachteden. Het verwondere dus niet, dat zij in hare eerste periode, die de *oude Comedie* heet, de demagogen geeselt en brandmerkt: de bemoeizucht en besluiten van een beweegbaar en woelig volk bespot: het raaskallen van filozoferende redenaars doorhaalt: eene betere wijsbegeerte, ja die van Socrates zelven, omdat zij den mensch leerde redeneren en onderzoeken, somtijds aanvalt, en eindelijk de Tragedie, die hare hooge personen tot bedrijven van het dagelijksche leven liet afdalen, medelijden opwekte voor verfoeijelijke hartstogten, en zich niet schaamde, mannen uit het heerlijke heldengeslacht kreupel en verminkt en in bedelaarslompen voor te stellen, — dat zij zulke misgeboorten voor het oog van den echten Griek, uitjouwt en aangrijnst, maar ook, tot dit hoogste punt geklommen, weldra wankelt, en daalt, en ontaardt in spotternij zonder goede bedoeling, en in laffe zucht om aan het volk te behagen.

Ik begeef mij in geen dieper onderzoek van hare eerste periode. — Zullen wij haar navolgen? Het is een overschoon model, dat door het lage, dat er aan kleeft, niet ontluisterd wordt: het is een tinteling en schittering van vernuft, dat gezond verstand tot grondslag heeft: het is bijtende scherts, door heerlijke poëzij getemperd en veredeld: vrolijke luim, die niets en eindelijk zich zelve niet spaart, en daarom met de voorwerpen harer tuchtiging in vrede blijft. Zullen wij haar navolgen? — Gelukkig! wij zien zulke gemeenebesten niet meer, en waar zij mogten ontstaan, daar zouden misschien dergelijke vruchten de eenigste goede zijn.

Deze eerste periode (de *oude Comedie*) ging voorbij: zij hield op, wanneer de buitensporige volksmagt ophield, en door aristocratie vervangen werd, die niet duldde, dat mannen van aanzien en gezag op het tooneel met naam en nabootsing aangewezen, geestig beschimpt en uitgefloten wierden. Maar het volk bleef zijne spelen en feesten vieren; in zijne uitspanningen bleef het tooneel eene eerste behoefte, en er opende zich allengs

eene tweede periode voor het blijspel. Het is bekend onder den naam van de *Comoedia media.* (*Middel-Comedie*) Zij schijnt oudere en gelijktijdige Tragediën geparodiëerd, personen uit den heldentijd belagchelijk voorgesteld, maar ook filozofische stelsels doorgehaald, en reeds ondeugden in karakters en karikaturen geschilderd te hebben, en eindelijk, door deze laatste eigenschap, overgegaan te zijn in haar laatste tijdvak, *de nieuwe Comedie*, waarin zulke karakters de hoofdrol speelden, en het spel de dagelijksche levenswijs, in al hare verscheidenheid en kleuren, met zonderlinge lotgevallen, in een reine en welluidende taal voorstelde.

Zoodanig waren de drie natuurlijke Blijspelen, met zoo weinig trekken, en zoo naauwkeurig mij mogelijk was, geteekend. Zij zijn echter ongetwijfeld zoo scherp niet gescheiden geweest, of er is van het eene in het andere iets overgegaan, en het zou, bij voorbeeld, bewezen kunnen worden, dat de parodie reeds in de *oude* Comedie zich gevestigd had en aan de *nieuwe* niet geheel vreemd was. Maar wij hebben gezien, hoe zij

alle drie historisch ontstaan zijn. Herinneren wij ons nu nog eens den zamenloop van omstandigheden en eigenschappen in de lotgevallen en in het karakter van het Atheensche volk, uit welke de drie aangewezene Blijspel-soorten ontstonden. Het is noodig ter voltooijing van het historisch bewijs.

Wat een zamenloop is, begrijpen wij zeer goed, wanneer wij beken en stroompjes elkander zien ontmoeten en ineenvloeijen en éénе hoofdrivier vormen; maar in den gang der menschelijke zaken ontsnapt dit verschijnsel ons dikwijls, niet zonder schadelijken invloed op onze wijze van beoordeelen. Denkt men er wel altijd aan, hoe veel er, bij voorbeeld, zamen moet loopen, opdat een deugdelijk geleerd boek, waarbij de wetenschap winnen zal, in de wereld kome? — Er moet een publiek zijn, dat leeren wil, een rijk onderwerp, en een schrijver die geleerd heeft. Doch deze zamenloop vooronderstelt er weder andere. Bij een publiek, dat leeren wil, moeten zamenloopen een genoegzaam getal menschen, die iets meer begeeren dan een stroom van boeken, die misschien

even gemakkelijk geschreven worden als gelezen door al de overigen, die het geheim der groote alledaagsche boekenschrijverij niet kennen, en noch weet- noch nieuwsgierig genoeg zijn, om geschriften uit te lokken, die den gang der wetenschappen of van het praktische leven bijhouden: zij moeten daarbij belang stellen in het onderwerp, dat de geleerde behandelen zal, en op de hoogte zijn om zijn boek te begrijpen. Wij weten dat al deze vereischten bij het publiek onmisbaar zijn: want neem er één van weg, en laat den geleerden schrijver het weten: hij zal zijne wetenschap te huis houden, ze tot eigen verlustiging aanwenden, en geen warmte pogen op te wekken, waar brandstof ontbreekt. — In het onderwerp moeten zamenloopen wezenlijke belangrijkheid, — want het is een schraal genoegen voor het publiek, wanneer de geleerde schrijver zich op een schraal onderwerp geoefend en gescherpt heeft, en zoo hij, van den tripos Delphicus af tot op de werktafeltjes onzer schoonen toe, de geschiedenis doorliep, en de diepste problemata der mathesis en mechanica te hulp riep, en na veel omhaals niets meer had wil-

len bewijzen, dan dat een stoel op drie pooten ligter omvalt, dan een andere op vier, dan zou het publiek hem moeten vragen: »waarom hebt gij dit niet in zes ongeleerde woorden aan den stoelendraaijer beduid?" — Er moet nog bijkomen, dat het onderwerp zich aansluite en pasſe in den stand der wetenschap: want zoo het terugkomt op reeds bewezene waarheden, wat zal het anders bewijzen, dan dat de geleerde schrijver nog niet op de hoogte is, en zoo hij een sprong doet, en eene ruimte achter zich openlaat, die bevloerd moet worden met nog te ontdekken waarheden, wie zal hem dan volgen kunnen, die niet met hem vliegen kan? — Eindelijk de geleerde schrijver zelf....; maar het is genoeg. Ieder weet, welke begaafdheden in hem noodig zijn, en hoe deze moeten zamentreffen met gunstige omstandigheden: een levensloop, die hem dáár gebragt heeft, waar zijn aanleg hem riep: geen rijkdom, die zijn werklust verslappe, geen kommer, die zijn geest inkrimpe; — en, zoo dat alles zamenloopt, dan nog iets stevigs en edels in het karakter, dat niet eeuwig en rusteloos jage naar toejuiching, maar

de wetenschap ook om haar zelve beminne, en daarom slechts levere, wat waarlijk nut stichten kan.

Nu weten wij eindelijk, wat een *zamenloop* is.

Het zou moeijelijk, zoo niet onmogelijk zijn, indien er geen Comedie bestaan had en bestond, en men deze gedachteform niet kende, vooraf te bepalen, wat er in die form zelve, wat in den dichter, en wat in het publiek vereischt wierd, uit de vereeniging van welke eigenschappen het ideaal eener Comedie zou geboren worden. Geschiedenis en ondervinding moeten ons leeren, en wanneer ongelijke omstandigheden en eigenschappen ongelijke uitkomsten opleveren, dan is de gevolgtrekking gemakkelijk en zonder groot gevaar van dwaling. — Bij de Grieken was het aldus, *in het volkskarakter, in de onderwerpen der Comedie, in de taal,* en *in het talent der dichters.*

In het volkskarakter: een gedurige uithuizigheid, een dagelijksch zamenleven op de straat, op de wandelingen, op de markt, aan de maaltijden, in en rondom de tempels en het raadhuis. Wat er te huis geschiedde, was niet veel gewigtiger,

dan de behandeling der vrouw als huishoudster, en der slaven als broodwinners. Het leven was openbaar. Niets ontsnapte er aan den Athener van alles, wat er in den Staat geschiedde: geen handeling van eenig ambtenaar bleef hem onbekend, geen edele daad, geen wanbedrijf van eenig burger. Meen niet, dat dit gepaard kon gaan met deftigheid, of zelfs met ernst; de ernst wil in zich zelven keeren, en zoekt eenzaamheid; een gedurig gezellig verkeer leert de onderwerpen der gesprekken van alle zijden bekijken, en de manier, die de onderhoudendste is, wordt meer en meer boven alle de andere verkozen; één enkele geestige scherts met een onderwerp, dat ernstig plagt behandeld te worden, maakt het een langen tijd onmogelijk, er zonder lagchen op terug te komen; en eindelijk wordt het een gewemel van levendige hartstogten, van snelle gewaarwordingen, van goed en kwaad, schoon en afzigtelijk, van plotselijke overgangen uit lof tot minachting, uit spot tot bewondering. Ik waag misschien niet te veel, wanneer ik een dusdanige ontwikkeling van hun volkskarakter voor een gevolg van hunne

openbare levenswijs houd; maar dit gevolg kon alleen dusdanig wezen, omdat de geest van den Athener fijn bewerktuigd was. Hij had de hoogste vatbaarheid voor den indruk van het schoone in het stoffelijke en zedelijke. Maar de korte afstand tusschen het verhevene en het belagchelijke lag altijd open voor zijn helder oog, en zijne ligtvaardigheid en beweegbaarheid deden hem telkens die ééne schrede wagen. Van daar zijn genot, wanneer zijn beweegbaar gemoed door contrasten geprikkeld werd; en eenmaal in die zwelgerij en brooddronkenheid van het vernuft zich verliezende, kon hij door geen belang, hoe gewigtig, door geen kondschap, hoe treurig, in zijn genot gestoord worden. Toen de *Gigantomachie* (eene parodie) vertoond werd, verbreidde zich, gedurende het spel, de mare der gevaarlijke nederlaag in Sicilië; maar het volk lachte voort, en het stuk moest afgespeeld worden (*). — Wachten wij ons voor eene al te harde veroordeeling:

(*) Bij Plutarchus, De Garr. p. 509. ab. wordt de tijding door een baardschraper, een echt *gobemouche*, onder het volk verspreid, dat hierop in beweging geraakt, en samenloopt naar het Theater. De onbescheiden alarmverspreider, die geen goede

er was beminnelijkheid onder dat ligtzinnige, en zij hebben zoo zwaar geboet, en den smaak voor een huislijker leven tegen zoo veel genot en vrijheid ingeruild! — maar ik moet mijn teekening afwerken. Er werd zeer weinig gelezen, omdat er zeer weinig te lezen was; geen nieuwsbladen

bewijsstukken voor zijn nieuws aanwijzen kon, wordt op het foltertuig gesleept, en de beul neemt hem onder handen, tot dat de tijding door andere boodschappers bevestigd wordt. Bij denzelfden Plutarchus, in Nicia, p. 542. de. wordt de volksvergadering door de autoriteiten belegd. Dit gaat eenigzins beter dan het andere, waarin de foltering al te weinig form van proces heeft. — Bij Athenaeus, p. 407. ab. komt de tijding in het Theater, terwijl Hegemon zijn *Gigantomachie* speelt. Het volk beweegt zich *niet*, maar ieder weent in stilte, onder zijn mantel gedoken, opdat de aanwezige vreemdelingen het niet bemerken zouden: en het spel wordt voortgezet. — Deze twee traditien hebben ieder hare zwarigheden, en zij zijn niet vereenigbaar: zij vernietigen de eene de andere. Wat *ik* er van gemaakt heb, is misschien al te stout opgezet: het steunt op de gissing, dat het verhaal van Athenaeus het digtst bij de waarheid, maar een *vergoelijking* is van het feit, zoo als ik het voorgesteld heb. Ik verbeeld mij, dat de Atheniensers een oogenblik kunnen onthutst geweest zijn en gezucht hebben, maar dat zij, den eersten schok doorgestaan, het stuk van Hegemon hebben zien afspelen, en nog gelagchen hebben, om daarna de nederlaag van Nicias te overdenken en te betreuren. Wie mijne gissing niet aannemen wil, zal ten minste toestaan, dat zij met het karakter der Atheners overeenkomstig is. — Deze aanteekening is het gevolg eener scherpzinnige en geleerde bedenking van mijn jongen vriend, den Heer Cobet.

hadden zij, geen redenerende artikels in den geest van oppositiën en partijen; geen recensenten, geen tooneelkijkers; maar hun geest, die voedsel zocht voor hunne politieke en religieuse en aesthetische behoefte, kon het vinden in de voorstelling van ieder nieuw blijspel, dat in onverwachte en vernuftige kwinkslagen, in persoonsverbeeldingen, toespelingen en karikaturen, al datgene bevatte, wat op de tafels onzer koffijhuizen en leesmuseums opgestapeld ligt, en waarop ons publiek aast. — Moest het Atheensche volk niet in den schouwburg leven?

In de onderwerpen der Comedie: er was eene epische poëzij voorafgegaan, die in het geheugen der kinderen geprent werd, en de grondslag der opvoeding was. Maar het was meer dan kortswijl, wanneer Plato den goeden Homerus met een krans wilde versieren, en dan zonder veel gerucht de stad uitzetten. Denkbeelden van goed en kwaad, van edel en laag, mogt de jeugd uit die gedichten aanleeren; diepen eerbied voor de Goden konden zij hun niet inboezemen, en het kon naderhand hun gevoel niet beleedigen, wanneer zij die zelfde Goden, die zij bij andere gelegenheden eerbiedig-

den, op het tooneel een belagchelijke rol zagen spelen. In die gedichten dus, vooral in de Odyssea, was een milde bron voor het blijspel, en de *middelste Comedie*, door de *oudere* hierin reeds voorgegaan, schijnt er rijkelijk uit geput te hebben. — De Tragedie had slechts een korten duur van getrouwheid aan haar echte beginsel. Zij ging echter voort in dezelfde manier, en behield dezelfde bestanddeelen: want de dichterlijke opvatting der hoogste menschelijke belangen vond er eene form in, waarin zij haar gevoel ontboezemen en de beelden harer phantasie scheppen kon. Maar de minste storing der harmonie tusſchen personen uit een aaloud geslacht van helden en halve goden, en daarmede overeenstemmende bedrijven en lotgevallen, moest opgemerkt worden, en soms een lach opwekken, waar de dichter eene traan gevraagd had. Nieuwe bron voor de Comedie! In hare *eerste* en *tweede* periode, misſchien nu en dan nog in hare *derde*, ontleende zij er een schat van onderwerpen uit. Zoo wilde het volk leeren diep te gevoelen, scherp te beoordeelen, juist te schiften, en te gelijk door den prikkel van het

fijnste vernuft in beweging gebragt worden. Maar zelf leverde het tevens ruime stof aan de blijspeldichters, door het wilde misbruik van zijne vrijheid; en te ligtvaardig om op den dichter te toornen, mits zij regt belagchelijk gemaakt waren, en hartelijk over zich zelve zich vrolijk gemaakt hadden, vierden zij aan de Comedie den losſen teugel, en zij holde en schaterde tot onzinnigheid toe. In die vaart behandelde zij de hoogste staatsbelangen, en redenaars en volksmenners en gezagvoerenden werden uitgefloten, en wee hem, die, uit de heffe van het gepeupel opgekomen, door sluwheid en kuiperij zich den weg tot aanzien in den Staat gebaand had! — Hier kon geen gebrek aan onderwerpen zijn. Maar toen die onstuimigheid beteugeld, en het arme volk uit zijne onbesuisde wildheid overgegaan was, niet tot een verstandiger vrijheid, maar in de magt van tirannen en vijanden, toen bleef er nog eene schaduw over van het rijke en schitterende spel. In hunnen meer huislijken toestand teekende zich het karakter van ieder individu in de verschillende betrekkingen van het maatschappelijke leven. Het

verminkte werk van Theophrastus geeft er eenig denkbeeld van. Het was een nieuwe mijn voor de Comedie, die in deze laatste periode schijnt geleverd te hebben, wat zij vermogt.

In de taal: neem al de gewone lofspraken op talen te zamen: rijkdom, kracht, buigbaarheid, zoetvloeijendheid, welluidendheid en zangerigheid, en pas ze op de Grieksche toe: dan zal er iets schoons voor uwen geest oprijzen; maar het zal nog niet hare geschiktheid uitdrukken voor het spel der Comedie. Want zij had onuitputtelijke hulpmiddelen, om de fijnste gedachte uit te spinnen, om de rede traag en loom te laten slepen, of met het vrolijk getrippel harer kleine partikelen als dansende te doen optreden: eene oneindige vrijheid in de zamenstelling van nieuwe woorden, wier beteekenis, om hare analogie, in het wezen der taal gegrondvest, niet ontsnappen kon, en bij al haren schat, het vermogen om door de verwisseling van ééne letter, van één accent, een veranderden, een tegenstrijdigen, een geparodieerden zin voort te brengen. — Verbeelden wij ons eindelijk

In de dichters, wat de beste onder hen bezaten: een volkomen gebied over zulk eene taal, een groote verbeeldingskracht, maar die aan den teugel der rede liep, een diepe kennis van den toestand der maatschappij en van het volkskarakter, een juist inzigt der waarheid, poëzij, ironie, geest, vernuft, en — men mag het niet verzwijgen — een zekere maat van kwaadwilligheid (of hoe drukt men *malice* in het Hollandsch uit?). en wij zullen moeten toestemmen, dat bij de Atheners alles zamenliep, om het blijspel te doen opkomen, en alle zijne standen doorloopen. — Het *oude* ging onder, omdat beroeringen in den Staat het onderdrukten, de *middelste* Comedie verdween, omdat de stoffe haar begon te ontbreken, en omdat zij eigenlijk niets meer was dan een overgang tot de *nieuwe*, die op haar beurt voortduurde, misſchien totdat het genie ontbrak, dat door geen Alexandrijnsche geleerdheid kon vergoed worden. Zij had een onafzienbaar veld ter bearbeiding voor zich: zoo scheen het immers: want de karakters der menschen hebben een duizendvoudige verscheidenheid. Doch vergeten

wij niet, dat vele duizenden slechts nuances zijn van hoofdsoorten, welke hoofdsoorten alleén vatbaar zijn voor eene nabootsing in vergroote trekken, — of waarom worden er zoo weinige voortreffelijke door de Ouden aangehaald, en waarom heeft de nieuwe beschaving er zoo weinige opgeleverd? — Maar de *nieuwe* Comedie der Grieken had tevens hare tafelschuimers, hare snoevende krijgslieden, haar hoeren en verkrachte maagden, en losbandige jongelingen, en vroedvrouwen, en schelmsche slaven, en schakingen, en wegvoeringen in slavernij, en hare ontknoopingen in het terugvinden van een geroofd kind, in de beterschap van een brooddronken jongeling, in een gelukkig huwelijk. — Dat was de spil, waarom zij draaide, en waarvan zij zich in het Grieksche leven niet zou losgemaakt hebben. Want zij had dit met hare vorige perioden gemeen, dat zij uit de behoefte van het volksleven ontstaan was, maar ook met het volk medeleefde, en geen vroegeren toestand hunner maatschappij schilderde, noch die van eenig ander volk, noch eindelijk eene phantastische wereld schiep.

Ik meen getoond te hebben, dat de Comedie, zoo als zij door de Grieken gevormd en volmaakt en naar het verloop der tijden gewijzigd werd, een noodzakelijk historisch verschijnsel geweest is.

Van de Romeinen mag ik niet spreken. Hun oude gedialogiseerde kluchten hebben zich tot geen veredelde form kunnen verheffen, en toen zij eindelijk de Grieksche beschaving begonnen over te nemen, voerden zij niet alleen Grieksche zeden en gewoonten ten tooneele, maar zij lapten hunne blijspelen uit Grieksche te zamen, en Plautus en Terentius leverden geen Romeinsche stukken. Waar het volk een hartstogtelijk vermaak schepte in de gevechten van verscheurende dieren en gladiators, daar was geen duurzame behoefte aan zulk voedsel voor den geest. Het Grieksch-Italiaansche spel der pantomimica, onder Augustus uitgevonden, verdrong, zoo het schijnt, den smaak voor verstandiger voorstellingen, en het heeft sporen nagelaten van zijn schandelijke zinnelijkheid, tot diep in de geschiedenis van het Grieksche keizerrijk.

In de middeleeuwen hebben de vrome zorg der

Grieksche Keizers voor de zeden van het volk, de zorgeloosheid, de vernielzucht en de tijd onberekenbaar veel doen verdwijnen; maar wat er overbleef van Grieksche blijspelen en Romeinsche kopijen en omwerkingen, werd afgeschreven en door weinigen gelezen. Maar niemand zal beweren of pogen te bewijzen, dat er toen een wezenlijk tooneel bestaan heeft, voordat de schriften der Ouden weder opgezocht en verspreid, en de nieuwe beschaving op die der eeuwen van Pericles en Augustus geënt werd.

Ach, waarom moest zij nasporen en opdelven, wat haar eigen vlugt belemmeren zou! Worstelt men niet thans nog (en er zijn reeds vier eeuwen verloopen!) tegen die tooverkracht der oude formen, en wanneer zal men eindelijk die kluisters geheel afwerpen, een eigen vaart nemen, en gedaanten eener nog onbekende schoonheid scheppen? — Ik weet het niet; maar er schijnt een zonderlinge vastheid in den typus der oude beschaving te liggen, dien vier eeuwen van het jongere Europa nog niet hebben kunnen verbrijzelen. — En wie weet, hoe veel taaijer het nog houden

zou, indien de snuffelaars der veertiende en vijftiende eeuw niets dan Grieksche perkamenten gevonden hadden: indien de Latijnsche taal en literatuur geheel verloren geweest waren: indien deze door de rhetorische kleur, die, over haar gansche wezen verspreid, een historisch gevolg van het volksleven der Romeinen geweest was, aan het herlevend Europa niet terstond reeds geleerd hadden, in de voordragt eener gedachte nog meer, nog veel meer te leggen, dan het innerlijk gevoel der waarheid insprak: indien zij de Grieksche literatuur, wier echte onnoozele geest is, *mede te deelen*, niet terstond vergezeld hadden met de prikkels en hefboomen harer redekunstige sieraden. — Och! dan hadden wij het thans nog zoo ver niet gebragt, om de verstompte en afgematte verbeelding der lezers te schudden en te schokken, en, als ware het, de vermoeide levensgeesten en zenuwen van verouderde wellustelingen met geeselslagen op te wekken (*).

(*) Dit opstel heeft sedert lang geklemd gezeten in de armen van den *Vriend des Vaderlands*, en het is daarin — voorbijgegaan. De *vriend* heeft het heuschelijk losgelaten, toen ik het achternaliep en wederomhaalde; maar bij deze verplaat-

sing heeft het opstel onderweegs het een en ander verloren: bij voorbeeld, de plaats waar beweerd werd, dat Aristophanes, in zijne *Nubes*, zich vrolijk gemaakt heeft over Socrates, omdat hij hem over één kam schoor met de Sophisten, en omdat hij welligt vermoedde, dat de Wijsgeer in zijn *uiterlijk* niet vrij was van wijsgeerige affectatie. — Die plaats nu is weggelaten, vooreerst, omdat er polemiek mede verbonden was. De *polemiek* is een » voorbijgaande aangelegenheid;" het resultaat mag in de wetenschap opgenomen, maar de form moet *vergeten worden* (met toegevendheid en vriendschap), wanneer zij langs het pad der meeste Tijdschriften den hoek omgewandeld is. Er kwam nog bij, dat die gissing eigenlijk niet nieuw, maar, in de hoofdzaak, reeds geopperd was door Hermann, in de Praef. zijner *Nubes*, p. XXXIX. Eene reden te meer, waarom de schrijver der *goede* Verhandeling, in den *Gids*, N°. XI. 1837. p. 64. sq. de moeite had kunnen besparen, die hij aan het uitdenken van die *zelfde* gissing besteed heeft. — In die zelfde Verhandeling belooft de Schrijver, ééns te zullen bewijzen, dat de *Apologia Socratis* van Xenophon een *echt* stuk is, en het laatste Hoofdstuk der *Memorabilia onecht*. — Maar dit was reeds sedert lang afgedaan in het VIde Deel der *Comm. Lat.* van de IIIde Instituut-klasse. Gaarne zou ik zien, dat de Schrijver van gemelde Verhandeling in den *Gids*, de bewijzen, vóór hem in die *Commentatio* aangevoerd, liever aan zijne *eigene* denkbeelden toetste, en *mij* het resultaat, op welk eene wijze ook, mededeelde, met fiksche kritiek. Het is om onderzoek en waarheid en *vordering* te doen, en niet om het eeuwig opwarmen van afgedane dingen. — Het mag moeijelijk zijn, van *al* het Duitsche geschrijf en gewrijf kennis te dragen; — wat hier te lande in de geleerdheid gewerkt wordt en zich naar buiten openbaart, is, helaas, spoedig genoeg in zijn geheelen omvang te vernemen. Het is niet zoo zeer de werk- en onderzoeklust, als die echte *wetenschappelijkheid*, die op de vorderingen let en ze volgt, waardoor de Duitschers het tegenwoordig van ons winnen.

VIII.

Het volgende opstel, *zoo als het nu gedrukt wordt*, is, zes jaren geleden, in het Instituut voorgelezen. Het was, in mijn oog, te weinig doorwerkt en afgesloten, om in de Latijnsche Werken van een Koninklijk Genootschap geplaatst te worden. Ik heb het in den hoek geschoven: het hoofddenkbeeld en een paar bijzonderheden van kritischen aard konden, dacht ik, op een andere wijs medegedeeld worden: er was geen haast bij. Thans evenwel is mijne nederigheid in eens tot ijdelheid overgeslagen. Zij fluistert mij in,

dat deze kleinigheid een kleine plaats in de *Historie* van het onderzoek innemen moet. — Uit de strekking van het opstel zelf, meer bepaaldelijk in eene noot aangewezen, bleek dat mijne nasporingen mij reden gegeven hadden, om aan de *echtheid* van zeer vele *profeterende* Delphische orakel-antwoorden te twijfelen. Die twijfel was niet geheel nieuw: van Cicero af, *De Div* II. 56, tot op Müller toe, *Gesch. Hellen. Stämme*, I. p. 345, vindt men er sporen van; maar ik wilde dien twijfel tot een positief systema gebragt zien, en een taaijen arbeid, het kritisch onderzoek van alle orakel-spreuken, zoo niet zelf ondernemen, ten minste bij anderen uitlokken. Deze bijzonderheid heeft de Secretaris der III klasse, Prof. Den Tex, doen uitkomen in het Verslag mijner Voorlezing, Comm. Lat. III. Clasf. Vol. IV. p. LIV, uitgegeven in 1833. In het midden latende, of die voorgelezen Verhandeling gedrukt zou worden of niet, zegt de naauwkeurige Secretaris, op het einde van zijn Verslag: » Et his quidem explicitis, auctor (dat ben *ik*) disputavit de duorum locorum Homericorum auctoritate et sententia: ali-

quot denique placitis Böttigeri, Mülleri, Lobeckii, aliorumque vel confirmatis vel modeste impugnatis, omnem disputationem de hoc argumento ancipitem fore contendit, donec omnium effatorum Pythicorum explorata esset veritas et γνησιότης." — Niet lang geleden, is te Bonn in het licht verschenen *Würdigung des Delphischen Orakels, von K. D. Hüllmann.* Wat ik eene behoefte gerekend had, op het tegenwoordige standpunt der wetenschap, heeft de Bonnsche Professor ten deele aan de wetenschap geschonken. Zijn betoog is slechts een begin: het zijn groote trekken; de philologische kritiek moet ze verder onderzoeken en uitwerken. Voor de zaak zelve is het onverschillig, of de Duitsche geleerde den gegeven wenk uit het Hollandsche Nazareth opgevangen hebbe, dan of hij *zelf* wist, wat hij doen moest: — waarom ook zou hij de Werken van ons Instituut naslaan? — maar nú moet de *historia literaria* de ontbrekende schalm in de keten van het onderzoek inlasschen, en te gelijk welligt iets wetenswaardigs en nog niet versletens mededeelen.

Het boek van Hüllmann schijnt min of meer een

stille polemiek tegen C. O. Müller te zijn. Tegen den Dorischen oorsprong van het Delphische Orakel stelt hij een Helleenschen over. Wat eigenlijk die Pelasgen en Hellenen geweest zijn, is door sommigen niet regt duidelijk aangetoond, en door anderen met groote geleerdheid in het donker gezet. De tijd zal het nooit leeren, vrees ik; doch men moet niet wanhopen, al zegt Hermann ergens, *dat het een talent is, sommige dingen niet te weten.* Maar Müller heeft het, dunkt mij, aannemelijk gemaakt, dat in overoude tijden de buurt van het Orakel met Doriers bevolkt was, en Hüllmann heeft moeten toegeven, dat de Doriers waarschijnlijk aan het hoofd van zijn Hellenen-verbond gestaan hebben. Hiermede neem ik echter geenszins al de gevolgtrekkingen van den vernuftigen Müller voor mijne rekening: ik heb mij misschien door hem wat al te eng in het Dorische beginsel laten insluiten: *dies diem docet.* Maar het opstel moest *nu* gedrukt worden, zoo als het *toen* voorgelezen is. Zoo lang een onderzoek niet geheel gesloten is, mag geen daartoe behoorende meening voorbijgezien worden, mits zij niet in zich zelve ongerijmd zij.

Er is veel over het Delphische Orakel geschreven: men heeft er wijsheid en bedrog in gevonden: een waar inzigt in de toekomst en een toevallig raden van hetgeen geschieden moest. Men heeft het beschouwd als eene staatkundige Instelling, die de grootste belangen van het Grieksche volk regelde, en als een middel in de hand der priesteren, om het bijgeloof te handhaven: en van Van Dalens tijd af, die zich reeds losgemaakt had van het geloof aan duivelen, die de oude orakels inbliezen, tot op C. O. Müller, die in zijne *Dorier* een groote Afdeeling aan den *Apollocult* toegewijd heeft, is dat vreemde verschijnsel in de Grieksche geschiedenis dikwijls ter sprake gekomen, maar nog nooit in dat licht geplaatst, waarbij alle twijfel en verschil van beoordeeling ophouden. Of zulk een licht ooit schijnen zal, durf ik niet te verzekeren, en ik vermeet mij vooral niet, het zelf te kunnen aansteken. Het is de pligt van hem, die een vak van wetenschap beoefent, het onderzoek te volgen, zoo verre als het door kan dringen. — Maar wanneer wij nog niet weten, wat wij weten wilden, en met ons onderzoek niet

verder voort kunnen: heeft dan onze wetenschap wel eenige wezenlijke waarde, en laat zij wel iets meer achter, dan de *geschiedenis* van een vruchteloos onderzoek? — Wie dat vreest, heeft nooit ernstig de handen aan het werk geslagen. Eigen onderzoek heeft altijd iets bevredigends, zoo niet stellig, dan ontkennend: en geenerlei nasporing, al wordt zij door moeijelijkheden of duisternis belemmerd, mag ooit vruchteloos genoemd worden. Het zij wij iets vroeger of iets later stuiten, er werkt in ons zulk een onmerkbare wensch om de zaak zóó of dusdanig te vinden, dat wij onzes ondanks een flaauw beeld van het gezochte scheppen, en daarmede, in redelijkheid, te vreden kunnen zijn. Het is er mede, als wanneer iemand verkoos gesluijerd onder ons rond te wandelen, en zijn sluijer nooit af te leggen. Er zouden velen gevonden worden, die juist wisten te zeggen, door hoe velen er pogingen gedaan waren, en wanneer, en met welk gevolg, om dien sluijer op te ligten, — en er verder niet om dachten. Maar zij, die zelve heuschelijk of onbescheiden aan het doek getrokken hebben, zullen, wanneer het

vergeefsch was, terugtredende denken: waarschijnlijk heeft die gesluijerde zintuigen, even als wij: hoedanig zijn gelaat is, en welk karakter het uitdrukt, blijft onzeker; maar wij kunnen voor het tegenwoordige genoegen nemen met hetgeen wij van hem weten, en hem medetellen, wanneer hij in ons gezelschap is; maar bedachtzaamheid blijft de leus, wanneer hij deel neemt in ons gesprek.

Met deze inleiding, die een weinig subjectief is, wil ik de mogelijkheid niet ontkennen, dat anderen, in hun onderzoek omtrent het Delphische Orakel, der waarheid naderbij komen. Ik wilde slechts te kennen geven, dat *mijne* krachten nog niet voldoende zijn, om de waarheid geheel te ontdekken. Wat ik ten naastenbij denk over een verschijnsel, dat gedurig zich vertoont in het verband der oude verhalen, begeer ik nog niet in de wetenschap opgenomen te zien; maar welligt kom ik naderhand tot zekerder resultaten, of geef ik aan scherpzinniger geleerden eene aanleiding tot hernieuwd onderzoek.

Indien men zeide, dat het Delphische Orakel ant-

woord gaf aan allen, die in de toekomst zien wilden, uit nieuwsgierigheid, uit bekommering, of met slinksche oogmerken, dan zou men niet veel zeggen: want hoe zou men het dan, in doel en instelling, onderscheiden van zoo vele kleinere orakels, op bepaalde en heilige plaatsen gevestigd, of van alle die rondzwervende poëten, die, gelijk eertijds Onomacritus en Iophon, oude godspraken, wier oorsprong onbekend was, opzongen, en van zoo vele bedriegers, waarvan Griekenland vroeger en later wemelde, en wier kunstgrepen Lucianus in het voorbeeld van Alexander van Abonotichus opengelegd heeft? Alle die mindere instellingen gingen voorbij, maar het Delphische bleef, en het stond vele eeuwen in groote eer, en genoot het vertrouwen der raadplegenden. Dit moet eene oorzaak gehad hebben, die waardig is, dat men ze zoeke: want zij is de spil van het geheele vraagstuk; maar zij schuilt weg in de hooge oudheid, hooger dan zékere historische bescheiden reiken.

Men heeft dikwijls het karakter van het Lacedaemonische volk beschouwd als een gevolg van hunne afgeslotene geographische ligging, zonder te bedenken dat deze ingesloten ligging wel dienen kon, om den grondtrek van hun karakter te bewaren, en zonder afwijking te ontwikkelen, maar dat zulk een grondtrek reeds vroeger heeft moeten bestaan, en dat, zoodra de Dorische stam, waartoe zij behoorden, zich in de geschiedenis opdoet, die grondtrek zich overal vertoont, hier of daar allengs door wrijving en vermenging met anderen gesleten, maar nergens geheel onherkenbaar. Het schijnt dus, wanneer men overal in dien stam den typus terugvindt, die in het Lacedaemonische volk zoo scherp geteekend is, dat men uit het karakter van deze laatsten veilig dat van den ganschen Dorischen stam opmaken kan. — Het laat zich in weinige trekken aldus schilderen: Een bijna tot verloochening van eigen individualiteit gedrevene overtuiging, dat de harmonie van het geheel in de orde en ondergeschiktheid der deelen bestaat, en dat ieder enkel deel in het geheel zijn doel en maat vindt. Dit denkbeeld is de grond-

slag van hunne gewoonten en wetten en staatsinrigtingen, en uit deze ontvangt wederkeerig die overtuiging haar voedsel en kracht. Ieder bijzonder persoon moet binnen de grenzen blijven, die een hoogere orde van het geheel hem voorgeschreven heeft. In den Staat moet geen individu naar onafhankelijkheid streven, en geen stand buiten zijne plaats treden. De aristocratie en de betrekkingen van onderdanigheid worden streng gehandhaafd: gehoorzaamheid is veel gewoner en valt zelfs ligter dan de werking eener individuele vrijheid. Dit beginsel van bevelen en gehoorzamen dringt diep door in het staatsleven, in de opvoeding, in den krijgsstand. Uit deze inwendige geslotenheid van het geheel vloeit een sterke afkeer voort van hetgeen daar buiten en vreemd is. Strijdvaardigheid om dat vreemde af te wenden: dus geen zucht om buiten eigen grenzen te veroveren, maar de grootste dapperheid om hetgeen binnen is, te handhaven. De gaaf der mededeeling is hier in het algemeen vreemd: van daar gedrongenheid en kortheid in het uitdrukken der gedachten, maar des te meer diepte van gevoel.

De behoefte der afsluiting bepaalt zich niet bij de *plaats*: zij openbaart zich ook in den *tijd*. Overal heerscht de grootste gehechtheid aan hetgeen geworden is en bestaat, aan de gebruiken en zeden der voorvaderen. Het oog van den Dorier is meer naar het verledene terug- dan naar het toekomende vooruitgewend. Hierbij is het godsdienstige gevoel ernstig en somber: het sluit alle zinnelijkheid buiten, en duldt in de godsdienstige plegtigheden geene kunst, dan die strenge orde en harmonie voorstelt. Het gemoed geniet het stille evenwigt der rust, en het heldere bewustzijn, dat door geen zinsbegoocheling noch opgeruide driften verduisterd wordt. Het hoogste genot is, het *zijn*, het *bestaan* duidelijk te beseffen, en dien toestand te bewaren, is hoofdpligt. Verder ontwikkelt zich het godsdienstig gevoel niet: want het vindt geen bevrediging in de bespiegeling van het duistere, grenzelooze, oneindige.

Dit zijn de hoofdtrekken, waarvan ik enkele uit het aangehaalde werk van Müller ontleend heb: men zou ze nog uitvoeriger kunnen teekenen; maar ieder herkent ze uit eigen historische herinneringen.

Stellen wij tegenover dit volksgelaat dat van den Ionischen stam, zoo als hunne Geschiedenis, hunne Kunsten en Letteren het voorstellen. Menigvuldigheid en verscheidenheid in plaats van eenheid: beweging in plaats van rust, zijn hier insgelijks grondtrekken, die hier en daar zich wijzigen naar de omstandigheden van plaats en tijd, maar toch zigtbaar blijven. Het leven sluit zich niet af, maar het stelt zich bloot aan iederen invloed van buiten, en vermengt zich met ieder element, dat niet geheel ongelijksoortig is. Het gemoed is vatbaar voor den indruk van het ernstige, maar nog meer voor dien van het aanminnige en streelende. Het hoogste streven is naar zinnelijk genot en naar de materiele genoegens des levens. Van daar is geen wensch bevredigd, of een andere rijst op. Het godsdienstig gevoel smelt met die beweegbaarheid in een, en het vermengt zich met eene gedurige begeerte naar een verbeterden toestand. Dat gevoel, aan de hand van een dweepend en onbestemd verlangen, verliest zich in de oneindigheid der schoonheidsformen en der weelderigste phantasie.

Indien deze teekeningen juist zijn, en in Griekenland reeds vroeg eene voorspellingskunst schijnt bestaan te hebben, die een groote verscheidenheid van formen aannam, doch wier oorsprong lag in de vereering eener Godheid, die zij Apollo noemden, dan moet het bevreemden, dat de lust om de toekomst te kennen, ontstaan zou zijn, niet bij een volksftam, wiens neiging *begeerte en veranderlijkheid* was, maar bij een anderen, *die met een kalm inzigt en bewustzijn van het tegenwoordige zich bevredigd rekende.* Die bevreemding zal moeten ophouden, wanneer men het waarschijnlijk maken kan, dat *de oorsprong der Grieksche μαντεία NIET in eene nieuwsgierigheid naar de toekomst lag* (*).

(*) [In het rustige en kolossale werk van Prof. Van Limburg Brouwer, *Civilisation* etc. dat zoo vele bevredigende uitkomsten oplevert, is deze strekking van het Delphische Orakel thans met een paar woorden aangeduid (T. II. p. 526.) Ik heb hier eene bedenking, die tegen meer plaatsen van het geleerde boek bij mij opgerezen is: dat namelijk de Schrijver, in de zamenstelling zijner bewijsplaatsen, derzelver betrekkelijken ouderdom niet streng genoeg onderscheidt, en de echtheid van enkele getuigenissen niet scherp genoeg beproeft. Dat hij b. v. hier Od. Θ. 79 aanvoert, als of die verzen aan geen twijfel onderhevig waren, verwondert mij in *hem*. Iets

Immers is er een groot onderscheid tusschen zulk eene bloote nieuwsgierigheid en die weifeling, die bekommering over het tegenwoordige, wanneer men eene daad te verrigten of tusschen twee wegen te kiezen heeft, en wat men doen of kiezen zal, zulke afwijkende gevolgen in de toekomst na zich kan slepen, hetzij dat deze gevolgen een materieel belang betreffen of het zedelijk geweten van den weifelenden verontrusten. — Op deze stelling waag ik het, voort te redeneren.

Bij een volk, dat zwaarmoedig van aard was, en strengheid van zeden als den grondslag van den Staat beschouwde, daar moest de godsdienst ondergeschikt worden aan den wensch, om die deugd in stand te houden en voor verbastering te bewaren. Hoe hoog de oorsprong dier gods-

verder had ik de plaats van Hesiodus Theog. vs. 94 sq. liefst *voorwaardelijk* aangehaald gezien. Het kan niet anders, of die verzen zijn ingeschoven: niet zoo zeer, omdat zij insgelijks in den Homerischen Hymnus *in Musas et Apollinem* voorkomen; maar dewijl in de vreemd verhaspelde Inleiding der *Theogonie*, waarin evenwel een *zuiver afgesloten* gezang op de Muzen, als *oudste* voorstelling, zigtbaar is, de onverwachte vermelding van Apollo, hoe muzijkaal ook, een ware wanklank blijft. — Doch in een werk van den omvang eener *Civilisation* mag men geen uitputting der minste bijzonderheden vorderen.]

dienst ook ligge, (die zich zeker niet opsporen laat) van het eerste tijdstip af, dat zij in geschreven bescheiden zich voordoet, is zij reeds aan Apollo verbonden. Wanneer men de verstrooide berigten en toespelingen in één punt vergadert, dan is Apollo bij de Doriers het zinnebeeld van zielsrust, kalmte, zuiverheid, orde, helderheid en harmonie, dus eigenlijk de God der *beschaving*, en het vernietigt geenszins het denkbeeld der kalme rust, wanneer zij hem voorstellen als den wreker van alles wat die eeuwige wetten der natuur stoort. Ik zal geen bewijzen aanvoeren, die in menigte voorhanden zijn, maar alleen de schoone plaats van Pindarus aanhalen (*Pyth.* V. 63 sqq.), die te meer gewigt heeft, omdat de Dichter spreekt van Cyrene, eene volkplanting van Spartanen, en die zich beroemde, tot den Dorischen stam te behooren:

῝Ο καὶ βαρειᾶν νόσων
᾿Ακέσματ᾿ ἄνδρεσσι καὶ γυναιξὶ νέμει,
Πόρεν τε κίθαριν, δίδωσί τε Μοῖσαν οἷς ἂν ἐθέλῃ,
᾿Απόλεμον ἀγαγών
᾿Ες πραπίδας εὐνομίαν,
Μυχόν τ᾿ ἀμφέπει
Μαντήϊον·

De uitleggers vatten de laatste woorden in dezen zin op, dat Pindarus de godspraak bedoelt, die aanleiding gegeven had tot het stichten der volkplanting. Ik kan dit niet wederleggen, ofschoon men niet dan door eenig grammatisch geweld tot deze opvatting komt. Het is zeker niet waarschijnlijk dat de Dichter de opnoeming van al hetgeen plaatselijk was in Apolloos dienst te Cyrene, besluiten zou met iets dat gemeen was voor alle Grieken, en aan een afzonderlijk, te Cyrene gevestigd, Orakel van Apollo valt niet te denken. Ik kan deze zwarigheid niet anders wegnemen, dan met de vooronderstelling, dat Pindarus wel het oog gehad heeft op de stichting der Colonie, maar te gelijk de *μαντεια*, als eene der weldaden van den God, heeft willen voegen bij de overige, die geheel Griekenland, met Cyrene, zich aan hem verschuldigd rekende. De Dichter heeft zich, in dit geval, naar het aangenomen volksbegrip geschikt, maar te gelijk verwezen naar Delphi, den oorspronkelijken zetel van het Orakel, van die godspraak, die, te gelijk met de geneeskunst en de driften-stillende muzijk, als een goddelijk geschenk vereerd werd.

Maar is die wetenschap van het toekomende, in den zin, waarin zij gewoonlijk opgevat wordt, een echt en goddelijk geschenk? »Magnifica quaedam res, zegt Cicero (*De Divin.* I. 1.) et salutaris, si modo est ulla, quaque proxime ad Deorum vim natura mortalis possit accedere." Men zou lust hebben de woorden *et salutaris* door te halen, indien zij niet in alle Codices stonden. Heeft hij de zaak zoo oppervlakkig beschouwd, en kende hij de voorwaarden van het menschelijke leven zoo weinig, en meende hij inderdaad, dat eenige andere wetenschap der toekomst heilzaam is, buiten die welke in het menschelijke vermogen valt en op ondervinding en kennis van oorzaken en gevolgen rust? Of konden de Ouden, zonder hooger licht, dit niet inzien? — Zij konden het: Cicero zelf, die, in de inleiding van zijn werk, dat *salutaris* daarheen wierp, vond naderhand in het IIde boek, waar hij de Stoïsche gevoelens bestreed, de grondigste bewijzen voor het *heilloze* der divinatio, maar zijn betoog verloor zich in de Academische twijfelarij. Stelliger sprak na hem Maximus Tyrius (XVII. 6.) Hij zocht naar de eigenschap-

pen der Godheid volgens Plato, en zegt: *Εἴθε μοι μαντεῖον κ. τ. λ.* »Och of ik een Orakel »hadde van Jupiter of van Apollo, dat mij geen »duister noch onzeker antwoord gaf! Ik zou «den God niet naar den ketel van den dwazen »Croesus vragen, noch naar de maat van het zee- »water, noch naar het getal der zandkorrels. Ik »zou al die groote vragen laten liggen: De Per- »sen naderen! hoe zal ik hun ontkomen? — Want »al geeft de God mij geen raad, ik heb sche- »pen. — Ik ben begeerig naar Sicilie: hoe zal »ik het magtig worden? — Want al weerhoudt »de God mij niet, Sicilie is groot en magtig." — Minder rhetorisch had Polybius (Fragm. p. 104 sq. Ed. L. B.) reeds lang te voren den spot gedreven met de dwaasheid der orakelvragers, die de Godspraak zouden gaan raadplegen over het gebrek aan bevolking, dat ten tijde van Polybius in Griekenland merkbaar was, in vredenstijd, en zonder besmettelijke ziekten; en die niet zagen, dat uit zedenbederf de huwelijken schaarscher werden, en dat zij, die kinderen verwekten, er slechts één of twee van opvoedden.

Veel vroeger had Pindarus gezongen: (*Isthm.* VII. 13 sq.)

τὸ δὲ πρὸ ποδὸς ἄρειον ἀεὶ σκοπεῖν
Χρῆμα πᾶν· δόλιος γὰρ αἰὼν ἐπ' ἀνδράσι κρέμαται,
Ἑλίσσων βίου πόρον.

Vóór Pindarus zeide Theognis (vs. 1039.) ὄρφνη γὰρ τέταται, »Er is door de Godheid een nevel »voor de toekomst geschoven." en nog ouder is misſchien de spreuk, die in velerlei formen bij de Ouden voorkomt: τὸ παρὸν εὖ τίθεσθαι: want Plato zegt (*Gorg.* p. 340. e.) ἀνάγκη μοι, κατὰ τὸν παλαιὸν λόγον, τὸ παρὸν εὖ ποιεῖν. Opmerkelijk zijn de oude verzen van Solon, waarin hij zegt, dat hij, wien Apollo tot waarzegger gemaakt heeft, het kwaad in de verte ziet aankomen (vs. 55, pag. 77. Ed. Bach.) en hij laat volgen:

τὰ δὲ μόρσιμα πάντως
Οὔτε τις οἰωνὸς ῥύσεται, οὔθ' ἱερά.

Hoe nabij lag het besluit niet, dat Horatius, welligt als de overtuiging der oude poëtische wereld, uitgedrukt heeft, III. Od. 29. vs. 29.

Prudens futuri temporis exitum
Caliginosa nocte premit Deus:
Ridetque, si mortalis ultra
Fas trepidat. Quod adest, memento
Componere aequus.

Maar hoe lost zich de tegenspraak op, dat de oude Grieken hun bekrompen wetenschap van de toekomst erkenden, en den Goden daarvoor dank wisten, terwijl zij te gelijk in de toekomst wilden zien, en de godsdienst daaraan dienstbaar maakten? Dat in de verlichtste tijden, en bij de meest beschaafde volken zich menschen opdoen van een zwakken en bijgeloovigen geest, en daar tegenover anderen, die er een sluw gebruik van maken, — dit is bekend: en wie weet niet, dat, hoe onbeschaafder een volk was, er des te meer bedriegers en bedrogenen gevonden werden, zoodat zich hier of daar afzonderlijke klasfen van wigchelaars vormden, en zoo na mogelijk aan de godsdienst zich aansloten? Maar het laat zich moeijelijk begrijpen, dat een volk, als de Grieken, in wier oudste poëzij reeds zoo veel wijsbegeerte

was, en wier denkbeelden over 's menschen bestemming en zijne betrekking tot een hoogere magt reeds vóór het historische tijdperk zoo ontwikkeld waren; dat bij zulk een volk, zeg ik, de *divinatio*, eene onbescheidene poging om de eeuwige raadsbesluiten der Godheid te doorzien, te gelijk met de zedelijke vereering dier hoogere magt zou ontstaan zijn, en zich gevestigd hebben als een middelpunt van het huishoudelijk leven der Grieksche Staten.

Ik weet, dat hier eene ernstige tegenwerping oprijst. Indien de *μαντεία* van Apollo te Delphi, of zelfs, in het algemeen, de Tempelprofetie alle andere waarzeggerij en wigchelarij bij de Grieken voorafgegaan is, waarom vindt men dan het Delphische Orakel nergens vermeld in de *Ilias*, waar evenwel alle andere voorspelling hare vaste formen heeft, en reeds in familien gevestigd is? Wanneer men bij deze zwarigheid het getuigenis van Pausanias voegt, (I. 34, 4) die van het Orakel van Amphiaraus sprekende, schijnt te zeggen, dat, buiten dit, οὐδεὶς χρησμολόγος ἦν, maar dat men toen bedreven was in de wigchelarij uit droom

men, vogels, en ingewanden van beesten: en de bekende plaats van Aeschylus, (*Prom. Vinct.* vs. 474 sq.) waar Prometheus de weldaden uitrekent, die het menschelijk geslacht aan hem verschuldigd is, en duidelijk van die drievoudige wigchelarij spreekt, maar van de μαντεία zwijgt: dan zou men ligt tot de overtuiging geraken, waartoe ik zie dat Böttiger, (*Kunstmythologie*, p. 83 sqq.) gekomen is, dat droom- vogel- en ingewands-wigchelarij eerst ontstaan is en zich gevestigd heeft, en daarna de μαντεία als iets redelijks en meer beschaafds opgekomen is. Ik duld gaarne, dat die overgang uit iets ruws tot iets beschaafds iemand toelagche, en dat een ander bewere, dat de wigchelarij uit het Oosten naar de Grieken overgewaaid is: wat misſchien waarschijnlijk genoeg te maken zou zijn. Maar zelfs dit laatste niet aannemende, heb ik mij, bij veel nasporing, niet kunnen overtuigen, dat beide voorspellings-manieren iets zoo wezenlijk gemeens hadden, dat de eene uit de andere noodzakelijk moet voortgesproten zijn. Laat ons de steunpunten dier redenering nog eens van nabij bezien.

De *Ilias* zwijgt van het Delphische Orakel. — Maar in de *Odyssea* (VIII. 79 sqq.) zingt een bard, aan den maaltijd van Alcinous, over den twist van Achilles en Ulysses, bij gelegenheid van eene offerplegtigheid gevoerd. Over de oorzaak van dien twist hebben de oude grammatici en latere uitleggers veel gegist, en men zou er nog veel meer bij gissen kunnen; maar wie zal het uitmaken? De oude tafelzanger zeide er niets van; maar hij voegde er bij: » het verheugde Agamemnon, dat die twee helden twisteden: want zóó had Phoebus Apollo hem voorspeld in het schoone Pytho, toen hij den tempel binnengetreden was, om den God te raadplegen." — Waarover, en wat was het antwoord? — Over den Trojaanschen togt, en het antwoord schijnt geweest te zijn: als twee der grootste helden twisten, dan nadert de Trojaansche oorlog zijn einde: de zin komt mij eenigzins twijfelachtig voor: de Grieksche woorden zijn:

τότε γὰρ ῥα κυλίνδετο πήματος ἀρχὴ
Τρωσί τε καὶ Δαναοῖσι, Διὸς μεγάλου διὰ βουλάς.

Het πῆμα, hoe vreemd ook geplaatst, kan wel

niets anders dan den ondergang van Troje bedoelen, en zoo heeft Eustathius het reeds opgevat; maar laat ons niet vergeten, dat deze twee verzen, naar het zeggen van andere oude Scholiasten, in sommige handschriften ontbraken. Ik had verwacht, dat ik de geheele plaats door latere uitleggers, zou aangevallen vinden. Allen schijnen zij aan hare echtheid niet te twijfelen; bij mij is zij zeer verdacht. Wanneer heeft Agamemnon het Orakel geraadpleegd? — vóór den togt: want hij heeft het in persoon gedaan, ὅθ᾽ ὑπέρβη λάϊνον οὐδόν, en het is hoogst moeijelijk aan te nemen, dat hij van voor Troje eene reis naar Delphi terug zou gedaan hebben. — En die twist der twee helden? — Waarom zag Agamemnon de vervulling van het orakel, toen Achilles met Ulysses twistte, en waarom rekende hij niet liever, in de *Ilias*, die vervulling nabij, toen hij zelf met Achilles in onmin was, en zij elkander scholden? Hij was niet te nederig, om zich zelven voor een held te houden! Stelt men, met Nitzsch, den laatsten commentator der *Odyssea*, die offerplegtigheid en twist op het Grieksche strand, nog

vóór den togt, hoe onbegrijpelijk wordt het dan niet, dat nergens in de geheele *Ilias* op zulk een gewigtig orakel toegespeeld wordt, dat de Dichter waarschijnlijk kende! — Ik verdiep mij niet verder in dit moeijelijke vraagstuk, dat naauw verbonden is met de oude en nog niet geheel opgeloste vraag omtrent den dichter of dichters en den betrekkelijken ouderdom der twee groote Gedichten. Ik heb het slechts aangeroerd, omdat ik in mijne stelling geen gebruik wilde maken van een getuigenis, aan wier echtheid ik zelf twijfelde Maar ik geloof niet, dat men het noodig heeft, om het bestaan van het Delphisch Orakel vóór Homerus als waarschijnlijk te stellen: immers in de *Ilias* (IX. 404.) spreekt Achilles van de schatten des Delphischen Tempels, als van iets buitengewoons en bekends. Het blijft een onderwerp van nader onderzoek, waarom juist die tempel toen reeds zoo rijk was, indien de dankbaarheid der raadvragenden die schatten niet aangevoerd had, zoo als zij ze later vermeerderde. Onderzoeken wij nu, ten tweede, de boven aangevoerde plaats van Pausanias. Zij moet in haar geheel verband

beschouwd worden: Böttiger heeft dit verzuimd. Pausanias spreekt over den oorsprong van het Orakel van Amphiaraus, en over de bron bij Oropus, waarin men goud en zilver wierp (dus ook reeds orakels voor geld!) Vervolgens zegt hij: *Ἰοφῶν δὲ Κνώσσιος τῶν ἐξηγητῶν χρησμοὺς ἐν ἑξαμέτρῳ παρείχετο, Ἀμφιάραον χρῆσαι φάμενος τοῖς ἐς Θήβας ϛαλεῖσιν Ἀργείων ταῦτα τὰ ἔπη.* Ik vrees dat Ruhnkenius (ad Tim. p. 110.) zich verzint, wanneer hij dezen Iophon tot een *Orakeluitlegger* maakt; hij behoorde ongetwijfeld tot de klasſe van Onomacritus en anderen, die oude orakelspreuken van duisteren oorsprong kenden, en misſchien zelve in verzen bragten. *Χρησμολόγοι* en *ἐξηγηταί* zijn benamingen, wier beteekenis bij de Ouden wankelt tusschen *orakelgevers*, en *orakeluitleggers:* ik moet er later op terug komen. Maar die opvatting van den natuurlijken zin bij Pausanias is van gewigt in de uitlegging der geheele plaats: want hij laat verder volgen, wat ik reeds vroeger aangestipt heb: *χωρὶς δὲ πλὴν ὅσους ἐξ Ἀπόλλωνος μανῆναι λέγουσι τὸ ἀρχαῖον, μάντεών γ᾽ οὐδεὶς χρησμολόγος ἦν, ἀγαθοὶ δὲ ὀνει-*

ρατα ἐξηγήσασθαι καὶ διαγνῶναι πτήσεις ὀρνίθων καὶ σπλάγχνα ἱερῶν: woordelijk vertaald: » maar buiten dat (of *dien*) was, behalve diegenen, die men oudtijds *door Apollo bezetenen* noemde, geen der μάντεις een eigenlijk waarzegger, maar zij waren bedreven in de wigchelarij uit droomen, vogels, en ingewanden van offerdieren." Achter χωρὶς wordt iets verstaan; maar wat? Böttiger zal aanvullen: χωρὶς τοῦ μαντείου τοῦ 'Αμφιαράου, » buiten het Orakel van Amphiaraus;" en dan heeft hij terstond een vrij bruikbare getuigenis, dat het Delphische Orakel toen nog niet bestond. Maar ik beweer, dat Pausanias enkel τοῦ 'Αμφιαράου verzwegen heeft: » geen μάντις, zegt hij, buiten Amphiaraus," niet nadat deze door de aarde verzwolgen was, en zijn Orakel zich gevestigd had, maar toen hij nog leefde, en, volgens den Exegeet Iophon, een μάντις was, die χρησμοὶ van de overlevering ontvangen had. Pausanias heeft het aan ons overgelaten, om onder die *Apollo-bezetenen* de Pythia mede te rekenen; doch al heeft hij met zulke μάντεις priesters en waarzeggers buiten Delphi bedoeld, voor welke opvatting andere

oude getuigenissen pleiten, dan blijft het Pythische Orakel nog onaangeroerd in het midden. — Overigens vind ik bij Euripides (*Iphig. Taur.* vs. 1201 sqq.) een Reizang, die ongetwijfeld op eene oude traditie rust, waarvan ik nergens sporen heb kunnen vinden. Het koor is te lang, om het geheel aan te halen; maar de loop der gedachten is als volgt: »Apollo overwon in zijne jeugd den Pytischen draak, en nam bezit van het Orakel: want hij verdrong Themis, die er gevestigd geweest was; maar Tellus, de moeder van Themis, hierover verbolgen, verwekte de waarzeggerij, die het toekomende door duisteren onderaardschen slaap voorspelt, om aan het Orakel van Apollo zijn aanzien te benemen; Apollo besteeg den Olympus, en op zijn verzoek deed Jupiter de droomwaarzeggerij zwijgen, en herstelde den Delphischen God in zijne eer." Dit alles schijnt te doelen op het Orakel van Amphiaraus, misschien ook op dat van Trophonius en ieder andere inrigting van toovenarij en begoocheling, die meer raadplegers trok dan het Delphische Orakel. — Ik heb te vergeefs naar eene uitlegging van deze

moeijelijke plaats bij anderen gezocht: de mijne geef ik voor niets meer dan eene gissing: zoo zij valsch is, zal ik dit gaarne bewezen zien: tot zoo lang zal ik ze gebruiken bij de uitlegging van Pausanias woorden, die ik zoo even behandeld heb. — Het derde steunpunt voor de meening van Böttiger was, zoo als ik zeide, de plaats van Aeschylus, waar Prometheus zijne weldaden, aan het eerste menschdom bewezen, optelt, en daaronder de drie takken der wigchelarij rekent. Maar wat bewijst zij? De wigchelarij werd eene menschelijke kunst; de μαντεία was reeds en bleef goddelijk, en Prometheus kon, in den zin der Ouden, aan het menschengeslacht geen Orakel van Apollo of van Jupiter schenken.

Vatten wij nu zamen, wat tot hiertoe, zoo niet betoogd, ten minste aangewezen is.

De Doriers hadden een streng en eenvormig beginsel van handeling, volgens welk het leven van ieder enkelen burger in dat van den staat opging, het privaatregt zich in openbare gebruiken en zeden oploste, en de staat een harmonisch afgesloten, maar nagenoeg stilstaand geheel was.

In de dienst van Apollo hebben zij dat beginsel zinnebeeldig uitgedrukt: in deze uitdrukking leeft de geest van den Staat. Sedert de oudste tijden geeft die Godheid orakelspreuken, en van de vroegste getuigenis af, die de Grieksche geschiedenis in dicht of ondicht geeft, wordt aan dien God de *μαντεία*, als eene weldaad voor het menschendom, toegeschreven, terwijl evenwel de denkenden onder de Grieken van oudsher overtuigd waren, dat de wetenschap der toekomst *niet* begeerlijk was. — Ik kom dus terug op hetgeen ik bewijzen wilde, dat *die μαντεία, in hare oorspronkelijke bedoeling, geen bloote nieuwsgierigheid naar de toekomst was.* Inderdaad, een beginsel, welks kracht in zijne ongeschondenheid bestond, en welks schending de rede toont en de geschiedenis bewezen heeft, op vernietiging uit te loopen, moest door hen, die de leiding der zaken op zich namen, heilig bewaard worden. Nergens was dus het verband van godsdienst en staatkunde natuurlijker en heilzamer dan in de Dorische maatschappijen: en al gaf hunne latere geschiedenis ons geene aanleiding, om over het doel

hunner vroegste instellingen te oordeelen, dan zou toch het besluit veilig wezen, dat de dienst van Apollo, wier minder gewigtige deelen aan de bewaring van het aangewezen beginsel dienstbaar waren, haar allergewigtigst gedeelte, de *μαντεία* namelijk, tot het zelfde einde bestemd had.

Ik zal deze redenering nog ter toetse brengen op eenige overleveringen en verschijnselen.

Volgens een oud verhaal, kort te voren door ons bij Euripides opgemerkt, en reeds bij Aeschylus, (*Eumen.* vs. 2 sqq.) te vinden, was het Orakel van Delphi door Tellus gesticht, en een draak hield er de wacht bij. Hierin zien sommigen (*) de slangen-wigchelarij, en meenen dat de vermelding van Tellus een aanhangsel is, omdat een slang de aarde voorstelt. Zou het niet veel eenvoudiger zijn, de zaak om te keeren, en te zeggen: de geest der goddelijke profetie steeg (zoo zeide men) uit den grond op, en voer in de priesteres van Apollo? Daarom zeide men, dat het Orakel van Tellus was: het werd door een draak bewaard:

(*) Böttiger *Kunstmythol.* p. 115. Cf. Jacob. ad Lucian. *Alex.* c. 15. p. 57.

waarom, weet ik nog niet: bij de bron, die in de geschiedenis van Cadmus voorkomst, was een draak: de gouden appels der Hesperiden waren onder de hoede van een draak: bij het gulden vlies lag een draak: en al deze draken hadden niets gemeen met de slangen-wigchelarij. Opmerkelijk is het, dat volgens Pausanias (X. 5. 5.) aan Tellus tot eerste priesteres Daphne gegeven wordt, terwijl de *laurier* bij reinigingen en voorspellingen steeds een der teekens in de dienst van Apollo was. — Naderhand, zegt het verhaal, zou Tellus het Orakel aan Themis overgegeven hebben (*) van wie eindelijk Apollo het ontving. Deze overlevering wordt van grooter gewigt, wanneer men er naast stelt, wat Diodorus Siculus, (V. 67) zegt, ik weet niet uit welke bron: *Θέμιν δὲ μυθολογοῦσι κ. τ. λ.* »Men verhaalt, dat Themis het eerst de waarzeggerij en de plegtigheden bij offerhanden en godsdienstige feesten ingevoerd

(*) Men bemerkt hier, zoo als meest, eene verwarring in de traditien. Apollo doodt den draak, en hij volgt op, zegt de eene; en Themis volgt op, zegt de andere. Deze verscheidenheid is reeds eene duistere aanwijzing, dat *Apollo* en *Themis* op het zelfde doelden.

heeft. — 'Inderdaad, wanneer het Orakel van Apollo een antwoord geeft, dan zeggen wij dat hij θεμιςεύει, hetwelk daar van daan komt, dat Themis de uitvindster der Orakels geweest is." Die uitlegging blijft voor rekening van Diodorus: zij is onnoozel genoeg, om van hem zelven te zijn. Wesfeling zegt aldaar in eene geleerde noot, die wel eens door lateren geplonderd is, en die voorbeelden bevat, waarin θεμιςεύειν bij de oudste dichters de aangewezen beteekenis heeft: »*ego causam arbitror veriorem, quod Phoebi ex tripode responsa totidem decreta et leges censerentur tota Graecia.*" Hierin ligt slechts een gedeelte der waarheid: de geheele waarheid schijnt te zijn, dat in de persoon van Themis zelve de aanwijzing schuilt van het doel der Delphische instelling. Daar werd de wil van Jupiter verkondigd. Apollo zegt zelf in den Hymnus ter zijner eer, zeker door een zeer ouden dichter gezongen: (vs. 129 sq.)

Εἴη μοι κίθαρίς τε φίλη, καὶ καμπύλα τόξα,
Χρήσω τ' ἀνθρώποισι Διὸς νημερτέα βουλήν.

Die *wil van Jupiter* was deels niets anders dan de vervulling van het noodlot, volgens de oude

denkbeelden, maar tevens ook wat tegenwoordig, in het oogenblik zelf, pligt was en geschieden moest, omdat het goede en het kwade beide hunne natuurlijke gevolgen in de toekomst hadden. Ik vind nergens het verband dier twee denkbeelden duidelijker, dan in een orakel, door Pausanias vermeld (IX. 32. 10.) »Schoon de Lacedaemo»niers het bezit van rijkdommen afkeurden, vol»gens eene godspraak, *dat alleen de geldzucht »eene oorzaak van Spartaas ondergang zou wor»den*, heeft Lysander hun den smaak daarvoor »gegeven." Het was een wijze les voor de Spartaansche Doriers, maar die zij, tot hun verderf, in den Peloponnesischen oorlog vergaten. Zij toont hoe diep de blik van de Delphische Orakelschool doorgedrongen was in het wezen en in de voorwaarden van het Grieksche Staten-verband. Ook herinnert ieder zich dat schoone en beroemde antwoord, door Leotychides in den Atheenschen Raad vermeld (bij Herod. VI. 86.). Glaucus, een Spartaan, leefde drie menschengeslachten vóór den verhaler. Dewijl er een groote roem van braafheid en regtvaardigheid van hem uitging, was hem

een schat toebetrouwd. Maar toen de eigenaars dien schat terug vroegen, was de begeerlijkheid reeds in hem ontwaakt, en hij raadpleegde den God te Delphi, of hij zweren mogt, het goud nooit ontvangen te hebben. Het Orakel antwoordde:

Γλαῦκ' Ἐπικυδείδη, τὸ μὲν αὐτίκα κέρδιον οὕτω
Ὅρκῳ νικῆσαι.

»Het zal u geldwinst aanbrengen, zoo gij den eed »zweert, en het goud rooft. Zweer, Glaucus! want »ook de regtvaardige ontgaat den dood niet; maar »het kroost van den eed zal, zonder voeten, den »meineed achtervolgen, en, zonder handen, zal »het geheel de nakomelingschap van den meinedi»gen grijpen en verdelgen." — Glaucus smeekte om vergiffenis, maar hij werd weggezonden met dit antwoord: »den God te verzoeken en de daad te plegen, is één." — Er is een diepe ernst bij de groote eenvoudigheid van dit verhaal (*). Zulke

(*) De kritiek kan zeggen, dat het orakel verzonnen was, welligt door Leotychides zelven: want de vraag van Glaucus was eene ongerijmdheid, zoo het orakel niet toen reeds (wat onmogelijk is) zijn crediet geheel verloren had: en de Grieksche geschiedenis is ongetwijfeld vol van verzonnen orakels, om verschillende redenen naderhand verdicht: waarom ook bij de behandeling der godspraken de grootste omzigtigheid noodig is.

lessen waren inderdaad θέμιδες, rigtsnoeren van gedrag voor een volkstam, die zulke beginsels moest handhaven met al de kracht van een goddelijk gezag, omdat zij zelve de zaden van het bederf in zich droegen, en omringd waren door afdeelingen van een anderen stam, wier onstandvastigheid en ligtzinnigheid hen met een schadelijken invloed bedreigden. Zoodanig was, naar mijn inzigt, de eerste oorsprong der Grieksche μαντεία, welk woord zelf misschien te onregt door Plato (*Phaedro* p. 224. ab.) van μαίνεσθαι (»in

Maar al zijn Glaucus en het antwoord, dat hij ontving, verdichtsels, de geest en strekking van den Pythischen Apollo blijken er toch duidelijk uit. — Het zou een moeijelijke, maar vruchtbare arbeid zijn, de echtheid der Pythische Orakelspreuken stuk voor stuk te onderzoeken: want men moet een onderwerp, als ons tegenwoordige, behandelen, om te ondervinden, hoe vele van die spreuken in verdenking vallen, dat zij door dichters en geschiedschrijvers verzonnen of door mondelijke overlevering, misschien door de Delphiers zelve, later uitgestrooid zijn. — Uit dit onderzoek zal, geloof ik, moeten blijken, dat de Orakel-antwoorden, die wezenlijke *voorspellingen* bevatten, grootendeels het oude en algemeene begrip hebben doen ontstaan, dat de Delphische Godspraak eene instelling van *profetie* was. Wanneer dus een wijsgeerig-historisch onderzoek (ons tegenwoordige is slechts eene eerste poging) *a priori* het laatste zal omvergeworpen hebben, dan zal de kritiek omtrent de eersten op vasteren grond staan.

geestvervoering zijn") afgeleid wordt, hoezeer *μάντις* en *μαίνεσθαι* uit één zelfden wortel mogen gesproten zijn, die zonder twijfel *μάω* is, hetwelk men in zeer vele afstammingen terug vindt, in de beteekenisfen van *begeeren, zoeken, uitdenken, het uitgedachte vasthouden, zich herinneren.* Welligt is daarom de oorspronkelijke beteekenis van *μάντις*, *zoeker, uitdenker, wijze,* misfchien ook *vermaner.* Men ziet hoe weinig het gewaagd is, overeenkomst te zoeken tusfchen *μάντις* en *Μέντης* (*mens, mentis*) den naam van den koning der Taphiers, wiens gedaante door Minerva in de *Odyssea* aangenomen wordt, om Telemachus met raad en daad te helpen. Dat de dichter der *Odyssea* veel verzonnen eigennamen geeft, toepasfelijk op het bedrijf van hen, die ze voeren, is tegenwoordig genoegzaam uitgemaakt. Die beteekenis dus van *μάντις* is even eenvoudig als de eerste kracht van *χρᾶν*, *het noodige verleenen, het verlangde mededeelen,* duidelijk in het boven aangehaalde oude vers: *χρήσω τ' ἀνθρώποισι Διὸς νημερτέα βουλήν*, doch waaraan later het denkbeeld der voorspelling met den ganschen toestel van geestvervoe-

ring en tempelplegtigheden zich hechtte. Bij deze etymologische gissing voeg ik nog een symbolische. Ik heb reeds van den laurier gesproken. Het dubbel gebruik daarvan, overal waar Apollo vereerd werd, als teeken van reiniging of van voorspelling, is door velen opgemerkt; maar, zoo veel ik weet, niet uitgelegd: en echter kan het verband ook hier zeer eenvoudig zijn, omdat bij de verzoeningen en reinigingen, die zoo menigvuldig zijn in de gewijde feesten van Apollo, ook zijne *μαντεία* zich aansluit, als een waar middel om alle smet af te weren of uit te wisfchen, die, door eene handeling tegen den noodzakelijken loop van het noodlot, aankleefde of aankleven kon. Hoe gemakkelijk dit verband mij ook voorkomen moge, wil ik evenwel niet wagen te onderzoeken, waarom juist de laurier dit symboliek teeken was (*). — Ook onthoud ik mij verder van alle gisfing. Ik zou hier eigenlijk aan het einde van mijn onderzoek zijn, dat slechts de oorspronkelijke bedoeling van Apolloos *μαντεία* en den aard zijner godspraken betrof,

(*) Zie eene vernuftige gissing bij Müller, *Dor.* I. p. 336 sq.

indien ik niet in een kort overzigt der latere geschiedenis van zijn Orakel eenige ondersteuning voor het beweerde meende te zullen vinden. Ik zal dit overzigt uit twee standpunten nemen: uit de form der orakelspreuken, en uit derzelver politieke strekking.

1. Indien het Orakel (zou men met reden kunnen zeggen) minder bestemd was om te voorspellen, wat in de toekomst geschieden zou, dan om voor te schrijven, wat in het tegenwoordige geschieden moest, dan was de duidelijkheid een eerste vereischte van deszelfs uitspraken. En hoe was het hiermede gelegen, en hoe dacht de Oudheid zelve daarover? — De duisterheid of dubbelzinnigheid der Delphische godspraken was bijna tot een spreekwoord geworden. Het oudste oordeel, dat men daarover vindt, is van Heraclitus (bij Plut. *de Pyth. Orac.* p. 404. d.). Hij zeide: *ὁ ἄναξ, οὗ τὸ μαντεῖον τὸ ἐν Δελφοῖς, οὔτε λέγει, οὔτε κρύπτει, ἀλλὰ σημαίνει.* Doch hoe moeten deze woorden zelve verstaan worden? Ik vind ze door twee geleerde en scherpziende mannen ten halve uitgelegd: door Müller, die in zijne *Dorier*, II.

p. 339. van deze woorden zegt: »womit wenig-»stens der häufigen Vorstellung von einer gesuch-»ten Ambiguität dieser Orakel widersprochen »wird." en door Lobeck, in zijn *Aglaophamus*, p. 842, die de plaats van Heraclitus aangehaald hebbende, er bijvoegt: »non semper quidem: »nam fuit etiam, quum Pythius verbis claris, quid »facto opus esset, praeciperet." Indien λέγειν en κρύπτειν, *zeggen* en *verbergen*, twee uitersten zijn, naar het oordeel van Heraclitus, dan ligt het σημαίνειν tusſchen beide in, en beteekent: *noch duidelijk zeggen, noch geheel onbegrijpelijk maken.* Wat hier tusſchenin ligt: *beteekenen, door iets middelijks aanduiden*, zonder uitsluiting der *dubbelzinnigheid*, schijnt door Heraclitus op de geheele form der orakelspreuken toegepast te worden: bestaande, namelijk, zoo wel in de woorden, als in de zaak. Wat de woorden betreft, heeft Dionysius Thrax, volgens getuigenis van Clemens Alex., (*Strom.* V. 231 sq.) volkomen hetzelfde gezegd: hij spreekt van de symbolische voorstellingen der Ouden, en laat volgen: ἐσήμαινον γοῦν οὐ διὰ λέξεως μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ συμβόλων ἔνιοι

τὰς πράξεις, διὰ λέξεως μὲν, ὥς ἔχει τὰ λεγόμενα Δελφικὰ παραγγέλματα, terwijl Clemens zelf zegt: αἱ προφητεῖαι καὶ οἱ χρησμοὶ λέγονται δι' αἰνιγμάτων. Dit laatste geeft aan Lobeck aanleiding, om uit zijne onbegrensde belezenheid een betoog zamen te stellen, dat er geenerlei gezochte dubbelzinnigheid noch duisterheid in de woorden der Delphische orakelspreuken bestond. De hoofdpunten daarvan zijn deze: »De taal was die van het dagelijksche leven, door geen geschreven literatuur gepolijst en ontzenuwd, metaphorisch en beeldrijk: hierbij kwam het Delphische dialekt, waarvan de kennis in Griekenland niet algemeen was." Zijne manier van bewijzen is nieuw en treffend, gelijk alles wat door diepe nasporing een oud en nog vastgehouden vooroordeel omverwerpt. Ik vrees echter, dat Lobeck in zijn ijver tegen het misbruik der symboliek een weinig te ver gegaan is. Ik voor mij, ten minste, zou zijne redenering slechts omtrent de oudste orakels laten gelden. Toen de figuurlijke taal nog die van het dagelijksche leven was, kon zij in eene orakelspreuk geen gezochte duisternis doen vooronderstellen. Maar

toen de taal veranderde, (en dit deed zij) waarom behield de Godspraak toen nog lang het oude? en waarom bediende eene Instelling, die den geheelen toestand, eerst der Dorische bevolkingen, en later van gansch Griekenland, in het oog hield, en hunne belangen leiden wilde, waarom bediende zij zich van een dialekt, dat voor velen onverstaanbaar moest wezen? — »om de aandacht der raadplegenden op te wekken," zegt Jamblichus (bij Stob. LXXIX. 471.) die tegelijk de boven vermelde woorden van Heraclitus aanvoert. Maar had hunne aandacht dan een prikkel noodig? — Anderen zeggen: »omdat een beeldrijke voorstelling het verstand aangenamer streelt, en meer indruk maakt, dan eene eenvoudige en eigenlijke;" maar een raadpleger kwam niet om gestreeld te worden, en een eenvoudig antwoord: »dit moet gij doen" of »dat moet gij laten," moest door den toon van het gezag eerbiedwekkender zijn dan een raad of gebod, die met vernuft en woordspelingen medegedeeld werden. Lobeck schijnt die zwarigheid gevoeld te hebben: want hij zegt (p. 846.) »Ad extremum, si quid parum perspicue dictum

videretur, praesto erant, qui consulentibus omnem eximerent dubitationem et errorem, Exegetae Delphici, quos de ambiguis responsis in consilium adhibitos esse testatur Pausanias, X. 10. 3." en hiermede rekent hij de zaak afgedaan. — Het verwondert mij, dat zulk een uitstekend geleerde onder de uitstekenden, die zich steeds als partij stelt tegen het δουλεύειν τῇ ὑποθέσει, ik zeg niet, zoo veel gewigt aan een orakel hecht, dat ongetwijfeld tot de later verzonnene behoort, maar den Schrijver, bij wien hij de traditie vindt, verkeerd opvat en misbruikt. Ik ben verpligt, het geheel verhaal mede te deelen. »Phalantus, de Spartaan, zou eene Colonie gaan stichten: λόγιον ἦλθεν αὐτῷ ἐκ Δελφῶν: het is dus reeds onzeker of hij zelf naar Delphi vertrokken zij; maar het λόγιον was, ὑετοῦ αὐτὸν αἰσθόμενον ὑπὸ αἴθρᾳ, τηνικαῦτα καὶ χώραν κτήσασθαι καὶ πόλιν, »als hij regen gevoelde onder den onbewolkten hemel, dat hij dan het land, waar hij zich bevond, in bezit moest nemen, en er eene stad stichten." τὸ μὲν δὴ παραυτίκα οὔτε ἰδίᾳ τὸ μάντευμα ἐπισκεψάμενος, οὔτε πρὸς τῶν ἐξηγητῶν τινα ἀνακοινώσας. »In het begin overdacht

»hij bij zich zelven den zin van het orakel niet, »en raadpleegde er met niemand van de ἐξηγηταὶ »over," maar hij stevende naar Italie. Daar landde hij aan de zuidelijke kust, en vocht met de inboorlingen. Ofschoon hij overwinnaar was, gelukte het hem noch om eenig land meester te worden, noch om eene stad te veroveren. Nu dacht hij na over het orakel, dat hem toescheen eene onmogelijkheid te bevatten, en hij werd mismoedig. Zijne echtgenoot, die hem vergezelde, deed alles wat zij kon, om hem te troosten: zij sprak hem vriendelijk toe: zij legde zijn hoofd in haren schoot, en (men vergeve de eenvoudigheid van het oude verhaal,) zij luisde hem, onder een weemoedig geschrei. De lucht boven hen was onbewolkt en helder, en hare tranen vielen op zijn hoofd. Phalantus voelt ze, en bedenkt dàt zijne huisvrouw Αἴθρα heet. Hij begrijpt, dat het orakel vervuld is, en den volgenden nacht neemt hij Tarentum in. — Waar zijn nu de Delphische Exegeten? — Het is bekend, en eene noot van Ruhnkenius (ad Tim. p. 110.) is rijk aan bewijzen, dat bij alle Tempels en heilige plaatsen

zich Exegeten, *uitleggers*, bevonden, misschien deels om brood te verdienen, deels met eene aanstelling, om aan de bezoekers dier plaatsen de *religiones* te ontvouwen. Dat er ook te Delphi zulke ἐξηγηταὶ waren, is natuurlijk, en de geschiedenis en uitlegging van al de tempelgeschenken van Apollo maakte hen reeds noodzakelijk; maar denzelfden naam gaven de Grieken tevens aan de uitleggers van droomen, voorteekenen enz. Apollo zelf wordt in een dergelijken zin ἐξηγητὴς τῆς ἀληθείας genoemd door Aristides. (Zie Mor. ad Arist. *Leptin.* T. II. p. 672. Ed. Lips.) Deze ἐξηγηταὶ zworven door geheel Griekenland. Zij zullen evenzeer te Sparta geweest zijn, als elders, en de woorden van Pausanias, οὔτε πρὸς τῶν ἐξηγητῶν τινα ἀνακοινώσας, duiden niets meer aan, dan het algemeene *genus* dier menschen. — Maar ik oordeel zelfs, dat de Delphiers zulke uitleggers van hunne orakels bij zich niet geduld, veel minder aangesteld zouden hebben. Indien de orakels duidelijk waren, dan waren de uitleggers overtollig; indien zij onduidelijk waren, dan was die duisternis gezocht of niet gezocht: in het eerste

geval moest zulk een uitlegger hun in den weg zijn, hetzij dat het Orakel in het blinde schermde, of een zoogenaamde uitlegging de ongerijmdheid nog beter aan den dag bragt, hetzij dat er dubbelzinnigheid in de zaak was, en de raadpleger zoo min mogelijk ze moest gevoelen; in het laatste geval, wanneer namelijk het duistere ongezocht en toevallig was, dan zou die uitlegging slechts hebben mogen bestaan in het ophelderen van figuurlijke spreekwijzen en Delphische dialektformen. Dit is te ongerijmd om er aan te denken, tenzij dat men zulke uitleggers, zonder eenig bewijs, in latere tijden aanneme, toen de geheele instelling een ellendig spel geworden was. In de oudste tijden vindt men er zeker geen spoor van, ook daar niet, waar men hen verwachten zou. Waarom werd Croesus door geen Exegeet geholpen? — hij zou misschien zijn rijk niet verloren hebben. Waarom was er geen Exegeet bij de hand, toen de Atheniensers, bij het naderen der Persen, het beroemde orakel ontvingen? zij gingen er mede naar huis, en dáár eerst, zoo als Herodotus verhaalt (VII. 142.) werd over den zin

der *houten muren* geraadpleegd: terwijl nog daarenboven de χρησμολόγοι, ongetwijfeld menschen van dezelfde soort als de Exegeten, wat het Orakel omtrent Salamis gezegd had, geheel verkeerd uitlegden! Hiermede is evenwel niet gezegd, dat de raadplegers te Delphi in het geheel geen wenken ontvingen van menschen, die met het Orakel in verband stonden, of er iets mede te doen hadden. Men vindt er een spoor van in dezelfde plaats van Herodotus, zoo even aangehaald. Want toen de Atheners betreffende den Persischen oorlog eerst een geheel ontmoedigend antwoord ontvingen, weifelden zij en zouden wanhopend vertrokken zijn, zoo niet Timon, een aanzienlijk Delphier, hen opgebeurd en hun aangeraden had, de Godspraak nog eens te raadplegen. Dit kan niet wel geschied zijn buiten verstandhouding van Timon met het Orakel. Ook vermeldt Plutarchus (*De Orac. Def.* p. 417. f. en 433. c.) Δελφῶν θεολόγους, en τοὺς λογιωτάτους Δελφῶν.

Ik moet tot eenig besluit komen. — De oudste taal van het Delphische Orakel was eenvoudig: wat er figuurlijk in was, werd verstaan. Toen

de beschaving langzamerhand het bonte kleed der beeldspraak in onbruik bragt, en het Dorisch beginsel ontaardde en zich allengs oploste in het algemeene bederf, toen heeft het Delphische Orakel zich nog lang wankelend staande gehouden, omdat het geloof aan zijne goddelijkheid diep geworteld was, en de geschenken der raadplegers voortdurend binnenstroomden; maar het moest zich door dubbelzinnigheid van bedoeling handhaven; het zou dwaas geweest zijn, indien het een gereed middel, dat daartoe voor de hand lag, de taal, niet gebruikt had: het vermeerderde de duisterheid door eene verouderde figuurlijke spreekwijs, en door eene stoute en ongewone beeldspraak (*). Ik mag hier aan Plutarchus het woord gegeven (*De Pyth. Orac.* p. 407. a.) »Nadat er duidelijkheid »in de orakels gekomen is, zegt hij, is ook het ge»loof verminderd. Oudtijds werd alles, wat on-

(*) [Ik beken, dat dit betoog de levendige, maar eenigzins enthusiastische, redenering van Prof. Van Heusde *In. Phil. Plat.* I. p. 125, ondermijnt; ik zou dáárom echter niet terstond kunnen instemmen met de tegenwerpingen van Prof. Bake, *Bibl. Cr. N.* IV. p. 31. Beide mijne vrienden zullen iets moeten laten glippen, de een van zijne *goddelijke*, en de ander van zijne *menschelijke* poëzij.

»gewoon en met een nevel van onzekerheid om-
»togen was, met onzag als iets bovennatuurlijks
»geëerbiedigd; naderhand begeerde men duidelijk
»en gemakkelijk zonder sierlijkheid of gezwollen-
»heid van uitdrukking te leeren: en men begon
»de poezij, waarin de orakels gekleed waren, te
»verdenken, niet alleen omdat zij aan het goede
»verstand hinderlijk was, maar omdat overdrag-
»telijke spreekwijzen, en raadselachtige dubbel-
»zinnigheden begonnen beschouwd te worden als
»geopende uitvlugten, indien soms de uitkomst aan
»de voorspelling niet beantwoordde." De brave, maar al te geloovige Plutarchus spreekt tegen wil en dank waarheid: want zijne eigenlijke meening is, dat de profetische kracht, die uit de Delphische spelonk ademde, vervlogen was, even als wij zouden zeggen, dat een minerale bronader ophoudt te vloeijen. Hij staat op dat moeijelijke standpunt, waar het geloof met den twijfel worstelt: en hij is immers de laatste niet geweest van hen, die daarop stonden te wankelen, en eindelijk oversloegen tot eene gemakkelijkheid, die een *redelijk* onderzoek ontwijkt! — Nemen wij, wat

hij geeft: want wat hij zegt, schildert, dunkt mij, volkomen den tusschenstand tusschen den bloei en het geheele verval van het Orakel. In dien tusschentijd zou ik antwoorden plaatsen, zoo als Philippus, de Macedonische Koning, er een ontving, (volgens Suidas) ἀργυρέαις λόγχαισι μάχου, καὶ πάντα κρατήσεις: »strijd met zilveren lansen, »en gij zult alles overwinnen," een merkwaardig vers, welks echtheid evenwel nog niet voldongen is door het bekende φιλιππίζειν van het Delphische Orakel. — Zulk eene spreuk zou dán eerst voor het gevoelen van Lobeck pleiten, wanneer men bewijzen kon, dat zij in het dagelijksche leven gangbaar was, even als wij zouden zeggen: »visch met een zilveren hoek, en gij zult uw ben vullen." Zoo lang dit niet bewezen is, blijft de ongezochtheid slechts eene gissing, terwijl het zoeken naar zulk een zegswijze geheel in de natuurlijke redenering van Plutarchus past. Men zou verkeerd doen, geloof ik, indien men met de uitleggers van Herodotus, (VII. 111.) waar hij van zeker ander Orakel zegt, dat het antwoorden gaf οὐδὲν ποικιλώτερον dan het Delphische, deze woor-

den zoo opvattede, als of die antwoorden even duidelijk waren als die van Apollo. Het Grieksch laat die uitlegging wel toe, hoewel men daarbij toch eerder ποικιλώτερα zou verwacht hebben, dan het adverbium. Maar het komt mij waarschijnlijker voor, dat Herodotus, die nergens anders, zoo veel ik weet, van die duidelijkheid der Pythische antwoorden spreekt, en van zulk eene helderheid in de *zaken* zeker niet spreken *kon*; hier bedoeld heeft, dat het Delpische Orakel zijne antwoorden gaf, zonder dien toestel en omslag en die zinsbegoochelingen, waaraan de vragers zich bij v. in het hol van Amphiaraus en elders moesten onderwerpen. De beste uitlegging vind ik in de woorden van Apollonius, bij Philostratus (*Vit. Apoll.* V. 10. 236.) »De waarheid heeft geen »praal van wonderen noch toovenarij noodig. Zie »slechts den Delphischen Apollo! Hij die een god-»delijk antwoord wenscht, doet eene korte vraag. »Apollo antwoordt, zonder omslag, wat hij weet. »En evenwel zou het hem zoo gemakkelijk zijn, »den Parnasfus te doen daveren, en wijn te doen »stroomen uit de Castalische bron." enz.

2. Als tweede punt van overzigt neem ik *de politieke strekking van het Orakel.* Ik zal niet betogen, dat het Delphische Orakel, vooral sedert het meer in verband kwam met de Pythische spelen en de Amphictionie, een grooten invloed op de lotgevallen der Grieken gehad heeft: hetzij dat deze godspraken echt waren, of door oorlogende volken en partijen, of door lokale ijdelheid uitgestrooid waren. Met Herodotus en Thucydides in de hand, zal het iedereen ligt vallen, zijn eigen oordeel daaromtrent op te maken. — Maar kon het, op den duur, het doel der eerste instelling bereiken? geenszins: want het werd door allen geraadpleegd, en kon geen antwoord weigeren aan hen, die tot den Dorischen stam niet behoorden: en misschien is het sterkste of eenigste voorbeeld van deszelfs partijdigheid, wat Thucydides (I. 118.) verhaalt (*), dat de Lacedaemoniers in

(*) [Ik zie, dat Hüllmann p. 125 sq. ook *dit* orakel wegredeneert. Zijn argumentatie is klemmend. De partij in Athene, zegt hij, die den vrede wilde, strooide dit Orakelantwoord uit. — Op zich zelf evenwel zou het *men zegt* van Thucydides niet genoeg bewijzen. Een orakelspreuk, aan de Lacedaemoniers gegeven, kon te Athene minder goed bekend zijn, dan eenige andere, die de

het begin van den Peloponnesischen oorlog den God vroegen, of zij den oorlog moesten doorzetten? »Met kracht," was het antwoord, »en »gevraagd, of ongevraagd, ik zal u helpen." Daar tegenover kon het veilig aan de Atheners voorspellen: ἥξει Δωριακὸς πόλεμος; (Thucyd. II. 54.) maar in ieder ander geval liep het gevaar, zijne eigenlijke strekking te verloochenen, en dit had eindelijk plaats: want de Delphische God werd de vraagbaak voor allen, in zaken van algemeen en groot belang. Zelfs in den Peloponnesischen oorlog hadden er wapenstilstanden plaats, en aan het hoofd der verdragen stond, *dat beiderzijds een veilig en zuiver gebruik van het Orakel bedongen werd, naar voorvaderlijke gewoonte.* Men vindt er een voorbeeld van bij Thucyd. (IV. 118.) *zuiver*, zegt de formula, ἀδόλως, hetgeen waarschijnlijk zeggen wil, *zonder list, zonder omkooping*, waarin een veel beteekenende aanwijzing ligt van hetgeen toen reeds plaats greep; *naar voorvaderlijk gebruik*, een bewijs, hoe vroeg reeds het Orakel

Atheners ontvangen hadden. — Maar, ik geef mij gewonnen: Thucydides zelf schijnt te wankelen.]

van zijne eerste inrigting afgeweken was, en zijnen raad aan alle partijen medegedeeld had.

Ik twijfel of het uit te maken zij, dat er eenige bepaling bestond, die alle raadpleging van enkele personen over hunne bijzondere belangen afweerde; de oude les, aan Glaucus gegeven, zou dit reeds weêrspreken; maar het is toch waarschijnlijk, dat dit zoo veel mogelijk ontweken, of moeijelijk gemaakt werd. Op welke wijs, weet ik niet: want de berigten omtrent het huishoudelijke van den Delphischen tempel zijn van latere dagen, toen het bijgeloof wel poogde staande te houden, wat reeds wankelde, maar de eerbied voor het heiligdom verminderd was. Het goud van Croesus verlokte de Delphiers, om zich met zijn onbescheiden wantrouwen in te laten en zijne slinksche vragen te beantwoorden: want te midden van veel dwaze en onware bijvoegsels, heeft het verhaal van Herodotus waarschijnlijk een historischen grond (*). Uit vrees voor Philippus, wezen zij dezen het middel aan, om de laat-

(*) [Hüllmann heeft, met vrij goed gevolg, het ware van het valsche begonnen te ziften: bl. 82–90]

ste deugd der Grieken te ondermijnen, en hun trouw met geld te bezweren. Eindelijk verloren zij alle gezag, en Didymus de Stoicyn (bij Plut. *De Or. Def.* p. 413.) kon hun verwijten, dat het Orakel zich als een Sophist op de proef liet stellen, en zich over schatten en erfenissen en ongeoorloofde huwelijken liet raadplegen. Ik zal, ten slotte, nog eene merkwaardige plaats van Plutarchus (*De Pyth. Orac.* p. 407) mededeelen, die te opmerkzaam was, om de verschijnselen niet te zien en te vergelijken, maar al te vooringenomen, in zijn bijgeloovigen zin, om de ware oorzaken dier verschijnselen te vinden. »Het verwondert mij geenszins, zegt hij, dat de Ouden »somtijds omwegen, dubbelzinnigheden en duis»terheid moesten *zoeken*. Want het was waarlijk »niet deze of gene, die het Orakel kwamen raad»plegen, over het koopen van eenen slaaf, noch »over het aanbesteden van een werk; maar mag»tige Staten, Koningen en Dwingelanden raad»pleegden met de Godheid over hunne belangen. »Deze onwillig te maken en te vertoornen door »ongunstige en onaangename antwoorden, dat

»zou gevaarlijk geweest zijn voor hen, die het »Orakel bedienden. Het gebruikt sterfelijke hel- »pers en profeten, voor wier behoud de Godheid »zorgen moet, opdat zij geen last lijden van »kwaadwilligen: daarom onderdrukt zij de waar- »heid wel niet, maar zij verzacht er de aankon- »diging van, door middel van hare poëtische taal, »even als een schitterend licht, dat door de terug- »kaatsing naar alle zijden gebroken en verspreid »wordt."

De slotsom van deze slechts oppervlakkige beschouwing zou dus wezen: Het Delphische Orakel was eene Dorische instelling, veel ouder dan regtstreeksche of middelijke berigten reiken. Het was eene politieke instelling van raadgeving, en onafhankelijk van allerlei wigchelaarskunsten: het deelde zijne raadgevingen duidelijk en zonder omslag mede. Het ontaardde reeds vroeg; en van het eerste tijdstip dier ontaarding af, begon het meer en meer te voorspellen, en zich met dubbelzinnige antwoorden te redden. De kritiek moet echter naauw toezien, omdat het algemeene geloof aan de *profetie* van het Orakel, uit het ingeslo-

pen misbruik voortgesproten, aanleiding gegeven heeft tot eene menigte verdichte Orakelantwoorden, die in de Grieksche geschiedenis ingeweven zijn (*).

Het Orakel van Jupiter te Dodona, en andere van minderen rang, lagen buiten mijne beschouwing. Hun geschiedenis is duister als de nacht. Of zij alle zelfstandig en oorspronkelijk waren, of navolgingen, het eene van het andere, was daarom van minder belang voor mijn betoog, omdat zij van geen of zeer weinig politieken invloed schijnen geweest te zijn.

(*) [Dit komt overeen met de woorden van Hüllmann, bl. 170. » Solche ungereimte Dinge kommen heraus, wenn die von ver- » schiedenen Verfassern herrührenden Sagen und Orakelsprüche » zusammengestellt und geordnet werden; in solchen Widerspruch » mit sich selbst wird dadurch eine Anstalt verstrickt, von wel- » cher der Glaube herrschte, das sie im Buche der Zukunft » lese."]

INHOUD.

VERBETERINGEN.

Bl. 27, r. 11,	*grimmige.*	Dit is het regte woord niet; lees: *kleingeestige:* men moet niet overdrijven.
» 52, » 20,	*eenige honderden toises*	Alweder overdrijving: de goedgunstige lezer tempere ze, naar zijn eigen gissing, of herinneringen. Ik heb het getal vergeten; maar ik herinner mij, dat het een klim was.
» 289, » 5,	*dan in* lees: *dan is.*	

